

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

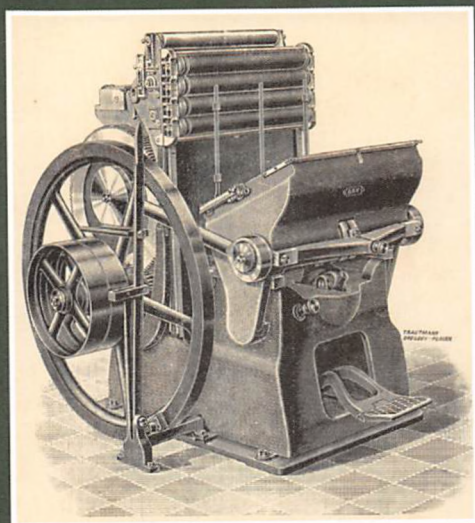
Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

1911

HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

2011

HISTORISK FORENING FOR
MIDT- OG SYDVESTSJÆLLAND

ÅRBOG FOR
HISTORISK FORENING FOR
MIDT- OG SYDVESTSJÆLLAND
2011

Årbog for Historisk Forening for Midt- og Sydvestsjælland, bind 98

Til udgivelse af Årbog 2011 er ved redaktionens slutning medio september 2011 ydet støtte fra:

Sorø Kommune

Holsteinborg Fonde

Dansk Lokalhistorisk Forening

Sorø Spare- og Laanekasses Fond

Nordea-fonden

Egholtfondet

Repro og tryk:
Malchow A/S
Tlf. 57 61 15 35

ISBN 978-87-91311-07-9
ISSN 0107-8151

2011

På forsiden ses øverst t.v.: L. F. la Cour, som stiftede Historisk Samsfund for Sorø Amt i 1911, og t.h. en gammel trykkemaskine (jfr. Burchardts artikel om årbøgerne).

Nederst t.v. Grønholts forretning i Slagelse o. 1950 (jfr. Karen Margrethe Skov-Hansens art. om en gammel købmandsgård dér), og t.h. et portræt af Aage Conrad lensgreve af Danneskiold-Samsøe og overdirektør på Gisselfeld (jfr. Andreas Ørskov-Lindhardts artikel om denne).

På bagsiden ses Skovsgaards Mølle i 1941, H. C. Andersens vejrmølle (jfr. Helge Tornøes artikel om, hvilken mølle der inspirerede H. C. Andersen).

ÅRBOG FOR HISTORISK FORENING FOR MIDT- OG SYDVESTSJÆLLAND

BIND 98

Udgivet af
HISTORISK FORENING FOR MIDT- OG SYDVESTSJÆLLAND
2011

Bestyrelsen:

Formand:
Cand. mag. Helge Torm
Munkvænget 2, II th.
4180 Sorø
Tlf. 57 82 20 15
helge.torm@mail.tele.dk

Museumsinsp. og arkivleder
Jørgen Woetmann Andersen
Granlyvænget 32
4400 Kalundborg
Tlf. 59 59 60 92
jwoetmann@dlgtele.dk

Næstformand:
Teknisk assistent
Kurt Rehder
Knivkærvej 72
4220 Korsør
Tlf. 58 38 00 31
kurt.rehder@mail.dk

Gårdejer
Gunnar Holst
"Hvilehøjsgaard"
Orebyvej 104
4261 Dalmose
Tlf. 58 14 12 32

Sekretær:
Seniorkonsulent
Carsten Egø Nielsen
Holstebrovej 39
4200 Slagelse
Tlf. 58 50 66 20 - cen@kl.dk

Gårdejer
Arne Larsen
Skælskørvej 60
4180 Sorø
Tlf. 57 84 90 02
larsen.lillevang@dlgtele.dk

Kasserer:
Ark. Erik Damm Andersen
Havnevej 38
4230 Skælskør
Tlf. 58 19 62 12
erik.damm.andersen@mail.dk

Medlemskab af foreningen:

Henvendelse til kassereren.

Kontingent:

P.t. er kontingentet 160 kr. årligt.

Ekspedition af årbogen:

Kurt Rehder
Knivkærvej 72, 4220 Korsør
Tlf. 58 38 00 31.

Bøger til anmeldelse:

Bøger o.l., som ønskes omtalt i vores årbog, bedes sendt til redaktionsudvalget.

Årbogens redaktion:

Redaktionsudvalget udgøres af:
Erik Damm Andersen, Carsten Egø Nielsen
og Helge Torm.
Ansvarshavende: Helge Torm

Artikler med ny viden om eller nye tolkninger af historiske forhold i Midt- og Sydvestsjælland til optagelse i Årbog 2012, sendes til den ansvarshavende redaktør senest d. 31. maj 2012, helst elektronisk, f.eks. som vedhæftet fil. Forslag til illustrationer er velkomne.

I tilfælde af stofrigelighed kan redaktionen prioritere rækkefølgen og udskyde manuskripter til et efterfølgende år.

Indhold

Forord	7
<i>Af Helge Torm</i>	
L. F. la Cour – et portræt af stifteren af Historisk Samfund for Sorø Amt	9
<i>Af Helge Torm</i>	
Årbøgerne i (næsten) 100 år	17
<i>Af Hans Burchardt</i>	
Om østers og sørøvere - Beretninger fra Skælskør fjords historie	35
<i>Af Per Lotz</i>	
Købmandsgården på Gammel Torv i Slagelse gennem 325 år	43
<i>Af Karen Margrethe Skov-Hansen</i>	
Fra Universitetsjord til sommerhusgrunde – en historie om Strandgaarden i Frølunde	85
<i>Af Kurt Rehder</i>	
Hvilken mølle inspirerede H. C. Andersen til fortællingen "Veirmøllen"?	99
<i>Af Helge Torm</i>	
Excellencen på Gisselfeld - Aage Conrad lensgreve af Danneskiold-Samsøe	118
<i>Af Andreas Ørskov-Lindhardt</i>	
Tømreren af Pedersborg	151
<i>Af Asger Nielsen (†), Pedersborg</i>	

Historien om genopdagelsen af Lille Hjemdalsgaard ved Suserup . . .	157
<i>Af Arne Larsen</i>	
Ny Sølyst – Sorøs svar på Oscarshall	161
<i>Af Helge Torm</i>	
Johs. Lyshjelm in memoriam	169
<i>Af Helge Torm</i>	
Små glimt fra foreningens fortid	171
Årsberetning for 2010-2011	173
Historisk Forening 1911 - 2011, oversigter	175
Lokalhistorisk litteratur fra Midt- og Sydvestsjælland 2010-2011	176

Forord

Af Helge Torm

Kære læsere!

Velkommen til bekendtskabet med en ny årbog, som er i år er en ganske særlig udgave, ikke fordi årsskriftet fylder rundt, men fordi udgiveren, vores forening, der nu kalder sig Historisk Forening for Midt- og Sydvestsjælland, fylder hele 100 år den 12. oktober 2011.

Dette foreningsjubilæum præger årbogen, dog ikke så meget, som det kunne have gjort, hvis vi havde valgt en udgave udelukkende i jubilæets tegn.

Andre og ældre historiske samfund har således, da de fyldte 100 år, gerne benyttet lejligheden til at lave et værk, som enten igennem fotos skildrer udviklingen på forskellige punkter i den pågældende egn eller gennem fotos udelukkende belyser forholdene for 100 år tilbage.

I vores tilfælde er det efter forskellige overvejelser blevet til en årbog, hvor der fortsat er artikler med emner fra de forskellige dele af vores virkeområde, men hvor også vores egen historie kommer lidt frem i lyset - i et jubilæumsår har man vel lov at være lidt navlebeskuende!

Nu er det sådan, at sådan noget som foreningens oprindelse er skildret

godt og grundigt i årbogen for 2002, så det behøver vi ikke gøre noget nævneværdigt ud af nu, men til gengæld har årbøgerne været forbløffende tavse om foreningens stifter L. F. la Cour, så det rodes der bod på med et portræt af ham med vægt på hans lokalhistoriske indsats.

Netop vor lange serie af årbøger, der begyndte at udkomme i 1912, er genstand for en spændende analyse af årbogens udformning gennem årene, givet af en mand af faget, fhv. bogtrykker Hans Burchardt.

Desuden bringes en oversigt over formændene gennem tiderne og lidt småglimt fra foreningens virksomhed.

Ellers er det historiske artikler om alt andet end os selv, der er givet plads til. Amatørarkæologen og Skælskørdrengen Per Lotz (nu Værløse), der tidligere har leveret flere bidrag til årbøgerne, kommer denne gang med interessante betragtninger om livsbetingelserne, for mennesker og dyr, i Skælskør Fjord fra fortiden og op til vor tid.

Debutant er derimod Karen Margrethe Skov-Hansen, Slagelse, som har begået en imponerende redegørelse for en af Slagelses største købmands-

gårdes historie, og min sandten om ikke en af mine direkte forfædre, provst Torm i Kr. Stillinge figurerer her blandt ejerne. Det er kombinationen af forskelligt kildemateriale, herunder ikke mindst skøde- og panteprotokoller og brandtaksationer, der gør fremstillingen så levende.

Andreas Ørskov-Lindhardt, også årbogsdebutant, trækker en person frem af glemselen, overdirektøren på Gisselfeld, Aage Conrad lensgreve af Danneskiold-Samsøe, som præsterede at vinde en retssag i Højesteret om successionsordningen ved godset i kølvandet på lens afløsningen i 1919.

En god beretning om en bondegårds udvikling fra at være basis for indtægter til professorer til at give jord til sommerhusejere leveres af vores næstformand Kurt Rehder, som til daglig bebor selvsamme gård: Strandgaarden i Knivkær nær Frølund. Gamle kort og ikke før offentliggjorte, gamle og nyere private fotos illustrerer den landskabsmæssige og bebyggelsesmæssige udvikling på anskuelig vis.

En dygtig håndværksmester kan præge sin egn. Det vidner nu afdøde Asger Nielsens lille fortælling om Tømrrer Johansen i Pedersborg om. Johansen stod for tømrrerarbejdet i Pedersborg Forsamlingshus m.m.

Godt detektivarbejde er udført af Arne Larsen, som har hjulpet en nordmand med at genfinde familiens oprindelige udgangspunkt i Lynge sogn, selv om den gamle ejendom for længst er forsvundet.

Endelig giver undertegnede et bud på, hvilken vejrmølle på Sorø-egnen der inspirerede H. C. Andersen til fortællingen "Veirmøllen", og desuden får læserne forklaringen på den ejendommelige, borgagtige bygning nær Støvlet-Katrine ved Sorø sø, kaldet Ny Sølyst. Der stod en kvinde bag – med fine fornemmelser.

Igennem årene er der trykt mange meget oplysende artikler i årbogen. Et sigende udtryk for det værdifulde aspekt ved dem er de mange henvisninger til dem i Trap Danmarks seneste udgave, by for by og sogn for sogn. Det er da også utroligt, hvad der gemmer sig af stof i bøgerne.

Et fromt jubilæumsønske – og egentlig også et ønske hos vores tidligere formand Johs. Lyshjelm, der afgik ved døden i juli i år, er, at registre af enhver art vedr. årbøgerne inden alt for længe lægges ud på nettet til gavn for alle, der arbejder med historien i vores område.

På den anden side er det et skrækscenarie, synes jeg, at kommende årbøger måske kun vil udkomme på nettet, nå, men til den tid, er jeg nok ikke redaktør mere.

Det at have en bog mellem hænderne kan ikke erstattes af noget andet. Og dermed vil jeg udtrykke håbet om, at denne jubilæumsbog vil falde i gode hænder hos læserne!

Venlig hilsen
Helge Torm,
fmd.

Sorø den 22. september 2011.

L. F. la Cour

– et portræt af stifteren af Historisk Samfund for Sorø Amt¹

Af Helge Torm

Biografisk præsentation af stifteren

Det stod måske ikke lige frem skrevet i stjernerne, at Lars Frederik Dornonville la Cour i 1911 skulle blive grundlægger af det næstnyeste amtshistoriske selskab i Danmark, men det er tæt på.

L. F. la Cour, fotograferet i 1909, da han blev udnævnt til forstander på Hindholm Højskole. Bare to år senere stiftede han Historisk Samfund for Sorø Amt. Fot. Det Kongelige Biblioteks Kort- og Billedsamling.

Som søn af J. C. la Cour, der var forstander på landbrugsskolen i Kgs. Lyngby og i 1890'erne oprettede Dansk Landsbrugsmuseum sammesteds, og Agathe J. G. la Cour, f. Birkedal Barfod, som var datter af politiker og historiker Vilhelm Barfod, havde L. F. la Cour, f. i 1869, nogle kulturelt anlagte egenskaber og talenter i sig, som kom til rig udfoldelse i den del af landet, hvor hans hovedvirke kom til at ligge, nemlig i Sydvestsjælland.

Han uddannede sig indenfor humaniora ved universitetet i København, hvor han i 1896 tog embedseksamen i dansk, engelsk og latin. Det pegede mod en livsbane indenfor undervisning, og lærer blev han da også, først på Grundtvigs Højskole og dernæst på faderens landbrugsskole, men i 1909 blev han sin egen herre som forstander på Hindholm Højskole ved Flakkebjerg.

Forinden havde han i 1901 giftet sig med Marie Olsen (f. 1873 i Ribe som datter af en kapellan og d. 1940 i Sorø).

la Cours initiativ

Meget hurtigt sugede han hele Midt- og Sydvestsjællands historie til sig,

og han begyndte snart at virke for oprettelsen af et såkaldt historisk samfund i Sorø Amt, sådan som de fleste andre amter i landet fået det siden 1902 med Ribe Amt som det første eksempel.

Da der er skrevet en hel del om denne fase i forvejen, skal jeg her nøjes med at fastslå, at la Cours planer blev til virkelighed den 12. oktober 1911 ved et stiftende møde i Sorø.

Ikke overraskende blev la Cour samfundets første formand, en post, som han bestred i 21 år. Den 1. september det følgende år (1912) blev Samfundet grundlagt med vedtægter, og allerede lidt tid før da var Samfundet begyndt at udgive en årbog, som skulle være med til at opfylde dets formål ved at "indeholde Skildringer vedrørende Amtet og dets Historie i jævn og let læselig Form"!

Det skal her indskydes, at la Cour i 1914 flyttede til Sorø og i 1916 blev ansat ved Stiftelsen Sorø Akademi. Privat boede familien først i Rolighed, senere i Vedelsgade.

la Cour som skribent i årbøgerne

I det følgende er det la Cours egne bidrag til årbøgerne så vel som hans lokalhistoriske indsats i øvrigt, jeg vil bringe frem i lyset, ikke fordi, der ikke er en vis viden blandt folk i dag omkring de vigtigste dele af hans indsats, men at få et samlet overblik over den, så man rigtig kan fornemme, hvor flittig og dygtig en fagmand la Cour i var, er ikke før forsøgt.

I årbogssammenhæng debuterede la Cour i 1916 med et bidrag, som ikke krævede de store anstrengelser, men

som dog var meget sigende for hans videre virke. Det drejede sig reelt set om en kildeudgivelse, men det kræver dog altid en bearbejdning og kommentering.

Det drejede sig i dette tilfælde om nogle erindringer af Cora Petersen (f. Nyegaard), der stammede fra Frederikskilde syd for Sorø. La Cour gengav dem tillige med "Nogle personalhistoriske Oplysninger", men han bragte også et tillæg med en interessant brevveksling mellem Cora Nyegaard og B. S. Ingemann².

Næste gang la Cour optrådte som forfatter i årbøgerne, bevægede han sig længere ud i landskabet, men igen var der tale om udgivelse af en kilde. Denne var indberetningen fra byrådet i Korsør i 1744 til Danske Cancelli³, en skildring af de lokale forhold, som alle landets amter og købstæder var blevet anmodet om at give.

Det er lidt overraskende, at la Cour i sin anden artikel som formand med base i Sorø helliger sig et emne fra Korsørs historie. Han kunne lige så godt have valgt at omtale f.eks. indberetningen fra Sorø fra samme år.

Hvorom alting er: Da la Cour skriver i årbøgerne igen, i 1918, berører han noget helt lokalt: det temmelig ny museum i Sorø, som han også var medstifter af i juni 1916, og hvis første formand han var frem til 1928. Artiklen var en beskrivelse af status og en opfordring til at melde sig ind i museumsforeningen og betænke museet med gaver⁴.

I sin fjerde artikel, der kom i 1920,

vendte la Cour tilbage til Korsør. Indledningsvis anførte han, at der snart kunne ventes en udgivelse af et værk om Korsørs historie, men indtil da kunne denne artikel, der bar titlen "Fra Korsør Fortid", "passende finde sin Plads her". I artiklen belyser la Cour med fem eksempler fra Korsørs Rådstueprotokol, hvordan borgerne på forskellige punkter havde det i sidste halvdel af 1600-tallet⁵.

I samme årgang bragte la Cour et par "Smaastykker", bl.a. et brev vedr. krigen i 1864⁶, og i småtingsafdelingen var og blev det.

Derefter går der flere år, før la Cour igen leverer stof til årbogen. Denne gang er det en lang beretning ved hjælp af akstykker om troldereri et par forskellige steder i Sorø Amt midt i 1700-tallet. Det er et opkog, skriver la Cour selv til sidst, af et par ældre artikler, "men er her fyldigere oplyst", men det hele virker som fyldstof i den pågældende årbog⁷.

Det 5. hjemstavnskursus (som den tids faglige seminar omkring lokalhistorie – med Dansk Historisk Fællesforening som hovedarrangør – blev betegnet), der fandt sted i Sorø i august 1927, kastede to artikler af la Cour af sig i årbogen for samme år. Dels bragte la Cour en redegørelse for kursets opstart, afvikling og resultater⁸, dels blev et foredrag, han holdt om Hvideslægten, trykt med de uddrag af stamtavlen, som han også havde forelagt deltagerne i stævnet⁹. Det var nok nyttigt for årbogens læsere få genopfrisket kendsgerningerne omkring Hvideslægten, men fagligt set er der intet nyt i la Cours fremstilling.

<p>han har forsend til den des søn get over onstog. paatænti ning af overfor ne Des bebtaget bebtagne ft Rege us Fo rosfæter en og For Følborg ærlinge, Nielsen, Nabnet es. Han papblad ændelse, or Læge Forman Bleje til at være de have de være æredes i hans i nden det igt. paa ing han ve taalt. en Del at have til den Kastrup, ehandlet heraaet lage til nadsfor manden tadet og sken alt bereds de ber Klagen, u. oretaget en, men e sluttet</p>	<p style="text-align: center;">Historisk Samfund for Sorø Amt.</p> <p>Paa Initiativ af d'Frr. Højskoleforstander la Cour, Sindholm, Adjunkt Gøstche, Gerlufsholm, afholdtes i Gaar i Sorø et Møde, til hvilket der var udsendt Indbydelse til Folk fra alle Egne af Sorø Amt. Mødet, der ledes af Lærer Ræstel, Aulse, aabnedes af Forstander la Cour med en Meddelelse for Tanken om Dannelsen af historiske Samfund; Sorø og Bræsto Amter var de sidste sjællandske Amter, hvor der var historiske Samfund under Dannelse.</p> <p>Efter Indledningsforedraget foretoges en Forhandling, i hvilken deltog, foruden Indbyderne, Graver Larsen, Sorø, Adjunkterne Ussing og Holten, Sorø, Lærer Jensen, Kværkeby, Gaardejerne Chr. Jespersen, Tranckerupgaard, og Jens Andersen, Meble, Overlærer Glahn, Sorø, Lærer Hansen, Voslund, Redaktør J. B. Christensen, Ringsted, m. fl. Der var Enstemmighed for Dannelsen af et historisk Samfund med det Formaal at vække og styrke Sansen for og Forstaelsen af de historiske Minder i Amtet; det vedtoges, at Samfundet hvert Aar skal udgive en Aarbog, mulig andre Skrifter, og denne Aarbog tilstilles Medlemmerne; ligeledes skal der afholdes Møder forskellige Steder i Amtet. Der vedtoges foreløbige Love, som skal forelægges til endelig Vedtagelse paa Samfundets første ordinære Generalforsamling.</p> <p> Og det vedtoges at nedstætte et Forretningsudvalg, bestaaende af Forstander la Cour, Formand, Adjunkt Gøstche, Sekretær, Gaardejer Jens Andersen, Meble, og Dr. phil. S. Ussing, Sorø, og Medattor J. B. Christensen, Ringsted.</p>	<p>„Gonat mi Bejr Institut Udfiq normal J Ni ts for kommun munens maa tilf Forle den Lou tegeter seskatter for Fre Biograf forestill Grav Forlage J Mell Regniskal meget de Chr. s kassen burde Statten ste mind paa For Weng Hjælpede Forklyste April. Bestemm skal gøre Førg Wengel. at overl svarende som det Teaterfo Eidsrum Saru aarlige ligger m</p>
--	--	---

Artikel i Sorø Folketidende den 13. oktober 1911 med nyheden om, at Historisk Samfund for Sorø Amt har set dagens lys. Affotografering v/Arne Larsen.

Til gengæld yder la Cour noget af sit ypperste i sin i to dele delte biografi om 1700-tallets Skælskør-topograf og præst Peter Edvardsen Friis¹⁰. Gad vist, om denne særdeles grundige fremstilling er blevet udnyttet efter fortjeneste?

Det blev også la Cours sidste berigelse af årbøgerne. Samme år (1932) trak han sig fra bestyrelsen for at lade yngre kræfter træde til¹¹. La Cour var da fyldt 63 år. Man skiltes altså i bedste forståelse, men alligevel skrev la Cour ikke mere til årbøgerne. Det var dog ikke, fordi hans kræfter var ved at være udtømt, så langt fra.

La Cour som byhistoriker

Når la Cours bidrag til årbøgerne dels var af noget svingende kvalitet og dels kom ret uregelmæssigt, hænger det givetvis sammen med, at han meget tidligt, som man kan se det af hans bemærkninger til artiklen i 1917, var opsat på at skrive byhistorie, in casu Korsørs, men måske også allerede da med en vision om at skrive historien for flere købstæder i Sorø Amt.

Her skal det erindres, at der var minimalt, hvad der dengang fandtes af tidssvarende fremstillinger af disse byers historie, så der var et klart behov for at få udfyldt hullerne.

Korsør blev i al fald den første købstad, som la Cour gik i dybden med, og det forklarer meget godt den pause, der var i hans udnyttelse af årbøgerne fra 1920-26. Ja, det tog længere tid at gøre Korsør-historien færdig, end la Cour selv mente i 1920.

At det var la Cour, og ikke byrådet i

Korsør, som ønskede et byhistorisk værk, ses af la Cours forord til værket¹², da det endelig forelå i 1926, hvor la Cour påpeger, at han "for en Række Aar siden" havde henvendt sig til byrådet med tanken og ønske om støtte til gennemførelsen, åbenbart med henblik på det tilstundende 500-års jubilæum i 1925, men heldigvis kom byrådet la Cour i møde, omend bogen så først udkom efter jubilæet.

Om indholdet af denne byhistorie og den måde, den er skrevet på, kan der siges mangt og meget.

Her skal blot gøres gældende, at i sin fremstilling har la Cour udnyttet nogle meget omfattende studier på Landsarkivet, hvad enten han foretog dem selv eller havde andre til det (jfr. forordet), og på Rigsarkivet, og selv om værkets opbygning og inddeling ikke er lige koncis og en del af det går over stok og sten, så slog værket virkelig an og har helt indtil vore dage haft vældig stor betydning for vores viden om Korsør gennem tiderne.

Den næste købstad, som kom i la Cours kyndige hænder, var Skælskør, skønt der så vist ikke var en anledning i form af et byjubilæum. Byhistorien forelå færdig i 1932¹³. Den var ikke så fyldig som Korsørbogen, men er skåret over samme læst og rummer et væld af nyttige oplysninger.

Slutstenen i la Cours købstadsbeskrivelser blev den om Sorø¹⁴. Her var det igen et købstadsjubilæum, 300-året i 1938 for de første privilegier, som motiverede tilblivelsen af

værket, som Sorø Byråd stod bag, finansielt og udgivelsesmæssigt.

La Cour slog i indledningen fast, at "den Litteratur, der foreligger om Sorø Købstad, i høj Grad (er) indskrænket, ja man kan vel med Rette sige, at der aldrig før er gjort Forsøg paa ved i al Fald delvis Gennemgang af det Arkivstof, som findes, at søge samlet Materiale til en fyldigere Skildring af denne Bys Tilbliven og Udvikling...". Det er så det, som la Cour har gjort – med den af ham selv indrømmede begrænsning, at han i særlig grad dyrker 1800-tallet på bekostning af de ældste perioder, fordi meget kildemateriale rigtignok er gået tabt ved ildebrand.

Meget bevidst undlader la Cour at gøre noget specielt ud af Akademiet og dets historie, fordi der i årene forinden var kommet det store 2-bindsværk om "Sorø. Klosteret. Skolen. Akademiet gennem Tiderne, skrevet af gamle Soranere."¹⁵

Skønt også la Cours værk om Sorø by lider under uoverskuelighed i opbygningen, er det stadig en grundbog og et slags opslagsværk for alle, der beskæftiger sig med Sorø bys historie i ældre tider.

Efter 1938 synes la Cour at være udgået for lyst til nye undersøgelser i lokale, historiske emner, men ved hans 70-års dag i 1939 blev han hyltet på behørig vis af Sorø byråd, Historisk Samfund og Museumsforeningen¹⁶.

La Cour hvilede dog ikke på laurbærerne. I den følgende tid brugte han kræfter på at fremstille et landsdæk-

kende værk over sognerådernes og amtsrådernes historie siden 1841; det udkom i to bind i hhv. 1941 og 1944 under den fælles titel "Sogneraad og Amsraad i Danmark". I dette store værk er der naturligvis også information af stor betydning for historien i det gl. Sorø Amt. Tidligere havde han i øvrigt sammen med Fr. Barfod skrevet bogen "De borgerlige Rigsdagsmænd 1660" (1925).

Hertil kommer, at la Cour var slægts-historisk interesseret og selvfølgelig skrev sin egen slægts historie (udkommet 1. gang i 1917, nyudgivet i 1951), men også udgav oversigter over andre slægter, men det kommer strengt taget ikke det perspektiv ved, som denne artikel er skrevet under.

Afsluttende bemærkninger

Der kan ikke herske tvivl om, at la Cour var en fremragende historiker, som til trods for sit faste arbejde som akademifuldmægtig fra 1916 og akademikasserer fra 1921 overkom at skrive indtil flere afhandlinger i Samfundets årbøger, men derudover også og i særlig grad gav tre af Sorø Amts i alt fem købstæder en byhistorie, som dengang og i mange år frem opfyldte de krav, man kunne stille til sådanne værker.

Imidlertid ser fagfolk i dag anderledes på det indhold eller de aspekter, som en moderne byhistorie skal rumme, ligesom der er opstået nye holdninger til, hvordan man skal aflæse og tolke byernes udvikling.

La Cours købstadsværker, der i dag alle er over 70 år gamle, må derfor anses for på mange punkter at være

forældede. Heldigvis er der for den ene købstads vedkommende, Korsør, kommet en ny by- eller rettere kommunehistorie¹⁷, som på alle måder lever op til de forventninger, man må have til en byhistorie i dag.

Derimod savner både Skælskør og Sorø i voldsom grad tidssvarende fremstillinger.

Der foretages dog, når det gælder Sorø, i disse år gode tiltag til i det mindste bid for bid og på systematisk vis at få skildret de årtier, som er fulgt efter 1938¹⁸, men stadig er en moderne byhistorie for Sorø som for Skælskør en stor udfordring, som bør tages op jo før, jo bedre, så alle de, der interesserer sig for det sted, hvor de virker, kan få en komplet og opdateret historisk indsigt i et og samme værk.

Det tror jeg, vil være i la Cours ånd!

Noter

- 1 Der er mærkværdigvis ikke tidligere i årbøgerne skrevet noget som helst særskilt om L. F. la Cour som stifter eller historisk forsker, end ikke en nekrolog er der blevet plads til! I anledning af jubilæet har jeg ønsket at foretage mere grundige studier i la Cours virksomhed som både foreningsmand og forfatter, men tiden har kun tilladt at fremkomme med denne beskedne artikel, som er et rids til en biografi om la Cour, set fra en sydvestsjællandsk vinkel.
- 2 "Af Cora Petersen f. Nyegaards Ungdomserindringer", art. i: Aarborg 1916 = bind 5, s.48-101.
- 3 "Bidrag til en Skildring af Korsør og Omegn i Midten af det 18de Aarhundrede", art. i: Aarborg 1917 = bind 6, s. 30-85.

- 4 "Fra Amtsmusæet i Sorø Amt", art. i: Aarborg 1918 = bind 7, s. 102-104.
- 5 "Fra Korsør Fortid", art. i: Aarborg 1920 = bind 8, s. 115-138.
- 6 "Smaastykker" ("En Hilsen fra Inge-mann" og "Et lille Minde fra 64."), indlæg i: Aarborg 1920 = bind 8, s. 177-183.
- 7 "En Troldehistorie og dens Følger, belyst gennem Aktstykker og Breve", art. i: Aarborg 1926 = bind 14, s. 91-149. Hvorfor udgiverne af indholdsfortegnelsen for årbøgerne 1912-1978 (trykt 1979) har rubriceret denne artikel i to dele (en for Lyngsø s. og en for Hyllested s. = hhv. nr. 292 og 274), får stå hen som en gåde.
- 8 "Kursusets Forberedelse og Forløb", art. i: Aarborg 1927 = bind XV, s. 3-14.
- 9 "Hvideslægten", art. i: Aarborg 1927 = bind XV, s. 108-117.
- 10 "Peter Edvardsen Friis – et Bidrag til dansk Præstehistorie", art. hhv. i: Aarborg 1931 = bind 19, s. 80-125, og i: Aarborg 1932 = bind 20, s. 3-44.
- 11 Se J. Heltoft: "Historisk Samfund for Sorø Amt i 50 år", art. i: Aarborg 1962, s. 20 f.
- 12 "Korsør – Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie", Korsør 1926.
- 13 "Skælskør. Bidrag til Byens Historie", Skælskør 1932.
- 14 "Sorø Bys Historie gennem tre Hundrede Aar", Sorø 1938.
- 15 Udg. af Sorø Bys Samfund, København 1923 og 1931. La Cour anmeldte begge bind, hhv. i: Aarborg 1923, s. 135-141, og Aarborg 1931, s. 126-130. La Cour er fuld af lovord for det samlede værk.

- 16 Se bl.a. omtale af fødselaren i Venstres Følgeblad for Sorø og Omegn den 9. juni 1939, s. 3, og do., den 15. juni 1939, s. 3.
- 17 "Korsør igennem 15.000 år", skrevet af Jette Kjærulff Helleesen og Ole Tuxen og udg. af Korsør Kommune i 2006.
- 18 "Sorø i 50'erne", Sorø 2002, og "Sorø 1960-1975", Sorø 2007, begge udg. af "Foreningen Jul i Sorøs Venner". En bog, der dækker perioden 1938-50, er under udarbejdelse.

Forfatteren

Helge Torm er uddannet historiker fra KU 1975. Museumsleder i Sorø 1978-2001. Udarbejdet talrige lokalhistoriske og andre historiske værker. Adr.: Munkevænget 2, II t.h., 4180 Sorø.

Årbøgerne i (næsten) 100 år

Af Hans Burchardt

En kavalkade.

Årbøgernes layout/design

Fra den første årbogs udsendelse i 1912 og til dato er der – bortset fra et par enkelte gange – udkommet en årbog hvert år. Det er jo et langt åremål, og det er da klart, at udformningen har fulgt de muligheder, trykteknikken aktuelt måtte give, økonomien har kunnet bære, samt hvad man har syntes var pænt og passende. Derfor har årbøgerne skiftet udseende – ikke drastiske ændringer år for år, men sådan lidt hen ad vejen. Og så har der været mange bogtrykkerier indblandet i trykningen.

I artiklen her er der ikke taget stilling til selve indholdet af årbøgerne, altså den redaktionelle linie. Den må kommenteres andetsteds.

Men vi kan da citere, hvad der stod i forordet til Årbog 1912:

"Samfundet vil afholde offentlige foredrag rundt om i amtet og vil udgive en årbog og mulig andre mindre skrifter, der indeholder skildringer vedrørende amtet og dets historie i jævn og læselig form."

Denne målsætning har man fulgt,

måske lige bortset fra knap så mange "andre mindre skrifter".

Hvorfor man så har valgt et bogtrykkeri og ikke et andet, må stå lidt hen i det uvisse. Har der været priskonkurrence? Har trykningen været i udbud? Eller skyldes det personlige relationer mellem bogtrykkeren og den aktuelle redaktør?

Man kan i det efterfølgende se, at indenfor det gamle amts område er der valgt bogtrykkerier, som har været medlem af arbejdsgiverforeningen i kraft af medlemskab af "Sorø Amts Bogtrykkerforening" – senere omdøbt til "Midtsjællands Bogtrykkerforening".

I gennemgangen nedenfor er anført kommentarer til rene facts, såsom formater, logoer, skrifter, layout, omslag og i øvrigt, hvad jeg synes, der skal kommenteres, efterhånden som ændringer opstår. Hertil kommer så oplysning om, hvem der har trykt de enkelte årgange. Det er jo omslaget, der tegner den enkelte årbog. Derfor de mange illustrationer af omslagene, hvorimod tekstsiderne ikke specielt er vist. Det har jo også kun været tekstsider, som der ikke er så meget spræl ved.

Når der er sket væsentlige ændringer, er der gengivet det nye omslag.

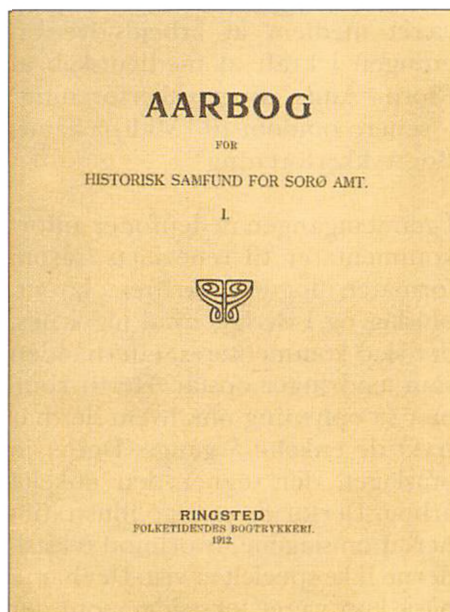
Når jeg synes – og det må redaktøren af årbogen jo også synes –, at denne årbogsomtale er relevant, så er det fordi, det jo også emmer af historie. Alle de mange bogtrykkerier, som der har været i det gamle amt, er der ikke mere. De bogtrykkere, som har virket, er døde eller pensioneret. Og den teknologi, der i starten blev anvendt, bruges ikke mere. En æra er slut, og et andet grafisk bogtrykkeribillede tegner sig i dag.

Hvis denne artikel og specielt dette kavalkadeafsnit over næsten 100 års årbøger giver appetit til at få grundigere viden om bøgerne, kan der henvises til foreningens næstformand, Kurt Rehder, som ligger inde med evt. restoplæg af årbøgerne. Disse sælges til favorable priser. Dette tilbud er tidligere blevet fremsat.

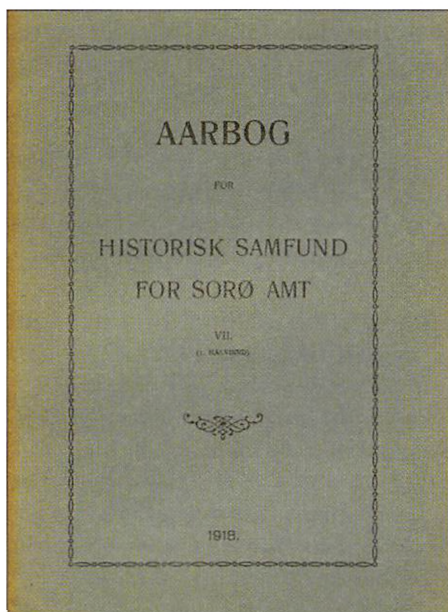
1912 – 1917

Den første årbog 1912: Format 21 x 15 cm. Groft, struktureret omslag med en dekorativ vignette. Sort tryk. Relativt smalt satsformat 8,8 cm. 122 sider (dette antal sider varierer år for år og bliver ikke ved hver årgang nøjere omtalt). Ens tryk på omslag og titel. Allerede i de første årgange anvendte man billeder (klicheer), dog i begrænset omfang, da de var relativt dyre. Der har været ca. 5-7 artikler i hver årgang. Bagest medlemsfortegnelse og love. Man benævnte bøgerne/årgangene med fortløbende nr. I, II, III, IV osv, men for ikke at forvirre og blande denne nummerering sammen med årgangsnummereringen, bliver i al den efterfølgende tekst kun årgangsnummerering anvendt.

Alt i alt pæne bøger, der ikke gjorde stort væsen ud af sig. Trykkeriet var Ringsted Folketidendes Bogtrykkeri.

Forside af årbogen fra 1912.

Forside af årbogen fra 1918.

1918 – 1923

Så skiftede man bogtrykkeri til W. Larsen & Teilmann-Ibsens Bogtrykkeri, Skelskør (stavet med "e"). Formatet ændredes til 22 x 15 cm. Omslagsfarven blev mørkegrøn og mere glat, og en anden vignet anvendtes. Også skriften ændredes, da man har haft andre skrifter i Skelskør end i Ringsted. I udgaven fra 1922 bemærker man en omfattende navnefortegnelse, stedfortegnelse og indholdsfortegnelse over tidligere årbøgers indhold. Disse fortegnelser er fast inventar i de følgende årgange. Man bemærker også, at årbøgerne af og til udkom 2 gange om året – den ene gang med de forskellige fortegnelser bagest. Det pæne og noble indtryk af årbøgerne bibeholdtes.

Forside af årbogen fra 1924.

1924

Så skete der noget! Omslaget ændredes totalt. Et specialdesignet omslag i en slags nordisk skønvirkestil. 2 farvet tryk. Beigefarvet kartonomslag. Sorø bys segl og tegningen af portbygningen til Sorø Klosterkirke og Akademi kommer nu med, og det blev et omslag, meget smukkere end det, man havde anvendt i de foregående år. Og layoutet/designet anvendtes i mange, mange år fremover.

1925 – 1944

Det kan nu ses, at bogtrykker W. Larsens navn ikke mere står i bogtrykkeriets navn.

Ellers intet særligt at bemærke. Alt synes at være præget af, at "sådan plejer vi at gøre".

1945 – 1946

Disse 2 årgange udkom først i 1947, samlet i et bind. Det var jo en tid, umiddelbart efter krigen, hvor der i høj grad var mangel på næsten alt. Jeg husker, at min far, som jo var bogtrykker her i Korsør før mig, ofte kom hjem dengang og fortalte om de problemer, han havde med overhovedet at skaffe papir.

1947 – 1949

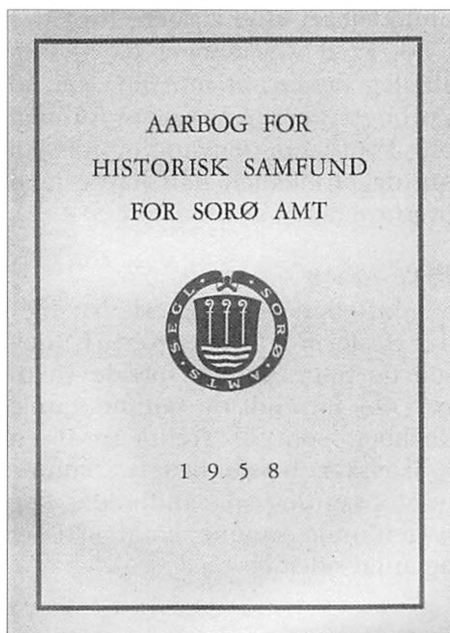
Så skiftedes der trykkeri. Nu blev det Haslev Bogtrykkeri ved H. Nielsen og Søn. Samme forside (man har nok anvendt de samme gamle klichéer, som O. Teilmann-Ibsen i Skælskør havde brugt). Samme tekstopsætning på indholdet, og nogenlunde samme antal artikler og antal sider.

1950 – 1958

Det blev en kort fornøjelse i Haslev, for nu skiftedes der til Handelstrykkeriet i Slagelse. Det var ejet af bogtrykker Søren Nielsen (kaldet "Søren Trykker") og fra midten af 1950'erne af hans søn, om hvis ejendommelige meritter, der kunne berettes meget! Og fortsat blev årbøgerne trykt i uændret skikkelse.

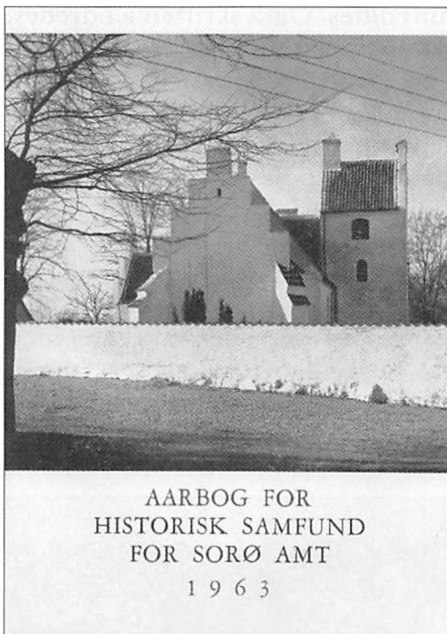
1959 – 1961

Efter 35 år med samme udseende barslede man med et nyt omslag. Det var uden de store armbevægelser. Man bemærker Sorø Amts segl. Omslagskorton grå og 2-farve-tryk. Sideantallet sneg sig op på de ca. 120 sider som minimum fra nu af. Stadig var der forskellige fortegnelser bagest samt love og årsregnskab mv. Der bemærkes også oversigt over tidligere årgange, som fortsat kunne købes.

1962

Årbog 1962 kaldtes endog for jubilæumsårbogen, for det var jo 50 år siden, den første årbog udkom. Og til den ende kom man nu op på 192 sider!

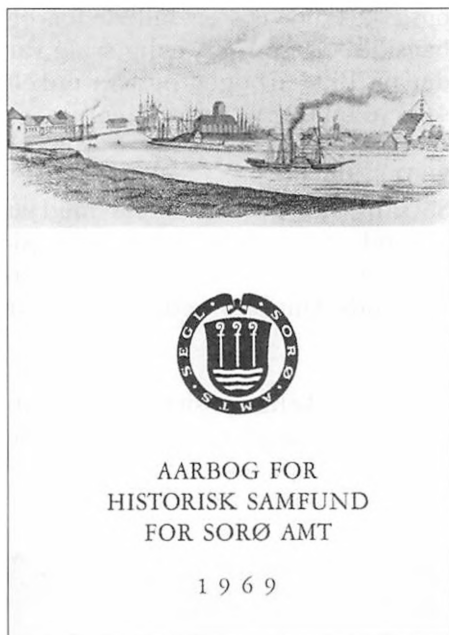
1963 – 1967

Nu blev det omstændeligt! Årbøgerne forsynedes med et smudsomslag (et omslag, trykt på blankt papir, og som svøbes omkring omslaget, se illustrationen) - bemærk uden Sorø Amts segl. Omslaget og bogtitlen forblev uændret. Sideantallet svingede år for år, men var hyppigt oppe på over 150 sider, og der var flere artikler, ca. 8. Bagest i årbøgerne kom - udover de sædvanlige fortegnelser - nu også kortfattede referater fra lokalhistoriske arkiver.

1968

Birkvigs Bogtrykkeri i Skælskør fik nu opgaven dette ene år med

at trykke årbog 1968, i øvrigt uden nogen ændring i layout/design mv. M-e-n, Birkvig ville øjensynlig markere, at nu blev årbogen trykt i Skælskør, hvorfor han forsynede omslag og titel med Skælskør bys segl! Har man mon været helt enige i dette?

1969

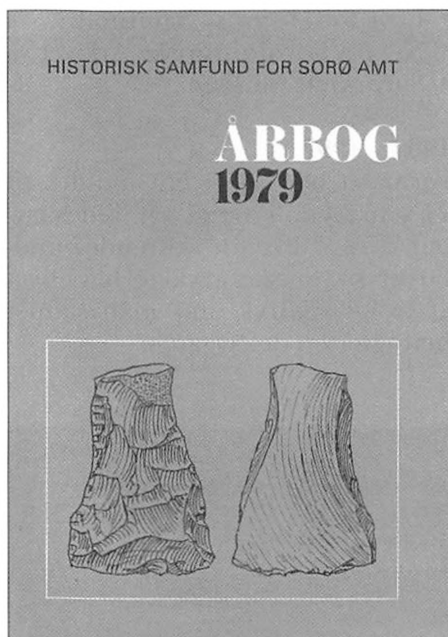
Ja, hvem har monstro trykt årbogen dette år? Der står intetsteds, hvem det har været. Skal vi gætte på, at det var det bogtrykkeri, der nu i nogle og fyre år har stået for trykningen, men som dengang havde det lidt mere anonyme navn, Ringsted ny Bogtrykkeri. Og bogtrykkeren hed Jørgen Malchow. Bemærk: Sorø Amts segl vendte tilbage til smudsomslag og omslag.

1970 – 1978

Alt layout/design af årbøgerne kørte uændret – smudsomslag, omslag,

tekstsider og antal sider - indtil 1979. Dog forlod man i 1970 på omslaget det gamle "AA" til fordel for det aktuelle bolle-"Å".

Fra 1971 hed bogtrykkeriet Malchow Bogtryk, Ringsted. Og allerede i 1974 skiftede man navn igen til Malchow Bogtryk/Offset, Ringsted. Det var den nye tid, der bankede på. Årbøgerne tryktes fortsat i bogtryk, men så skete der noget...

1979 – 1983

Det lidt støvede layout/design blev forladt. Format ændredes til 25 x 17 cm. Omslag 2-farvet tryk: blå bundfarvetryk, som fra nu af skiftede år for år til forskellige farver, og sort tryk. På bagsiden Sorø Amts segl. Indvendig: Satsbredden ændredes, og overskriftstypen blev en anden skrift end brødskriften. Og år for år øgedes mængden af illustrationer, hvilket den nu anvendte trykmeto-

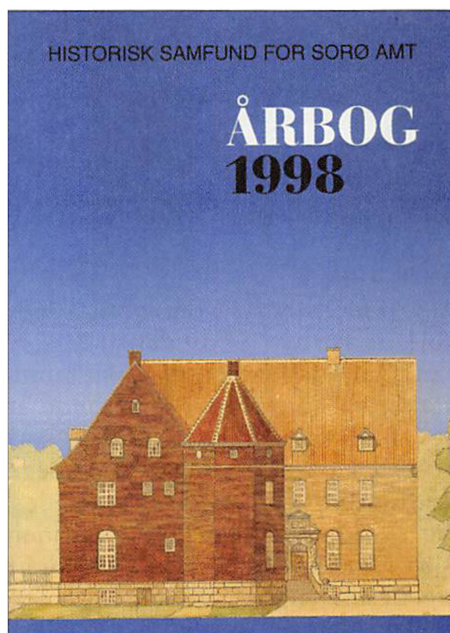
de, offset, gav bedre mulighed for. Sideantallet holdtes på et niveau af 100-120.

Bagest kom så hvert år følgende oplysninger:

- Litteratur om Sorø Amt.
- Aktiviteter i Historisk Samfund i årets løb.
- Driftsregnskab.
- Nye medlemmer.
- Sognerepræsentanter.
- Ældre årbøger.
- Love for Historisk Samfund.
- Nyt fra Lokalhistoriske Arkiver.
- Sorø Amts Museum.

1984 – 1997

Formatet blev gjort lidt mindre til 24 x 16,5 cm. I øvrigt ændredes layout/design ikke. De skiftende bundfarver på omslagstrykket har givet et livligt indtryk, når man samlet betragter en del årgange.

Jørgen Malchow døde i 1993, og sønnen, René, førte nu trykkeriet videre. Fra 1998 under navnet Malchow A/S.

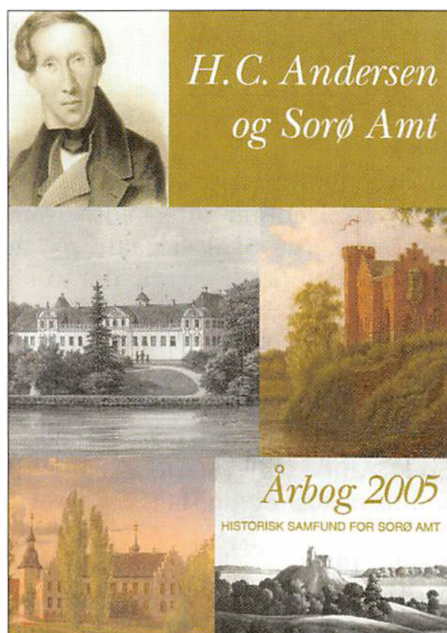
1998 – 2000

På omslaget sås fra nu af 4-farve billedtryk på hele forsiden, og bagsidefarven tilpassedes hertil. Eller også dækkede et stort billede for- og bagside. Og som en enlig svale var der på 1998-årbogen også et enkelt 4-farve billedtryk indvendig.

2001 – 2004

Så sang det på sidste vers med at anvende Sorø Amts segl på bagsiden. Og det var helt slut, da Vestsjællands Amt blev nedlagt nogle år efter.

Men det virkelige positive var, at man i 2001 endelig gik over til at anvende 2-spalte sats på tekstsiderne. Det var virkelig også på tide. Mulighed for

et langt livligere layout/design var nu til stede sammen med gengivelse af flere og mindre billeder.

Fra 2003 blev overskriftslinierne (uændret fra 1979) på omslaget ændret.

2005

Og så kom der fra nu af også 4-farve billeder til den indvendige tekst.

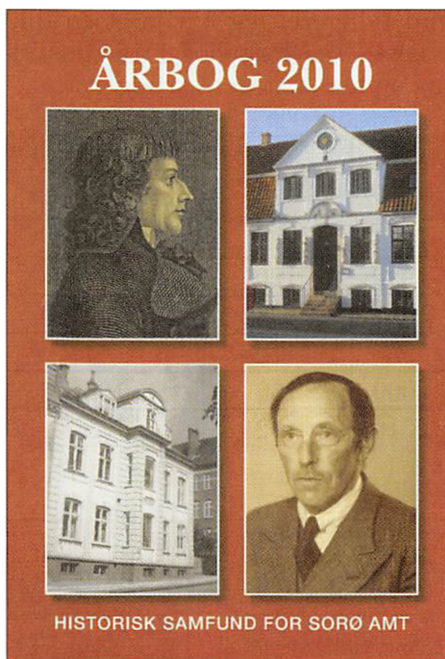

2006

En slags specialudgave af årbogen på grund af Kommunalreformen samt nedlæggelsen af Vestsjællands Amt.

2007 - 2010

Bemærk hovedskriftlinien på omslaget: Den synes at være standard fra nu af.

Forskellige stilopfattelser indenfor arkitektur, design og mode har det sidste 100 år præget vores dagligdag. Det har haft en afsmittende effekt på udformningen af de mange forskellige slags tryksager, der er blevet lavet i perioden. Her tænker jeg dog kun på ting som bøger, plakater, kataloger, skilte, brochurer og aviser. Altså frembringelser, hvor det layout- og designmæssige samt typografiske element er væsentlig. Hvis vi lader blikket løbe hen over siderne med de 11 forskellige forsider, som ovenfor er gengivet, kan man tydelig se en udvikling. Og man vil ikke være i tvivl om, i hvilket årti det enkelte omslag hører hjemme, selv hvis man ikke kunne læse årstallet.

De tekniske muligheder, som kendetegner de sidste 30-40 år, har givet os langt større muligheder for at anvende illustrationsmateriale

end tidligere. Jeg har lavet en lille analyse, der fortæller, hvor drastisk mængden er steget i årbøgerne:

År	Antal sider	Antal illustrationer
1914	122	5
1922	120	0
1961	128	9
1986	112	34
2009	156	105
2010	152	85

Som en kuriositet er der her vist to annoncesider. Den ene er fra 1916, og den anden er fra 1985. De stammer fra "Bogtrykkerbladet", som var Dansk Provisbogtrykker Forenings medlemsblad. Og det er klart, at annoncørerne har været leverandører til bogtrykkerierne.

I dag hedder medlemsbladet for GA, Grafisk Arbejdsgiverforening, "de grafiske fag". Det indeholder ikke annonceopsætninger på samme måde, som vist i eksemplerne.

På annoncesiden fra april 1916 lægger man mærke til de mange forskellige slags skrifter, hvoraf hovedparten slet ikke bruges i dag. Der er også rigelig med rammer og krummelurer samt en næsten konsekvent symmetrisk opsætning. Bemærk øverst til højre maskinfabrikken Eickhoffs imponerende hurtigpresse.

1916
◦ BOGTRYKKERBLADET ◦
155

MASKINAFSKRIVNINGSKONTORET
„ALBION“
LARSLEISTRÆDE 10
TELEFON: BYEN 5334 x

H. P. Lillelund, Glarmester.
Peder Hvidtfeldtsstræde Nr. 7.
Telefon 1143.
Filial: Charlottenlund, Tlf. Ord. 271 og Holte, Tlf. Holte 76.
Etablissemment for Vinduspølering.
Agentur i Glasforsikring for det største Glasforsikringselskab i Danmark.

AXEL KIØRBOE & Co.
Fagforretning "Eget Fagsnedkeri"
Specialitet: Reoler, Skriftkasser etc.
Telefon: Central 205
Telefon: Central 205

Stort Lager af alle Artikler for Bog- og Stenryk m. m. Udsælling og Forhandling af I. G. A. Eickhoffs Maskiner, Farver fra Gebr. Jänecke & Fr. Schneemann
Sættmaskin- og Stereotypmetaller
KØBENHAVN · P. SKRAMSGADE 15

I. G. A. EICKHOFF · KØBENHAVN
VESTERBROGADE 97 BY- OG STATSTEL.: 2650

BYSTE SELVPAALØBBER „DUX“ — HEL- OG HALVARKFALSE-MASKINER — MASKINER TIL CHROMO-AUTOTYPI, ILLUSTRATIONS-, BOG- OG AVISTRYK, STENTRYK, BODDINGERI, STERETOTYPI — MOTORER — TRANSMISSORER

Aug. Sædder Gøtherogade 14 København K.
Etableret 1876.
Maskinværksted. Telefon-Nr. 503.

Søstrene Bartels
Blomsterforretning
Købmagergade 14
Telefon: Byen 714.

WILLIAM SIMMELKIÆR
SKRIFTSTØBERI
ANBEFALER
CLICHÉER TIL BØGTRYK I ZINK, KOBBER OG MESSING
SUNDHOLMSVEJ 87
TELEFON NR. 1184 AMAGER
CENTRAL 777

Ch. Lorilleux & Co.s Farvefabr.s Filial
ved Paritz Gottschalk
Kongens Nytorv 8 ◦ København K. Telefon 3578.

Største Lager i Skandinavien af sorte og kuler Farver, Farnis og Valensens.
Valensensbølge-Anstalt.
Paa Bestilling fabrikkeres enhver Farveansætning samtlig bedes indsendt en Prøve af Papiret, hvorpaa Farven skal trykkes.
Trafarvetrykfarver, Guldtrykfarver, Duplexfarver samt Farver for Aluminium og Zink.

Ch. Lorilleux & Co. har ved Verdensudstillingen i St. Louis 1904 og i Milano 1906 erholdt „GRAND PRIX“.
Ch. Lorilleux & Co. har ved Verdensudstillingen i Brüssel 1910 erholdt 2 Gange „GRAND PRIX“.
Udmærket 2 Gange med „GRAND PRIX“ paa Verdensudstillingen i Turin 1911.
Udmærket 2 Gange med „GRAND PRIX“ for Kemi og Farve paa Verdensudstillingen i Liège 1905.

**Bogtrykkerierne faglige
organisering – især i det gamle
Sorø Amt**

Efter lov om laugsvæsenets ophævelse i 1857 stiftedes der hurtigt herpå organisationer, der kunne varetage henholdsvis arbejdstagerne og arbejdsgivernes interesser. I bogtrykkerbranchen blev de førstnævnte til det efterhånden magtfulde "Dansk Typograf Forbund". De sidstnævnte - arbejdsgiverne eller bogtrykkerne - dannede to foreninger: "Københavns Bogtrykkerforening" og "Dansk Provins

Bogtrykkerforening". Den sidste er den organisation, vi skal beskæftige os med her. Og naturligvis inkorporeres man i Dansk Arbejdsgiverforening (DA).

Det ville jo ikke give nogen mening, at organisationsarbejdets udførelse i praksis skulle ske i et landsdækkende forum. Derfor inddelte man landet i kredse efter amternes udstrækning, og den kreds, der har interesse i sammenhængen her, er "Sorø Amts Bogtrykkerforening". Og det passer jo geografisk meget

<p>Repro</p> <p>REPRODUKTION I TOPKLASSE Vi leverer alt indenfor klischeer og offsetreproduktion. NYLICOPIERT-INKSPEED-ZINK- KLICHEER-GUAMKLICHEER- TEGNING-MONTAGE-MADNING- FLÆJER-MASKINOPRETTRYK- CHROMALINOPRETTRYK. 4-farveklicheer og offsetreproduktion i meget høj kvalitet.</p> <p>Kjølke Og colour-lith reproduktion</p> <p>Telefon 11 40 00 København Tlf. 66 10 12 02</p>	<p>Fotosats i papir og film</p> <p>VIBORG MASKINSETTERI Viborgvej, 8500 Viborg Tlf. (06) 62 32 51</p>	 <p>WIRE-O, med eller uden ophæng og i alle hovedfarver.</p> <p>SPIRAL-EX-BINDING, i alle hovedfarver.</p> <p>SPIRAL-INDBINDING, med plastovertrukket tråd i alle farver.</p> <p>SPIRALIN</p> <p>alle bogtykkelser fra 2 mm til 30 mm / alle længder fra 50 mm til 1000 mm.</p> <p>Vi har SAMARBEJDET med vore kunder i mere end 35 år</p> <p>ÅRHUSGADE 122 A, 2100 KØBENHAVN Ø - 01-26 14 42 - 01-26 16 63</p> <p>P.S. Hvis De ikke har modtaget vor prævebog - så ring</p>
<p>Sets</p> <p>Aabenraa Fotosats Aabenraa Fotosats Aabenraa Fotosats Aabenraa Fotosats Aabenraa Fotosats Aabenraa Fotosats Aabenraa Fotosats Aabenraa Fotosats Aabenraa Fotosats</p> <p>Aabenraa Fotosats Aabenraa Fotosats ApS Nygade 68 6200 Aabenraa Telefon 04 - 62 42 44</p>	<p>FOTOSATS til enhver opgave AVIS SPALTESATS ACCIDENTS Stort skriftudvalg Tilbud uden forbindelse Revisorer skriftkatalog</p> <p>KIVA FOTOSATS Danmarksvej 25, 6700 Esbjerg Telefon (06) 13 60 88</p>	<p>Andre leverandører</p> <p>Deres specialist i valseblægning...</p> <p>Valsar i topkvalitet til ethvert formål indenfor den grafiske industri</p> <p>Vor udførelse er overalt i Danmark dog med 1. enhed i København</p> <p>TEKNIK GUMMI HORSENS AS Horsensvej 8, 8700 Horsens Tlf. 05 - 62 93 77</p>
<p>Alt inden for FOTOSATS klares! Mønning Fotosats 7800 Skive 07 - 52 51 88</p>	<p>Andre leverandører</p> <p>Vi flytter Deres udstyr hurtigt og sikkert</p> <p>Placering af grafiske maskiner under alle forhold sikres. Alle moderne transportmaskiner til salg og maskinopretning</p> <p>F. KRUSE Transport & Kraner ApS Telefon (06) 99 41 44</p>	<p>STEMPLER</p> <p>BRUNN SCHÜTT HORSBENS A/S Tlf. 05-62 21 88 Horsbøllevej 1, 84 700 Horsbølle</p> <p>Gummistempler i den gode gummikvalitet.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nummerstempler - Datoestempler - Præstempler m.v. <p>Revisorer vort nye katalog. Levering fra dag til dag!</p> <p>ALLEYBOND STEMPEL A/S Tilbud 2. halvår 1985 Horsbøllevej 1, 84 700 Horsbølle</p> <p>Rubrikannoncer under Køb og Salg, stillinger o.l. optages. Pris pr. spaltecentimeter kr. 4,75. Sidste frist for indlevering den 15. i hver måned.</p>
<p>Bogbinderier</p> <p>Alle bogbinderiopgaver udføres - indhent venligst tilbud</p> <p>Bruuns Bogbinderi A/S Billedskærervej 16, 5230 Odense M Telefon 09 - 15 80 72*</p>	<p>STEMPLER</p> <p>BRUNN SCHÜTT HORSBENS A/S Tlf. 05-62 21 88 Horsbøllevej 1, 84 700 Horsbølle</p> <p>Gummistempler i den gode gummikvalitet.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nummerstempler - Datoestempler - Præstempler m.v. <p>Revisorer vort nye katalog. Levering fra dag til dag!</p> <p>ALLEYBOND STEMPEL A/S Tilbud 2. halvår 1985 Horsbøllevej 1, 84 700 Horsbølle</p> <p>Rubrikannoncer under Køb og Salg, stillinger o.l. optages. Pris pr. spaltecentimeter kr. 4,75. Sidste frist for indlevering den 15. i hver måned.</p>	

*Ikke mindre end 4
udbydere af fotosats
ses på annoncesiden
fra december 1985.
Den slags firmaer
findes vel næppe
mere. Læg mærke til
den næsten konse-
kvente anvendelse af
samme skrift - sikkert
en slags "Arial".*

godt med "Historisk Samfund/Forenings" område. Medlemskredsen omfattede i starten almindelige bogtrykkerier, avistrykkerier samt senere større grafiske virksomheder som f.eks. Danapak i Slagelse og Nordisk Bogproduktion i Haslev. Det var naturligvis frivilligt, om man ville være medlem. Der var jo ikke organisationstvang.

Hvad kunne man så få ud af et medlemskab? Det primære var, at man i lønforhandlinger stod samlet overfor typograferne. Desuden kunne man ved deltagelse i foreningsmøderne nyde godt af kursusvirksomhed, og man kunne få faglig, teknisk og juridisk bistand fra foreningsadministrationen, som lå – og stadig ligger - i Odense. Sidst og ikke mindst var det også en fordel, at man kendte hinanden og deltog i de selskabelige sammenkomster. For det skulle jo ikke glemmes, at man også var konkurrenter, der ofte var i nærkamp om trykopgaverne.

I næsten 25 år var jeg medlem af bestyrelsen for "Sorø Amts Bogtrykkerforening", som for øvrigt i

1970 blev omdøbt til "Midtsjællands Bogtrykkerforening". Jeg var sekretær, og utallige er de referater af medlemsmøder, som jeg sendte til optagelse i "Bogtrykkerbladet" (se illustrationer). Vi holdt møderne i de forskellige byer, for så gik det på skift med hensyn til, hvor langt man skulle køre.

Der har jo været en masse medlemmer i de sidste 100 år i de to foreninger, og det kunne da være interessant at nævne dem alle. Men det fører for vidt i sammenhængen her. Derfor er der valgt en medlemsfortegnelse for 50 år siden – altså i 1960 – og dernæst en fortegnelse pr. 1. juli 2011.

1960

Fuglebjerg:

Fuglebjerg Bogtrykkeri, Johannes Rasmussen.

Haslev:

Haslev Bogtrykkeri, Ernst Klinker.
Henry Nielsens Bogtrykkeri, Henry og Jørgen Nielsen. *)
Jean Petersens Bogtrykkeri, Jean Petersen.

**KREDS-
FORENINGER**

Midtsjællands
Bogtrykker-
forening

Midtsjællands Bogtrykkerforening
havde torsdag den 16. oktober

1980 indkaldt til møde på Hotel Postgården i Skælskør.

Efter en dejlig menu, kogt Storebølstors, kunne man begynde på aftenens emne: Hvilke udgifter er der forbundet med at have en grafisk medarbejder?

Vor gæst regnskabschef Ole Larsen fra Dansk Provins Bogtrykkerforening, har tilrettelagt et foredrag for bogtrykkere og medarbejdere om administration af lønregnskab i trykkerierne.

Foredraget har været afholdt i flere kredsforeninger, så en detaljeret omtale herom skulle ikke være nødvendig. Det helt afgørende i sagen kan dog endnu engang godt tale at blive draget frem, nemlig, at for hver grafisk medarbejder i virksomheden løber der udover den udbetalte løn en lang række om-

kostninger på pr. medarbejder f. eks. feripenge, ATP, AER, lønmodtagernes garantifond, lovpligtig arbejdsskade, ansvarsforsikring, kontingent til sociale fonds o.s.v.

De forskellige ydelser blev nøje gennemgået, hvorfor de skal betales, til hvem og hvornår, samt hvad man evt. kunne få for disse ydelser.

Endvidere viste Ole Larsen ved taleksempler, hvad løn og lønafhængige omkostninger løber op i pr. medarbejder.

Tallene må vække til alvorlig eftertanke, når man samtidig ved, at man også i timepriserne skal tillægge husleje, varme, el, hjælpematerialer, afskrivninger etc. etc. samt administration og forhåbentlig en avance. Alt dette skal vi nøje huske, når vi kalkulerer og fastsætter vore priser.

*Referat af medlemsmøde i 1980.
Selvom det kulinariske ingensinde blev glemt til møderne, var der altid vigtige emner på dagsordenen, som f.eks. her:
Hvad koster en grafisk medarbejder?*

Korsør:

Korsør Bogtrykkeri, J. P. og Jørgen Nielsen.
Pakko-Tryk A/S, Viggo Schrader.
Reklametrykkeriet, Svend Burchardt.
Zachariassens Bogtrykkeri, Mogens Zachariassen.

Ringsted:

A/S Ahrent Flensborg, Ahrent Flensborg.
Foldagers Maskinsætter, Frode Foldager.
Folkebladets Bogtrykkeri, P. Borch.
Folketidendes Bogtrykkeri, H. Christensen. *)
Midtsjællands Maskinsætter, Frede Petersen.

Skælskør:

Teilmann-Ibsens Bogtrykkeri, Otto Teilmann-Ibsen. *)

Slagelse:

Centraltrykkeriet, M. J. Michelsen.
Handelstrykkeriet, Erik Nielsen. *)
Slagelse Maskinsats, E. Dixen-Sørensen.
Sorø Amtstidende A/S, Johannes Rasmussen.

Sorø:

Folketidendes Bogtrykkeri, Viggo Foldager.
Litra Tryk, Oscar Lünell.
Sorø Bogtrykkeri, Gudmund R. Krogh.

*) Har på et givet tidspunkt trykt foreningens årbog.

2011

Fuglebjerg:

Ingen.

Haslev:

HellasGrafisk A/S, Karl Johan Vad.

Korsør:

Ingen.

Ringsted:

Bureau 2A Vision Aps, Christian Vingaa.
Frausing Bogtryk & Lak, Jimmy Frausing.
Tue Skilte A/S, Niels Tue.

Skælskør:

Ingen.

Slagelse:

Burchardt Reklamebureau, Hans-Jørn Andersen.
Jannerup Offset A/S, Torben Jannerup.
Slagelsetryk A/S, Michael Christensen.
Slagelsetryk Marketing APS, Frank Bo Hansen.

Sorø:

Ingen.

KREDSFORENINGER

**MIDTSJÆLLANDS
BOGTRYKKER-
FORENING**

Midtsjællands Bogtrykkerforening holdt torsdag den 8. februar 1990 møde på det nye Tårnberg Parkhotel i Korsør.

Efter den traditionelle hyggelige stund ved et fælles måltid kunne der blændes op for aftenens emne:

Du bestemmer mødets indbold

Vi havde inviteret kontorchef Jørgen Wulff, DPB, til at holde et foredrag om arbejdsretlige emner, på en sådan måde, at mødedeltagerne i forvejen på indbydelsen kunne tilkendegive, hvilke ting, man helst ville have belyst. Ligeledes kunne man selv udbede sig specielle problemer omtalt.

Jørgen Wulff holdt et glimrende, indsigtfuldt og samtidig levende og morsomt oplæg. Der var almindelig tilfredshed med aftenens forløb. Foredraget indgår i det katalog af tilbud, kredsforeningerne kan få arrangeret gennem DPB. Forhåbentlig bliver vor forening ikke den eneste forening, der gennemfører dette foredrag – det kan nemlig anbefales til de øvrige kredsforeninger.

(Sæt kryds i kalenderen for vort næste møde: torsdag den 15. marts med afholdelse af generalforsamling samt efterfølgende foredrag af vor amtsborgmester i Vestsjællands amt, Henning Tellerup.) *HB*

Referat af medlemsmøde fra 1990. Foredragsholderen, jurist Jørgen Wulff fra Dansk Provinzbogtrykker Forening, var en meget dygtig foredragsholder og samtidig en kompetent rådgiver for bogtrykkerne i juridiske spørgsmål.

Fra 21 medlemsvirksomheder i 1960 og til 8 i 2011. Det fortæller noget om den tekniske udvikling i bogtrykkerbranchen samt om den strukturændring, der har været i medlemskredsen. Og så har tilbagegangen først rigtig taget fart de sidste 15-20 år.

Organisatorisk blev Københavns Bogtrykkerforening og Dansk Provins Bogtrykkerforening sluttet sammen i 1991. Midtsjællands Bogtrykkerforening og de øvrige "gamle" kredse på Sjælland er i dag samlet i en pulje og hedder GA ØSTdanmark.

Opsætning af tekst og gengivelse af billeder

Dette afsnit og det efterfølgende – "Trykteknik de sidste 100 år" – fortæller ganske kortfattet om den teknik, der har været anvendt de sidste 100 år i bogtrykkerierne. Men det har været svært at koge et så omfattende emne ned til et par få sider i jubilæumsbogen. For interesserede læsere henvises derfor til at søge

Med vinkelhagen i venstre hånd står hånd-sætteren ved sættekassen. Den klassiske sættekasse af træ blev de senere år erstattet af en version i plastic.

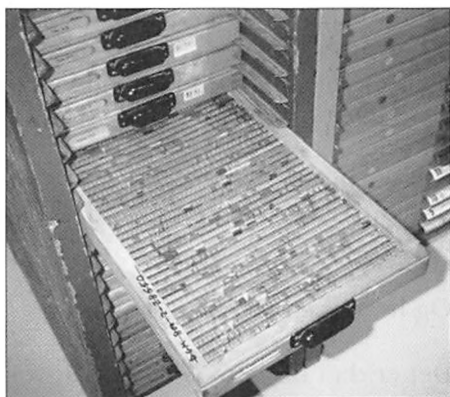
yderligere oplysninger gennem faglitteratur eller via internettet. Og det skal da også nævnes, at der i Odense findes et grafisk museum, Danmarks Medie Museum, der nok er et besøg værd.

Teknikken i bogtrykkerierne har altid været delt i to adskilte produktioner uanset teknik, men som har levet i en slags symbiose:

- Opsætning af tekst og gengivelse af billeder eller fotos. Altså opsætning eller forberedelse til trykning.
- Efterfølgende trykning og færdiggørelse af tryksagen. (Se efterfølgende afsnit, "Trykteknik de sidste 100 år".)

Indtil omkring 1960-70 var den anvendte teknik **bogtryk** også kaldet højtryk, d.v.s. trykfarven valesdes oven på bogtryktyperne, der var støbt i bly, eller på klichéerne, der var ætset i zink. En teknik der for så vidt har været uændret siden Gutenberg i 1450'erne opfandt teknikken med at trykke med løse blytyper. Teknikken blev gennem alle disse år hele tiden forbedret med et utal af skriftsnit i forskellige størrelser. Alle ved hvad en sættekasse er. De hænger stadig rundt omkring i hjemmene på væggene, men de færreste ved i grunden, hvordan de blev brugt. Men teknikken var langsom. Man skulle nemlig efter trykning adskille skriften/satsformene, således at blytyperne igen kunne anvendes til andre opgaver. Også trykprocessen var langsommelig.

Og man opfandt sættemaskiner, der på bogtrykkerierne var i stand til

De større skriftsnit, 16 punkt og opefter, havde man i såkaldte nedstikningskasser, hvorfra man fiskede typerne/bogstaverne, der stod i alfabetisk orden, op.

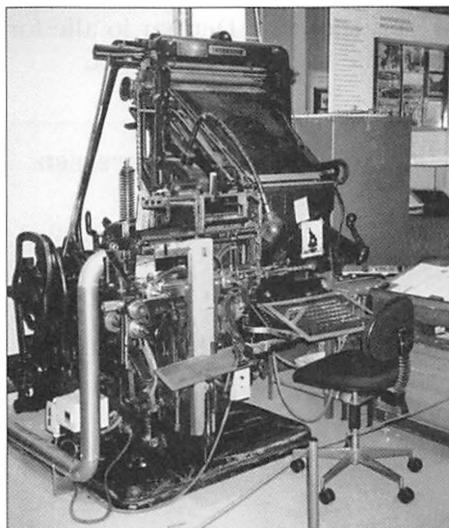
at fremstille sammenstøbte skriftlinier, den såkaldte maskinsats.

Det personale, som var beskæftiget i bogtrykkeriernes sætterier, benævntes typografer, henholdsvis håndsættere eller maskinsættere. Og de, der betjente trykmaskinerne, var også typografer, men kaldtes trykkere. Det var alle fagfolk, der havde ry for høje lønninger og decideret lyst til at strejke. Det er selvfølgelig en skrøne. Sandheden er, at det ofte var veluddannede folk, stolte af deres fag og gode til at stave og tilrettelægge smukke tryksager. De blev i sin tid lidt smigrende kaldt "arbejdernes studenter".

Men teknikken var langsom. Man skulle for så vidt efter trykning adskille skriften/ satsformene, således at blytyperne igen kunne anvendes til andre opgaver. Også trykprocessen var langsommelig.

Da offsetteknikken (se næste afsnit om trykkemetoder) fra 1960 udvik-

lede sig eksplosivt, blev der behov for en nemmere metode til at opsætte skrift på – uden at skulle gå den besværlige vej over blytsatsen. Her kom den epokegørende elektroniske teknik ind i billedet. Nu kunne man på såkaldte **fotosatsmaskiner** producere skrift i spalter på papir og vel og mærke ganske ubesværet i forskellige størrelser og skriftsnit. Også gengivelse af fotos blev nemmere ved fremkomsten af de første elektroniske scannere. Disse ting blev affotograferet i de ligeledes nyudviklede reproduktionskameraer til grafiske film, der så igen blev kopieret over på offsettrykplader. Og en anden ting var, at nu kunne man også fotokopiere selv i en efterhånden ganske god kvalitet. Det var alt i alt en virkelig stor omvæltning! Så vi i branchen havde travlt med at omstille os og lære den nye teknik at kende – og foretage dyre investe-

En liniesættemaskine af fabrikatet "Intertype". Meget kompliceret, men pålidelig i drift. Disse maskiner fandtes på mange bogtrykkerier, men især på avissætterier. Sættehastighed svarende til en traditionel skrivemaskine.

ringer. Men udviklingen stoppede ikke hermed.

Fremkomsten af små **computere** eller **EDB**, som også kunne betjenes af menigmand og til overkommelige priser, revolutionerede det grafiske billede totalt. Nu taler vi om tiden for kun 20 år siden. Så begyndte Internettet at gøre sig gældende. Snart fik gud og hvermand sin egen computer, og folk kunne efterhånden lave deres tryksager selv. Tænk også på fremkomsten af de elektronisk kameraer, hvor man kan overføre og redigere sine fotos selv. Eller hvad med overførsel af tekst og billeder gennem telefonen eller Internettet? Ja, jeg kunne remse utallige tekniske fremskridt op. Og så må jeg her indskyde, at det er ikke, fordi der i artiklen er glemt illustrationer om den nyeste teknik, men det synes overflødigt at vise fotos af tastaturer, skærme, harddiske og scannere. Det har jo alle for sine øjne hver dag i hjemmet.

En tysk Viktoria digeltrykmaskine. Man skulle være påpasselig for ikke at få fingrene i maskinen. Fra omkring 1910.

Det er klart, at al den teknik er gået ud over bogtrykkerierne. Resultatet ses som en tilbagegang i antal virksomheder, også fordi mange trykopgaver er forsvundet og vil forsvinde: F.eks. varekataloger, formularer, brochurer, prislistes og andre firmatryksager.

Og hvad med elektroniske bøger?

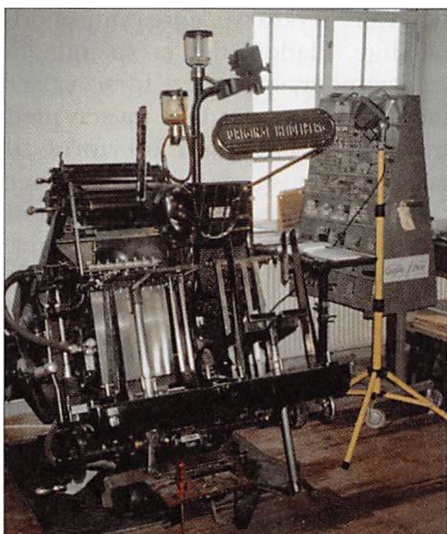
Det er da i det mindste godt, at vor gode, gamle årbog stadig findes og fortsat skal trykkes og udgives.

Trykteknik de sidste 100 år

Den trykteknik, man anvendte i 1911 og i mange år derefter, hedder **bogtryk** eller **højtryk**. Den fandtes i alle bogtrykkerier, og årbøgerne er frem til 1978 blevet trykt som bogtryk. Princippet er, at de satsforme, d.v.s. sammenstillede blytyper, man fik fra sætteriet, blev spændt ind i en trykmaskine. Gummivalser indfarvede typerne, papiret førtes hen over typerne og blev presset imod disse. Derpå fjernedes papiret, og man var klar til en fornyet indfarvning af typerne osv.

Der skelnes mellem to trykprinciper: Digeltryk og cylindertryk.

Ved digeltrykket blev papiret presset hen mod den indfarvede satsform af en plan, solid flade, digelen, der går fra skrå til lodret stilling. Pålæggersken eller trykkeren fjernede manuelt det trykte ark og satte et nyt i maskinen. Det krævede lidt håndelag, men man kunne da komme op på ca. 1100 tryk i timen. Dette system udvikledes til en automatisk proces, hvor maskinen selv sugede et ark op, førte det ind på digelen

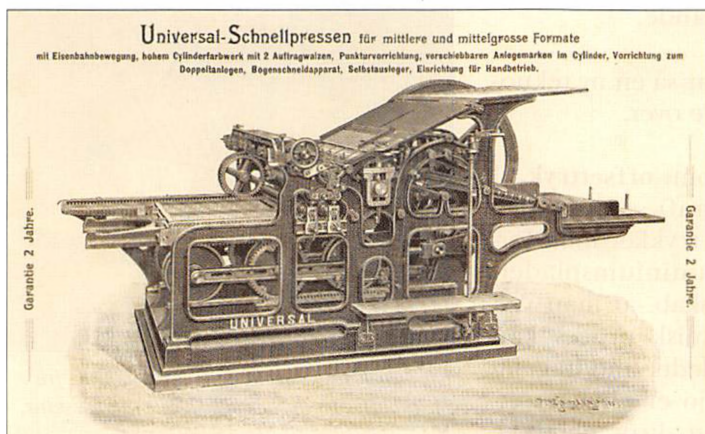
En tysk "Original Heidelberg" vingeautomat. Princippet er digeltryk. Vel nok den mest udbredte trykmaskine i Danmark i sin tid. Modellen stammer fra 1920'erne. Den var uhyre fleksibel og bruges derfor stadig til specialopgaver.

og efterpå fjernede det trykte ark. Pålæggerbord og fralæggerbord gik så automatisk op og ned, efterhånden som trykningen skred frem. Og så var der valser, der gik op og ned og indfarvede trykformen. Mange af disse automatiske digeltrykmaskiner er stadig i brug den dag i dag,

da de også kan perforere og nummerere, og de præsterer op til 3000 tryk i timen.

I en cylindertrykmaskine monteres satsformen på en plan, vandret flade, fundamentet. Dette trækkes ind under nogle farvevalser, der indfarver satsformen, som så møder cylinderen, og mellem satsformen og cylinderen befinder sig nu papiret, der manuelt blev ført frem til den roterende cylinder og fastholdt af nogle griber. Efter at fundamentet har passeret cylinderen, går det tilbage for så at rykke frem til trykning af et nyt ark, samtidig med at cylinderen hæves. Det trykte papir føres nu via bændler, griber og udlæggersystem hen foran maskinen til udlæggerbordet, der går ned, efterhånden som det fyldes med trykte ark.

Meget snart efter fremkomsten af disse første cylindertrykmaskiner udviklede man systemer til automatisk pålægning af papiret. Maskinernes kapacitet og ydeevne forbedredes gennem alle årene, og man kom efterhånden op på en trykha-

En såkaldt hurtigpresse efter cylinderprincippet. Man kan næsten forestille sig pålæggeren stå oppe på trinbrættet for at lade arkene glide ned til trykning. Fabrikat Albert Universal fra Tyskland. Fra omkring 1910.

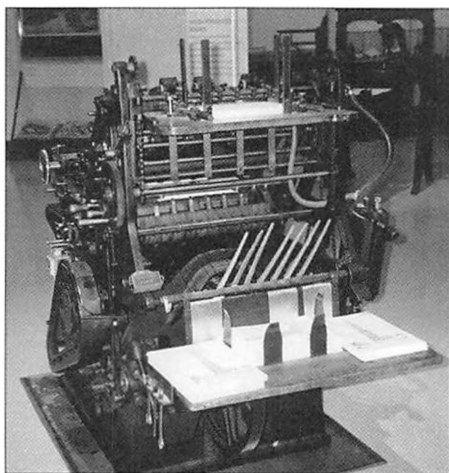
Gammel håndskæremaskine. Monstro fra den danske "Eickhoff" Maskinfabrik?

stighed på 5000 tryk i timen. Men så kunne man heller ikke komme videre. Frem- og tilbagebevægelsen af fundamentet satte en begrænsning på hastigheden. Måske kan man et eller andet sted i dag finde en sådan cylindertrykpresse, der har overvintret til specialopgaver. Men vi taler om museumsgenstande.

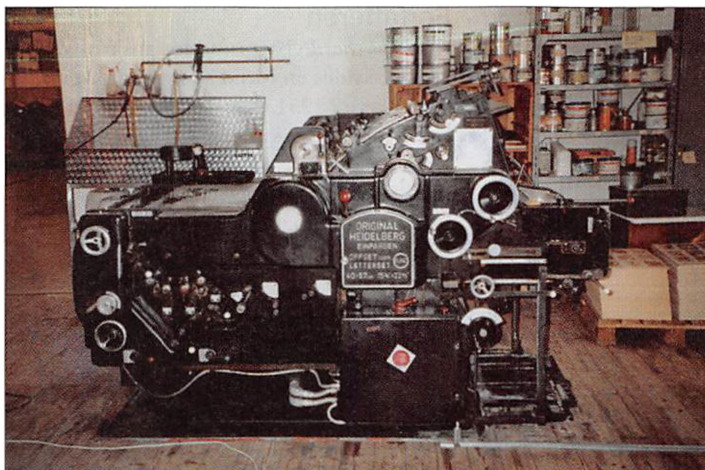
Fra 1960-70'erne var så en ny teknologi parat til at tage over.

Nu skal vi tale om **offsettryk**. I familie med litografi – også kaldet plantryk. Man trykker med forpræparerede aluminiumsplader, der har den egenskab, at man ved en fotografisk/kemisk proces kan gøre skrift og billeder modtagelig for trykfarve, der jo er oliebaseeret, hvorimod de steder, hvor der ikke

skal være trykfarve, gøres vandmodtagelige. Pladen, der er spændt på en cylinder, passerer først valser med vand og dernæst valser med trykfarve. Trykfarven overføres til en gummivalse, der igen overfører farven til den valse, om hvilken papiret er. Det lyder kompliceret, men er det i praksis ikke. Og når vi taler om fordelene ved roterende valser, kan hastigheden på arkmaskiner komme helt op på 16000 tryk i timen. Der kan jo kun trykkes en farve ad gangen i en trykmaskine, men ved at bygge to eller flere trykværker op efter hinanden, kan man producere et færdigt trykresultat i et gennemløb. Det mest brugte er 4-farve trykmaskiner. Hvis papiret er i endeløs bane, d.v.s. i rulle, bliver hastigheden langt højere. Og så kaldes trykprincippet rotationstryk. Mange bogtrykkerier anvendte i en overgangsperiode de to trykprincipper, bogtryk og offset, sideløbende, men vi må nok sige, at offsettrykningens sejr er total. Et mellemspill

En dansk salgssucces. Den berømte OOC fra "Eickhoff". En lille praktisk cylindermaskine. Blev fremstillet til hen i 1940'erne.

Nok en tysk eksport-succes: "Original Heidelberg" ensfarve offsetmaskine. Den var ofte første køb, når bogtrykkerier i sin tid ville begynde på offset-æraen.

i starten var brug af mindre offset-maskiner. Man husker måske begrebet "kontoroffset", som i dag er en saga blot?

alt har vel ikke været lønsomt på sigt. Men hvad skulle man ellers gøre?

Der har for alle i branchen været tale om betydelig investeringer, og

De senere år har en tredje trykmetode set dagens lys. Det er digitaltryk. Uden at gå for meget i detaljer, kan

Moderne flerfarve offsettrykmaskine (Heidelberg SM74, 5 farver + vandlak) hos Jannerup Offset A/S, Slagelse.

det oplyses, at princippet består i, at man overfører færdige trykfiler til trykmaskinen. Uden offsetplader og valser mv. Det svarer til fotokopi. Denne trykmetode er især anvendelig til små oplag, f.eks. kan man lønsomt trykke en bog i et så lille oplag som 25 eksemplarer.

Kilder / Fotos

1. afsnit, "En kavalkade. ...". Udarbejdet i samarbejde med Kurt Rehder, Korsør, som også har scannet alle 11 forsider. De to annoncer stammer fra Grafisk Arbejdsgiverforening i Odense.

2. afsnit, "Bogtrykkeriernes faglige ...". Orientering, medlemsfortegnelser og referatmateriale modtaget fra Grafisk Arbejdsgiverforening i Odense.

3. afsnit, "Opsætning af tekst ...". 3 fotos fra besøg på Danmarks Medie Museum i Odense. Fotograf: Forfatteren.

4. afsnit, "Trykteknik ...". 2 stregtegninger tilhører forfatteren. 4 fotos fra besøg på Danmarks Medie Museum. Fotograf: Forfatteren. 1 foto fra Jannerup A/S, Slagelse.

Forfatteren

Hans Burchardts baggrund for at skrive denne artikel skyldes en fortid som bogtrykker. Han kom i lære i 1954 i sin fars bogtrykkeri i Korsør. Udlært som sætter i 1958. Optaget som kompagnon hos sin far i 1964. Bogtrykker indtil 1999. Var i 25 år medlem af bestyrelsen i den lokale bogtrykkerforening og varetog hvervet som sekretær.

Efterfølgende på efterløn og er nu pensionist. I efterløns- og pensionisttiden skrevet et par jubilæumsbøger for vestsjællandske smedemesterforeninger. Holdt mange foredrag om slægtshistoriske emner. Skrevet og været involveret i flere lokalhistoriske publikationer.

Om østers og sørøvere - Beretninger fra Skælskør fjords historie

Af Per Lotz

Byen og navnets oprindelse

Interesserer man sig for lokalhistorie, er stednavne tit gode kilder, og man ønsker ofte at vide, hvor langt tilbage i tiden et bestemt navn kan spores. Da jeg gik i skole i Skælskør, lærte vi, at byens navn i gamle dage var Skielfiskør, som var sammensat af skielfisk = musling og ør = gruset strandbred, altså hed byen på nudansk: Muslingestranden.

Byen og dens navn kan på skrift spores tilbage til 1200-tallet¹. Det gamle byvåben og det ældre bysegl fra før 1400 viser en musling i vandet neden for broen, som det er gengivet på det viste fad (fig. 1).

Østersskallerne i fjorden

Mine egne fund af østersskaller, ved dykning i fjorden og udenfor fjordmundingen, samt interessen for egnens historie gav en formodning om, at byens navn kunne have en langt ældre oprindelse.

I en Skælskørbeskrivelse fra 1927 af Otto Guldberg kan man læse, at byens navn antagelig skyldes "de rige østersbanker, der i oldtiden fandtes i fjorden, og som ved fjordens opmudring igen er kommet for dagen". Her hentydes til en

uddybning af sejlrenden omkring 1900, hvor der blev fundet en mængde muslinge- og østersskaller fra en østersbanke på hen ved 50 m's længde nær Slagternæsset i snævringen midtvejs i fjorden.

En prøve af de forskellige skaller fra 3½ m's dybde blev indsendt af Guldberg og undersøgt på Geologisk Museum, som bedømte, at østersbanken hørte til stenalders havets tid ca. 6.000 – 3.000 år f. Kr.². Antagelig er fjorden dog først dan-

Fig. 1. Stentøjsfad lavet o. 1980 af keramikeren Thomas Tøft i Bisserup. Motivet gengiver Skælskørs ældste bysegl fra ca. 1400. Tekst på latin i kanten: "S : CIVITATIS : SCHELVE-SCHORE +". PL foto.

Fig. 2. To flintøkser fra bopladsen ved østersbanken i fjordsnævningen. Desuden de viste typer af skaller fra indsamlede arter af muslinger: blåmusling, østers og hjertemusling samt alm. strandsnegl, hvis latinske navn har givet navn til den aktuelle periode i havets udvikling omkring Danmark: Litorinahavet. Økserne: kerneøkser med specialiseret ægbehandling (længde 17 og 15 cm) er ledetyper for overgangsperioden mellem ældre og yngre stenalder. PL foto.

net midt i denne periode under en stor havstigning, som følge af et stadig varmere klima med vedvarende isafsmeltning i de arktiske egne³.

Fund fra to bopladsen tæt ved østersbanken (jfr. fig. 3) stammer fra overgangen mellem ældre og yngre stenalder, ca. 4.000 år f. Kr., så derved passer dateringerne sammen.

Der er ikke fundet egentlige køkkenmøddinger ved bopladsene i Skælskør fjord, dertil har østersmængden ikke været stor nok. Uden for fjorden, hvor havet i sin tid steg hen over en boplads fra ældre stenalder¹, har vi opsamlet flere kilo østersskaller, der gennem årene er skyllet ud af affaldslag på havbunden, som i nutiden er blevet nedbrudt på grund af ændringer i havmiljøet.

Bopladsen og østersbanken før byens tid

Ved den nævnte uddybning blev der også iagttaget østersskaller andre steder i fjorden, bl.a. helt inde ved

havnen, hvor tidevandsstrømmen er kraftig. Nord for den gamle bro i havnen løber tidevandet ud og ind af Noret, som med sit areal på over 3 km² rummer en stor vandmængde. Også her har der været østers, som blev gravet op med sand og dynd, da man anlagde byens omfartsvej efter 1970. Efterfølgende blev der fundet et større stykke af en kronhjortetak i det bortkørte materiale. Antagelig er det affald fra en stenalderboplads tæt ved. Flintredskaber er der også fundet i byen nær noret og fjorden. Vi skal altså omkring 5.000 år tilbage i tiden for at finde den første bosætning i byens område fra yngre stenalder.

Ændringer i klimaet og i havet

Den store havstigning i oldtiden sluttede ved begyndelsen af yngre stenalder. Klimaet var dengang et par grader varmere end i vor tid. Men på grund af landhævninger i det meste af Skandinavien, som også bremsede tidevandet fra Nordsøen, nåede det salte vand efterhånden ikke så langt ned i de indre farvande.

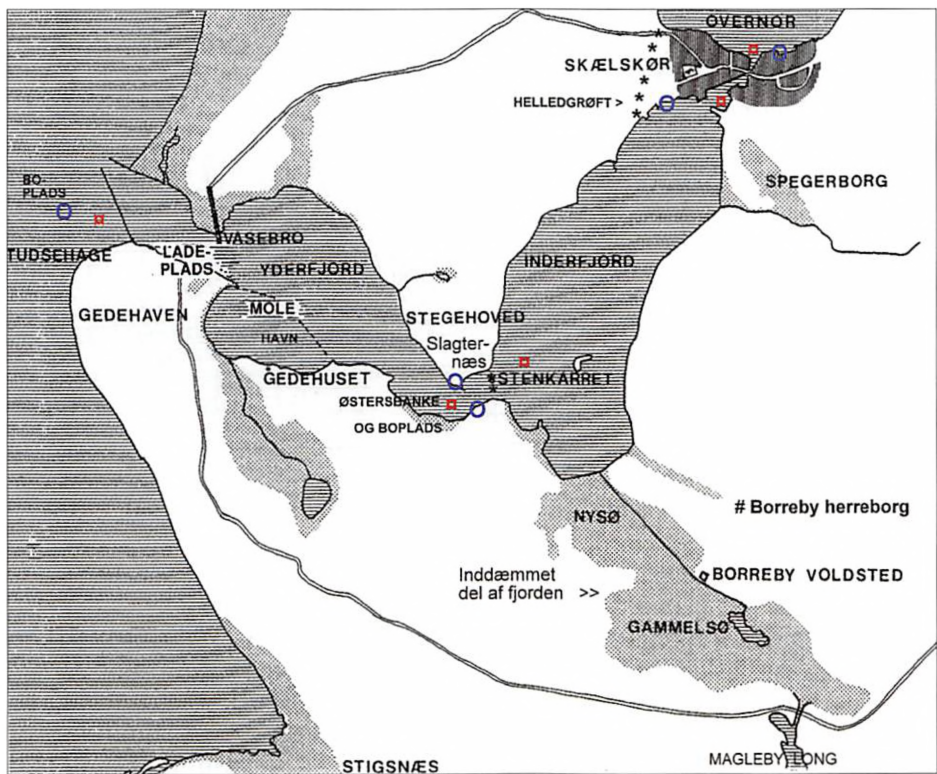

Fig. 3. Kort over Skælskør fjord. Blå markering: de omtalte stenalder-boplads. Rød markering: fund af østersskaller og muslingebanker. Sort stjerne-markering: Stenkærret og Helledgrøften (forsvarsanlæg fra middelalderen). Kortet stammer fra Henning Nielsens artikel: "En 500 år gammel havn i Skælskør yderfjord", som findes i "Jul i Skælskør kommune, 1989".

I den følgende periode, bronzealderen (2.000 - 500 år f. Kr.) og antagelig lidt ind i jernalderen (500 år f. Kr. - 750 år e. Kr.) levede østersen kun spredt i Bælthavet og i Østersøen. Disse forandringer er blevet påvist af geologerne ved boringer og prøvetagninger i havbunden³.

I stenalderhavet - også kaldet Litorinahavet - var saltindholdet i de indre farvande mellem 2 og 3 ‰. I nutiden er indholdet kun halvt så stort, i Østersøen under 1 ‰. Østers, som havde gode leveforhold i stenalderhavet, forsvandt derfor fra de indre farvande for omkring 2.000

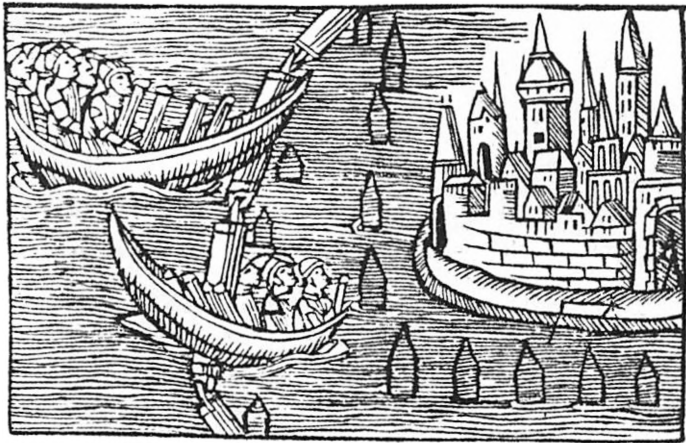
år siden. Andre arter som hjerte- og blåmusling, der ikke er så saltkrævende, trivedes stadig godt - ikke mindst i Skælskør Fjord og især ved fjordens snævringer, hvor tidevandsstrømmen er særlig kraftig.

Den gamle Skælskør-kronike

Langt op i tiden har man nydt de gode muslinger fra fjorden. I en gammel bog fra 1759 skriver forfatteren Peter Edvardsen Friis, som også var byens præst (let omskrevet og forkortet):

"Navnet Skælfisk-øre har staden for dum fået af skælfisk, som i forrige tider har været prægtige, overflødige, store og vel-

Fig. 4. Søspærring med flydebomme og spidse pæle foran en by. Fra Olaus Magnus: "Historia om de nordiska folken", 1555.

smagende. – Frederik II befalede i 1562 en tønde af Skælskørs muslinger leveret til køkkenet i Korsør, hvor han i nogen tid opholdt sig med sit hof. Muslingerne må endnu have været meget gode, men jeg tror ikke nu omstunder, at de findes mindre i ganske Danmark, ... men man må tilstå, at de har deres egen smag frem for andre...⁷⁵.

På kort over Skælskørs havn omkring 1800 af Born⁶ er der skrevet "skallegrund" midt i det nuværende havneområde, og ved uddybning af sejlløbet nord for broen i Skælskør havn før 1950 gravede man ifølge en lokal fisker gennem et 2 m tykt lag af blåmuslinger.

I den gamle Skælskør-kronike får vi også berettet om fiskeriet i ældre tid. Især var byen kendt for sine "forgyldte flydere", som var blandt de bedste røgede fladfisk, man kunne få. Noret omtales som "byens spisekammer", her kunne hver mand i vintertiden fange torsk, der kunne opnå "...fasthed, smag og fuldkommenhed", hvis ikke det havde været for det tiltagende overfiskeri. Høstsild fangede man tidligere i Storebælt,

og omkring Stignæs var der et godt ålefiskeri.

Besejlingen af fjorden

Det har altid været vanskeligt at sejle større skibe ud ind og af Skælskør fjord på grund af ringe vanddybde og et snoet forløb. Særligt ved fjordmundingen var vanddybden ringe på grund af tilsandning. Sidst i 1600-tallet forstærkedes behovet for en gravet sejlrende, og fjorden blev opmålt og tegnet på kort. Her fremgår det, at vanddybden i fjordmundingen kun var godt 1 m, så varer måtte fragtes ind og ud på pramme og små både, mens de større skibe lå "på reden" uden for fjorden.

For at lette passage over sandbanke og den videre sejlads ind i fjorden var der anbragt svære pæle, så man kunne trække fartøjerne ind ved hjælp af tove. – Ikke alt skulle sejles de 6 km ind gennem fjorden, idet byen havde sin 'vase' eller ladeplads på en stenmole fra 1400-årene ved den nuværende 'Lodsbro' indenfor munden.

Tæt ved på fjordens anden side var der også ladeplads og en havn i en bugt, som omkring 1450 blev delvist aflukket med et 700 m langt bolværk. På den tid var Borreby og omegn ud til Stignæs ejet af Kirken, d.v.s.. bispem i Roskilde, som derved sikrede sig sin egen skibsfart og handel, antageligt i konkurrence med byens egne købmænd og deres skibe⁷.

Kom et skib ind i fjorden, måske ved højvande, for at sejle helt ind til byen, var den næste, større hindring "Stenkarret" i sydenden af inderfjorden. Det var en sejlspærring af sten og pæleværk, som var anlagt i middelalderen midt i det naturlige sejløb. Da man gravede den første sejlrende gennem fjorden i starten af 1800-tallet, måtte man fjerne meget egetømmer og store sten fra stedet⁸.

"Et lidet Fortresse..."

Vi lader igen vor præst komme til orde i hans fortælling, lidt omskrevet:

"Et lidet fortresse, stenkarret kaldet, findes i Skælskør fjord, hult inden i som et kar, lagt midt i indløbet med extraordinært store sten, som ligger urokkeligt og vel har ligget i 1000 år og derover. Som katolikkerne vidste at bygge kirker af kampesten, så vidste hedningene at plante ikke alene store sten på højene, men også under og i dybe vande. På dette stenkar har muligen været bygget noget defensionsværk og derfra udgik tvende træbomme, at ikke de tiders fartøjer kunde indløbe. En pæl står endnu under vandet, og for 5-6 år siden løb en pram formedelst folkenes uforsigtighed på denne pæl. Prammen var lastet med 200 tønner kalk, som blev fordærvet og

måtte udlosses, indtil højvandet kom, som kunne løfte prammen af sit fængsel.... Pælen står endnu den dag i dag, og et lidet fortresse kunne endnu i nødsfald anlægges på dette stenkar....

*I Dronning Margrethes tid var havet fuldt af sørøvere, så ingen kunde færdes til søs. Altså var det vel betænkt, at Skælskørs indbyggere med dette stenkar beskyttede deres havn mod fjendtligt overfald. Denne egn har særligt i gamle dage været bekendt for de tvende sørøvere, Stig og Basse, hvorfra Stignæs og Basnæs skal have deres navne, såsom de her i de tætte skove kunne opholde sig."*⁹.

Fra landsiden var byen ubeskyttet mod vest, og her blev i den urolige tid midt i 1200-årene anlagt en voldgrav, som senere blev kaldt Helledgrøften, den løb fra fjordens nordlige kyst til Norets sydvestlige hjørne. Disse to forsvarsværker var dog ikke nok til at hindre, at byen blev stærkt ødelagt ved et overfald af Kristoffer d. 1. i 1253. Og i 1288 blev byen brændt af efter et angreb af Marsk Stig.

Stenkarret i fjorden, der er omtalt

Fig. 5. "...Sælen kom forsigtigt ind fra søen og skød sig op på en stor sten ude i bugten..." Citat fra Johs. V. Jensens "Norme-Gæst" (1919). Sælen er fotograferet i Skælskør yderfjord i april 2007. PL foto.

ovenfor, er i 2007 blevet dateret ved årringsanalyse af nogle egetræsbjælker på Nationalmuseet. Resultatet var, at den ældste del af tømmeret er fra 1250, og en senere udbedring er lavet omkring 1345¹⁰.

Fjorden i litteraturen

Flere af vore digtere har besunget Skælskør ved fjord og nor. Men at fjorden også har en plads i et af vore litterære hovedværker, er vist ikke (mere) så kendt.

Som ung læste jeg Johs. V. Jensens væsentlige 2-bindsværk: "Den lange Rejse" med stor interesse¹¹. Da jeg nåede lidt ind i fortællingen om Norne-Gæst og hans fødested, var jeg – og sikkert andre – ikke i tvivl: dette var Skælskør fjord! Landskabet og topografien passede, men én ting passede vist ikke i beskrivelsen.

I kapitlet 'Bopladsen' beskriver J.V.J. bugten ud for Gæst's fødested: "...*Sandbunden var en eneste stor østersbanke.*" Nu ved vi bedre! Stedet passer fint med fundstedet for den østersbanke, som blev gennemgravet ved fjordens uddybning omkring 1900. Uden tvivl har J.V.J. læst V. Nordmanns artikel i 1906, idet han havde en stor interesse for naturvidenskaberne, ikke mindst i sit forarbejde til sin store beskrivelse af menneskets udvikling i "Den lange Rejse". Det fremgår af Broby-Johansens "Kunstvejviser", at J.V.J. har besøgt Skælskør, og det er da sandsynligt, at han også har sejlet turen gennem fjorden på en udflugt til Agersø og Omø. Derved har han set og oplevet stedet, hvor østersbanken lå.

Noter

- 1 Johs. Lyshjelms afsnit om byens historie i "Skælskør før og nu", udgivet af Sorø Amtstidende v. Chr. Madsen, 1983, s. 92.
- 2 V. Nordmann i en artikel om østers i "Meddelelser fra dansk geologisk Forening", 1906, s. 35.
- 3 Kaj Strand Petersen i "Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie" 1989, s. 82.
- 4 Per Lotz: "Stenalderens jægere og fiskere..", art. i: Årbog f. Hist. Samf. f. Sorø Amt, 2000, s. 66.
- 5 P. Edwardsen Friis: "Underretning om Skielskiør Kiøbstad.." 1759, s. 7.
- 6 Fl. Jensen og J. Mikkelsen: "Mudder, en historie om Skælskør havn", art. i: "Jul i Skælskør kommune", 1993, s. 32.
- 7 Henning Nielsen: "500 år gammel havn ved Gedehaven", art. i: "Jul i Skælskør Kommune", 1989, s. 6.
- 8 Fl. Jensen og J. Mikkelsen: "Mudder, maskiner og mennesker", art. i: "Marium Kontakt XVI", 1993, s. 81.
- 9 Som n. 5, s. 41.
- 10 NNU-rapport fra Nationalmuseets dendro-laboratorium, 2007: 'Slagternæsset'.
- 11 Johs.V. Jensen: "Norne-Gæst", 1. og 2. kap. i bd. 1 af "Den lange Rejse".

Litteratur i øvrigt

Johs. Lyshjelms hefte: "Skælskør – en sejltur på fjorden", som er udgivet i 1995 af Skælskør Egnshistoriske Arkiv, indeholder kort og giver både beskrivelser og små historier om (næsten) alt det, man kan opleve under en sejltur på fjorden.

Forfatteren

Per Lotz er født i 1939 og opvokset i Skælskør og Sorø. Student fra Sorø Akademi 1958. Tandlæge 1965. Arbejdede i 1966 og 1973 i Grønland, hvor der også blev dyrket arkæologi. Har ellers været privatpraktiserende tandlæge med praksis i Brønshøj indtil 2010. PL har siden barndommen haft en stor interesse for arkæologi og historie. Fandt i 1957 undervandsbopladsen Tudschage på havbunden nær munden af Skælskør fjord. Efter fund af sjældne stenalderredskaber af træ i 1991 og frem har PL været i nært samarbejde med professionelle arkæologer og har bl.a. været med til undervandsudgravninger udført af marinarkæologer fra Vikingeskibsmuseet i Roskilde.

Sammen med sin kone Bente har PL lavet flere udstillinger til Skælskør Bymuseum om deres arkæologiske fund, senest i 2011. - Det er også en slags lokalhistorie, blot fra en fjern tid for 6 - 7000 år siden.

Adr.: Mosestedet 79, 3500 Værløse.

Tlf. : 2252 2941.

Købmandsgården på Gammel Torv i Slagelse gennem 325 år

Af Karen Margrethe Skov-Hansen

Indledning

Når lokalkendte i Slagelse spadserer langs nordsiden af det nyrenoverede Gammel Torv og ser over mod sydsiden, vil mange huske, at dér for blot få siden lå Grønholts Mode- og Manufakturhandel og Ellekærs Bolighus alias fru M. Johnsens Eftf. Men det er nok de færreste, der kan huske tiden, før Grønholt og fru Johnsen begyndte at bygge, nemlig fra dengang da grundene Gammel Torv 5-7, Slotsgade 1 og Hestemøllestræde 3-5 alle var helt optaget af Kierulffs store købmandsgård fra 1850'erne, og gaden Klingeberg slet ikke eksisterede.

Nuværende situation

De nuværende bygninger er et resultat af Holger Grønholts og Marie Johnsens foretagsomhed. Ejendommene blev opført i begyndelsen af 1940'erne, straks efter at den gamle købmandsgård var blevet solgt til fru Johnsen, grunden udstykket og den nye gade Klingeberg ført igennem fra Gammel Torv til Hestemøllestræde. Men en del af det store købmandskompleks står der stadig og minder os om fortiden, nemlig nuværende Slotsgade 1 fra 1857, Klingeberg 5 fra 1922, Hestemøllestræde 3 fra 1924 og Hestemøl-

lestræde 5A og 5B fra 1851 og 5C og 5D fra 1922.

En af Slagelses tre mest værdifulde gårde

Denne artikel beskæftiger sig med grundens skiftende ejere, deres virke samt bygningerne igennem ca. 325 år. Mest kendt er nok familien Kierulffs storhedstid i 1800-tallet, men allerede i 1600-tallet var grunden bebygget med en af Slagelses største og bedste gårde.

I indledningen er købmandsgårdens beliggenhed benævnt "Gammel Torv". Men indtil Slagelse i begyndelsen af 1800-tallet efter en storbrand fik "Nytorv", var der kun én torveplads, der bare blev betegnet "Torvet" eller "Torfvet" – efterfølgende er brugt "Torvet".

De tidligst fundne oplysninger om gården på Torvet stammer fra taksationen i 1682, der imidlertid kun indeholder ret sparsomme oplysninger. Modsat i Korsør, hvor taksationen er meget udførligt beskrevet, er man i Slagelse kommet betydeligt nemmere over taksationsarbejdet. Vi står således tilbage uden at kunne danne os et nogenlunde klart billede af Slagelses bebyggelse anno

1682. Om gården på Torvet får vi dog at vide, at den er en af Slagelses største og bedste gårde. Kun Hospitalets gård i Bredegade og magister Fossis gård i Fruegade er lige så højt vurderede.

En gennemgang af naboejendommenes skøder fortæller os, at gården allerede i 1600-tallet strakte sig så langt imod øst som til det nuværende Gammel Torv 3, og i Slots-gade strakte den sig hen til, hvor Møbelhuset i dag holder til. Mod syd havde gården både første og anden gårdsplads samt frugthave, og via flere mindre senere opkøb af jord kom gården til at strække sig ned til Schelbækstræde – det nuværende Hestemøllestræde. Stort set kan man derfor tillade sig at sige, at gården helt fra 1600-tallets slutning har haft samme grundareal som i nyere tid.

I 1682 bebos gården af ”Anne salig Hans Hansens”, d.v.s.. Hans Hansens enke. Vi ved ikke med sikkerhed hvem Hans Hansen er, men han må have været en betydningsfuld mand som ejer af en af Slagelses tre største og bedste gårde. Måske er der tale om vintapper Hans Hansen, der i 1669 gifter sig med Anna Villadsdatter, der er enke efter apoteker og vinhandler Daniel Weinholt. Men det har ikke været muligt at finde endeligt bevis på dette.

Gården som postmester- og byfogedbolig

I slutningen af 1680'erne eller begyndelsen af 1690'erne blev gården på Torvet overtaget af Hans Danielsen Weinholt, der tillige købte en del avlsjord i byens marker.

Endvidere var det ham, der samtidig som omtalt købte vænget ned mod Schelbækstrædet, hvor der senere kom til at ligge et bryggeri. Hans Danielsen Weinholt støder vi på første gang i 1686, hvor han er fadder ved en dåb. Måske er han først kommet til byen i forbindelse med, at stillingen som postmester var blevet ledig – fra og med 1687 benævnes han nemlig som postmester.

Op igennem 1670'erne og i begyndelsen af 1680'erne hed Slagelses postmester Elias. Han beboede og drev postkontoret fra en gård i Slots-gade, beliggende fra Torvet ned til Schelbækstrædet. Da Weinholt blev postmester i 1687, kom postkontoret med ham til gården på hjørnet af Torvet og Slotsgade. Weinholt blev en mere og mere betydningsfuld person – fra og med 1691 benævnes han tillige som byfoged.

I 1696 blev han gift med Anna Maria Mogensdatter. Hun var født i 1678 som datter af borgmester Mogens Jacobsen og Karens Clemensdatter, der selv boede i Skovsøgade. I slutningen af 1710 blev Weinholt udnævnt til ridefoged ved Antvorskov Grevskab. Men allerede inden det følgende forår var han død, formodentlig omkring 50 år gammel. Han efterlod sig hustruen og børnene Mogens, Anne og Karen.

Jens Mandix åbner købmandsbod i gården

Anna Maria Weinholt beholdt gården efter mandens død. Hun fik bevilling til at hensidde i uskiftet bo, men lod i foråret 1712 udfærdige et skiftebrev, fordi hun ville indgå nyt ægteskab med Rudolph Friderich

Lassen, søn af borgmester Jens Lassen. Parret nåede imidlertid ikke at blive gift. 10. oktober 1712 oplyser kirkebogen, at Rudolph Lassen var død, og at hans datter med Anna Weinholt skulle døbes Friderica Lassen.

Efter at Anna Maria var blevet enke for anden gang i løbet af kort tid, førte hendes svigerfar borgmester Jens Lassen hende den 14. februar 1713 frem til en ny brudgom: den 26-årige Jens Mandix, der var søn af amtskriveren på Antvorskov Slot. Med Jens Mandix blev gården på hjørnet af Torvet og Slotsgade til en købmandsgård. Han løste borgerskab som købmand den 14. august 1716. Han var en tid tillige medejer af skibet "Fortuna" samt avlsmand. Senere benævnes han også som underfoged i Slagelse.

I 1720 købte Anna Maria og Jens Mandix en ejendom ved Løvegades Port og solgte derefter gården på Torvet. Tiden var kommet, da Anna Marias ældste søn af første ægteskab havde ret til at få sin fædrene arv på 400 rigsdaler udbetalt. Senere ville følge de to søstre, som tilsammen skulle have 600 rigsdaler i fædrene arv samt 200 rigsdaler til bryllupsudstyr. Alle disse penge havde hidtil været indestående i deres barndomshjem, og Anna Maria og Jens Mandix kunne umuligt rejse så meget kapital uden at sælge gården på Torvet.

Købmanden, der byggede Garvergården på Sorøvej

De nye ejere var Zacharias Benzon og Anne Kirstine Madsdatter, der var blevet gift i 1708 i Korsør.

Benzon havde løst borgerskab som købmand i Korsør og drevet sin forretning dér, indtil parret den 11. december 1720 overtog gården på Torvet i Slagelse. Oktober året efter løste Benzon borgerskab som købmand i byen.

Det er næppe nogen tilfældighed, at det blev ægteparret Benzon, der overtog gården. De kendte borgmester Jens Lassen og rådmand Peter Jensen i Slagelse – næsten hvert år var de med fruer til barnedåb hos familien Benzon i Korsør, når der var kommet en ny arving.

Ud over sine aktiviteter som købmand kastede Benzon sig ret hurtigt over garverivirksomhed. Ved årsskiftet 1726-27 købte han borgmester Jens Lassens femlængede gård, der var beliggende på Slotsgades vestside med nævnte rådmand Peter Jensens hestemøller som nordlig nabo. Selv havde borgmesteren købt gården i 1717 og havde i den ene længe indrettet et garveri med hestemøllværk.

Ved garveriet i Slotsgade har der muligvis ikke været plads til at udvide, for i 1729 købte Benzon noget jord med to søer beliggende uden for Smedegades Port ved den såkaldte Papegøje. Her på den nuværende Sorøvej byggede Benzon ifølge kongelig bevilling en ny gård med garveri.

Interessen for garverivirksomheden har formentlig været større end interessen for købmandshandelen. I hvert fald solgte Benzon i 1735 gården på Torvet til købmand Mathias Eeg fra Korsør.

Familien Eeg mister gården under storbrand og genopbygger

Mathias Eeg var født i Korsør i 1707 og løste sit første borgerskab i denne by september 1730. Han giftede sig med Maren, med hvem han fik tre sønner. Den mellemste søn døde i foråret 1734, og året efter blev Mathias Eegs hustru begravet i sin hjemby Korsør. Det var således en ung enkemand med to små drenge, der flyttede ind i gården på Torvet i løbet af 1735. 21. december samme år løste han borgerskab som købmand og ølbrygger i Slagelse.

Året efter den 11. april 1736 blev det besluttet, at de to drenge skulle have 2000 slettedaler i mødrene arv. Få år efter døde den ældste søn, hvorefter der kun var pant i ejendommen på den yngste søn Ivars arvepart.

Formålet med at få skiftet i orden var, at Mathias Eeg derefter var fri til at kunne gifte sig igen, og en uge efter skiftebrevets udfærdigelse ægtede han den 20-årige Anna Elisabeth, hvis forældre ejede Lille Antvorskov.

De følgende år blev en begivenhedsrig tid for Eeg og hans nye hustru. En nat i foråret 1740 mistede de hus og hjem under en af de største brande, Slagelse har oplevet. Natten mellem den 28. og 29. april 1740 udbrød der brand i kobbersmed Hausbilds ejendom i Rosengade. Det blæste kraftigt, og ilden bredte sig med stor hast til hele Slagelses gamle bymidte. Fire ejendomme blev beskadiget og 39 nedbrændte, deriblandt ægteparret Eegs gård, der skulle genopbygges og møbleres på ny.

Mathias Eeg blev ikke afhørt i det efterfølgende brandforhør, men hans nabo og hans personale forklarede, at de blev vækket af ilden klokken 02.00, og da var den lige over hovederne på dem. De nåede kun at redde heste og køer, nogle få møbler og lidt tøj. Inden for to timer var alt lagt i aske.

Ægteparret Eegs gård var blevet brandtakseret fire år før og beskrives da som værende en velholdt gård med ege-undertømmer og tegltag overalt. Længen langs Torvet bestod af en 20 fag tavlemuret, to etager høj bygning. Lige om hjørnet i Slotsgade stod et 10 fag tavlemuret hus i to etager. Yderligere langs Slotsgade stod en udhuslænge på 13 fag. Hertil kom bryggers og pakhuslænge m.fl.

Slagelses bebyggelse bestod i øvrigt på det tidspunkt af 213 større og mindre ejendomme, hovedsagelig lave bygninger. En undtagelse dannede ejendommene omkring Torvet samt i den første del af Bredegade og Skovsøgade, der for de flestes vedkommende var toetagers bygninger. Og som noget helt naturligt for en bys centrum fandtes der en koncentration af kramboder i disse ejendomme omkring Torvet. Kun få havde tegltag på hele deres ejendom. En del forhuse var belagt med tegl til gaden og stråtag til gården. Men størstedelen af byens bebyggelse var tækket med strå eller halm. Der var konstant lagt an til et mægtigt bål.

I maj 1742 havde ægteparret Eeg fået rejst et nyt tavlemuret stuehus med tegltag. Det bestod af 23 fag

inklusive krambod og indkørsel og havde kælder under de 20 fag. Det var et enetages hus med rimelig høj fodmur og kvist over fem fag, der kom til at erstatte det gamle toetagers hovedhus. Langs Slotsgade blev rejst et 22 fags gadehus, hvor de otte fag blev indrettet til bryggerhus og endnu en indkørsel, de resterende fag til lejemaal. Denne længe fik en kvist over fire fag mod gaden. Resten af genopbygningen fulgte med en vinkelbygning på 23 fag mod haven og gårdspladsen, indrettet til stalde, brændehus m.v. Der blev også rejst en lille vognremise.

Den nye gård blev ikke kun møble-

ret med bemærkelsesværdige møbler. Den blev også forsynet med syv jernkakkellovne, en stor kobberbryggerkedel, en brændevinspande og en del meget store egekar til brug ved brygning. Der blev lagt op til en stor ølproduktion, og Eeg rustede sig til at tage konkurrencen op mod de seks andre købmandsboder, der havde holdt til omkring Torvet før branden.

Hvorvidt de bygninger, familien Eeg mistede i 1740, var de samme som stod på grunden i 1682, kan ikke besvares med sikkerhed. Men det kan nævnes, at de større, kendte brande i dette tidsinterval, alle ram-

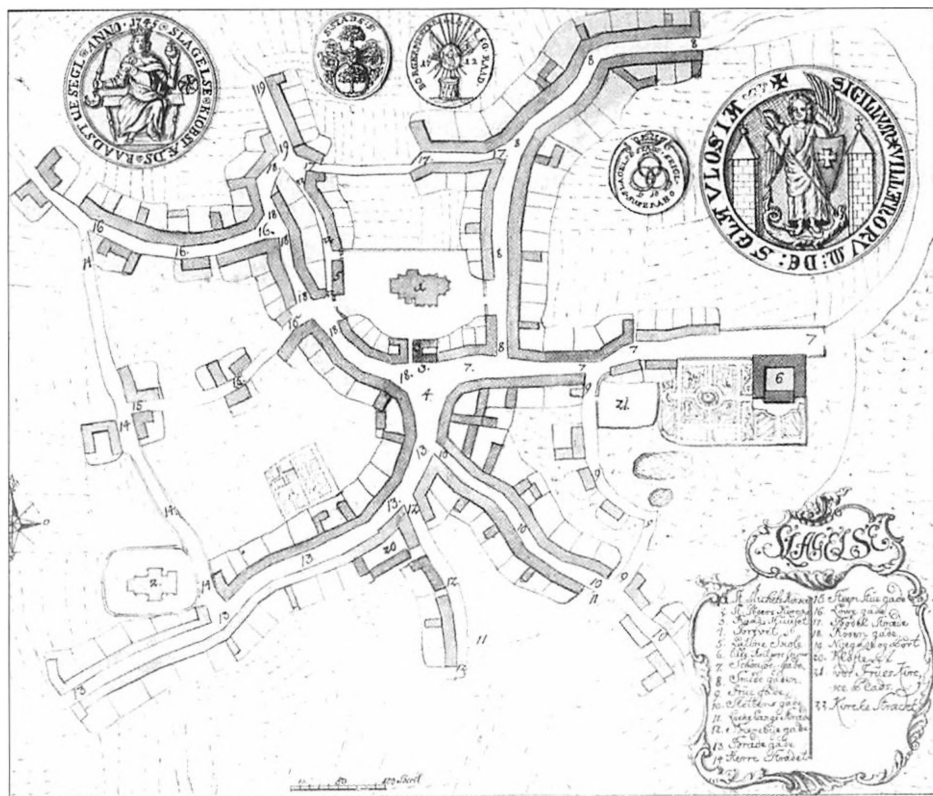

Illustration 1: Kort over Slagelse ca. 1750. Torvet er lige midt i kortet ved 4-tallet – i Slotsgade er anført et 10-tal. Slagelse Lokalarliv.

te andre gader i byen. Der er tale om brande, som fandt sted i 1689, 1693, 1694 og 1735. Så der er en vis sandsynlighed for, at de fleste af de bygninger, Eeg mistede, var de samme, som stod på grunden i 1682, om end nogle af de mellem-liggende ejere kan have foretaget om- og tilbygninger.

Bedst som alt tegnede lyst, døde Anna Elisabeth Eeg, kun 29 år gammel. Hun fik parrets femte og sidste barn i 1744. Den 16. juli 1745 fik Mathias Eeg bevilling til at hensidde i uskiftet bo med fællesbørnene. Selv blev købmand og ølbrygger Mathias Eeg i gården på Torvet til og med 1751.

Hospitalsforstander Wohnsens ejerperiode

Senest ved nytårstid 1752 købte Rasmus Wohnsen gården efter Eeg. Wohnsen var borgmester og hospitalsforstander og har formentlig ikke haft intentioner om selv at bebo ejendommen, idet han havde bolig i Hospitalsgården i Bredegade. Lidt senere oplysninger viser da også, at Wohnsen lejede gården ud til flere forskellige lejere. Ingen af lejerne omtales som værende handlende, så købmansbodens skæbne er uvis i denne periode.

Rasmus Wohnsen, der var født i Slagelse i 1686 som søn af borgmester Marcus Wohnsen, døde i Hospitalsgården den 26. august 1760. Regninger fra læger og apotek oplyser, at afdøde havde været plaget af dårligt helbred siden begyndelsen af april samme år. 2. september forrettede pastor Ørsted jordpåkastelsen ved

en stort anlagt begravelseshøjtidelighed med sang af Latinskolens kor m.v. Derefter blev Rasmus Wohnsens kiste sat ned i hans forældres åbne begravelse i Sct. Peders Kirke.

Wohnsens ene datter afregnede med hushjælp og høstfolk. Derefter blev alt indbo, kreaturer og fast ejendom bortauktioneret, for at man kunne få afregnet med Hospitalet, og et eventuelt overskud kunne udbetales til arvingerne. Ved tredje auktion den 6. december 1760 blev gården på Torvet solgt til provst Ulrich Frederik Torm i Kirke Stillinge.

Provst Torms ejerperiode

Med provst Torm fra Kirke Stillinge fik gården endnu en ejer, som ikke selv skulle bo på stedet. Ingen af hans lejere benævnes som handlende.

Torm kom billigt til gården. På Wohnsens skifte blev den vurderet til 800 rigsdaler + 16 rigsdaler for jernovnene. Torm fik gården med ovne for 460 rigsdaler. For længen med lejemålene, rytterbarakken nede ved Fruegade og vænget med søerne, som ved denne handel pludselig blev udskilt på et skøde for sig, betalte Torm henholdsvis 171 rigsdaler og 60 rigsdaler, hvilket var 80 rigsdaler over vurderingen.

Efter at have haft gården i ca. 12 år solgte Torm til en ung, driftig købmand, men ved årsskiftet 1778-79 måtte han tage gården tilbage. I 1780 solgte Torm så gården igen, denne gang til Hedevig Rohden, enke efter major Johan Nicolai Rohden.

Den første Kierulff kommer til byen og etablerer sig som købmand

Den unge mand, som provst Torm solgte gården til første gang, skulle vise sig at få stor betydning for både stedet og senere også erhvervslivet i Slagelse. Han var født sommeren 1748 på Ærø, hvor han boede sine første 12 år. Derefter kom han sammen med sine forældre og søskende til Slotsbjergby ved Slagelse, hvor faren blev sognepræst. Og efter en købmandsuddannelse i Korsør kom sønnen til Slagelse for at etablere sig som selvstændig handlende. Hans navn var Johan Arent Kierulff.

Kierulff indlogerede sig hos Karen Stub på Torvet den 1. november 1768. De havde oprettet en kontrakt dagen før, hvorefter han ikke alene skulle leje et værelse med seng og sengeklæder, lys og varme samt kost og thevand, men også Karen Stubs ledige krambodslokale med disk, reoler, salt- og humlekitter samt vægte. Endvidere skulle han også overtage to pakkamre. Det første år skulle han betale en afgift på 60 rigsdaler, andet år 80 rigsdaler. Og når han var kommet godt i gang med forretningen fra tredje år, skulle der betales 100 rigsdaler årligt.

Efter de tre år løste Johan Arent Kierulff borgerskab som købmand i Slagelse pr. 10. december 1771. De første fire år i Karen Stubs lokaler gik så godt, at Kierulff fik mod på selv at erhverve en ejendom, hvorfra han kunne drive købmandshandel. Han behøvede heller ikke at gå langt for at finde egnede lokaler.

De fandtes lige ved siden af Karen Stubs gård i form af provst Torms udlejningsgård på hjørnet af Torvet og Slotsgade.

Torm og Kierulff blev enige om at handle. Kierulff gav en udbetaling på 200 rigsdaler, og Torm fik pant i gården for 850 rigsdaler. Skødet blev underskrevet ude hos Torm i Kirke Stillinge Præstegård den 5. maj 1773.

Kierulffs krambod kom til at rumme mange forskellige varer. Der var kolonialvarer med tilhørende øl, brændevin og fransk vin på ankre i kælderen. Der var forskellige papirvarer, isenkram, syartikler og metervarer m.v. Hans blandede købmandshandel var kort og godt datidens svar på vore dages supermarked. I gården begyndte Kierulff at eksperimentere med brændevinsbrænding og ølbrygning, idet bryggeriet opført af købmand Eeg stadig var til rådighed.

14. februar 1776 giftede den da 28-årige Johan Arent Kierulff sig med Christiane Margrethe Christensen, datter af en tobaksspinder i Smedegade.

Men det blev kun til fem år i egen gård på Torvet. Den 1. april 1778 kl. 09.30 indgav Kierulff begæring om, at hans bo måtte blive behandlet som et fallitbo, fordi han ikke kunne betale sine kreditorer. Han erklærede også, at det var hans faste fortsæt at ville svare enhver sit, når alt var blevet bortsolgt på auktion. En time senere stod rettens folk i gården for at begynde en registrering og vurdering, og alt blev prissat

og gjort klar til auktion – selv vuggen og en kanarieflugl med bur blev vurderet.

Der blev holdt tre auktioner. Ved den første solgtes Kierulffs to heste og kreaturerne. Ved anden auktion tømte køberne gården for alt. Og den 10. juni overtog Torm gården igen. 12. maj 1778 kunne det unge købmandspar gå fra en gabende tom gård med deres førstefødte på armen. De havde nok lært, at man ikke skal blive ved med at give kredit. Folk døde fra deres regninger, og som regel var der ikke noget at hente bagefter. De samvittighedsløse nægtede at skyldte Kierulff noget – kun en eneste kunde kom og betalte sin regning på otte rigsdaler til boet. Resten af de 2000 rigsdaler, som var udestående, kom aldrig hjem. Det var en situation, som en gammel veletableret købmand måske kunne have overlevet, men Kierulff var ung og sad hårdt i det. Derfor blev han slået ud, men kun i første omgang vel at mærke!

Hedevig Rohdens ejerperiode

Majorinde Hedevig Rohden indgik købekontrakt med Torm den 17. marts 1780, og pr. 23. juni samme år fik hun skøde på købmandsgården på Torvet. De første år lejede hun gården ud til en regimentskvartermester og købmand Rasmus Biserup. Han havde løst borgerskab som købmand og grovbrødsbager i Slagelse den 29. september 1778, og måske havde han allerede lejet sig ind i Kierulffs forladte lokaler, før Torm fik solgt gården igen. Senere brugte fru Rohden selv gården, frem til hun solgte den omkring årsskiftet 1785-86.

Pastor Top lader gården rive ned og erstatte med en ny

Den 23. januar 1786 blev sognepræst ved Sct. Mikkels Kirke Diderich Top ejer af købmandsgården. Han havde embedsbolig i Løvegade, hvor nu Christiansgade er ført igennem til Frederiksgade. Så i lighed med to af de tidligere ejere, Wohnsen og Torm, der også var embedsmænd, skulle han heller ikke selv bebo gården.

Pastor Top havde planer med stedet. Allerede den 15. december 1786 blev der foretaget en særlig vurdering, der afslører, at gårdens fem længer var nedrevet og nye opført i stedet. Hvad angår hovedhuset ud mod Torvet, var det en enetages teglhængt bygning på 23 fag med en gennemgående kvist over fire fag og port i tre fag – altså et hus af samme størrelse som det nedrevne. Forbedringen bestod i, at det nye hus fik grundmurede gavle og facade, kun til gården blev der bygget af bindingsværk. Og som lidt ekstra lod provsten sætte et lille ottekantet spir på kvisten. En mindre fremtrædende forskel mellem det gamle og det nye hus blev, at kælderen i det nye hus blev indrettet til beboelse for to familier.

Langs Slotsgade fulgte Top det gamle mønster ved at lade opføre et bryggers på otte fag og et beboelseshus på 14 fag bindingsværk med tegltag. Mod haven blev opført 23 fag af bindingsværk med tegltag, som blev indrettet til stald, lo og lade.

Ti år efter byggeprojektets fuldfø-

relse, nemlig den 20. februar 1796, døde pastor Top 73 år gammel. Han havde da været ansat ved Sct. Miksels Kirke i lidt over 25 år. Hvorvidt hans enke nogen sinde kom til at bo i gården på Torvet, vides ikke, ligesom der ikke kendes navne på lejere i denne periode.

I slutningen af 1700-tallet frasolgte fru Top det lille hus ved hjørnet af Fruegade og Schelbækstrædet. Dette hus havde hørt sammen med gården lige siden byfoged Weinholts dage og fungeret som logi for de ryttere, som gårdejerne havde pligt til at huse.

Ved århundredeskiftet 1799-1800 solgte fru Top gården til to købere, og den blev derved delt på to numre, nemlig Torvet 73 og Slotsgade 74. Sammen med sin hjemmeboende søn flyttede fru Top til Bredegade, hvor de delte hus med enken Birgitte Ingemann og hendes fem børn, hvoraf den ene var den senere så berømte salmedigter Bernhard Severin Ingemann.

En ny postmester og en værts-husholder overtager gården

Hovedparten af gården, nemlig det 23 fag store hus ved Torvet, de otte fag bryggers i Slotsgade-længen, udhuse, frugthave og vænget helt ned ved Schelbækstrædet, blev pr. 24. december 1800 tilskødet postmester og forligskommissær Ole Femmer og hustru. Den 50-årige Ole Femmer havde fungeret som postmester i Slagelse i omkring 25 år, da han købte gården på Torvet og dermed bragte postkontor til stedet for anden gang i gårdens historie.

Huset var indrettet til fire lejligheder. I den ene af de fornemmeste lejligheder kom postmesteren og hans familie til at bo. Den anden stuelejlighed var lejet ud til en læge og hans husstand. I første kælderlejlighed boede fra 1799 en spækhøker og kældermand. I den anden kælderlejlighed boede en værtshusholder og hans hustru. Da det var sædvane, at ikke kun postmesteren drev sit virke fra sin bolig, men at folk i almindelighed både boede og drev forretning fra samme lejlighed, må man antage, at der omkring år 1800 var hele to forretninger i kælderetagen ud mod Torvet.

Fra postmester Femmers ejerperiode kom der orden i adgangsforholdene fra gårdens frugthave ned til vænget ved Schelbækstrædet. Problemet var, at ejeren af den store gård på Torvet øst for postmesterens gård havde en stor have, der rakte bag om Femmers have og stødte op til en anden ejers have i Slotsgade. Dette forhindrede Femmer i at gå direkte fra egen have til vænget. Han havde den opfattelse, at det var de andres buskadser, der var vokset vildt, og at han havde ret til at trænge igennem det grønne, når han ville ned til sin sø. Inden længe var der opstået en strid om hegn og rettigheder, som forligsretten måtte udrede. Det endte med, at Femmer fik sin gennemgang til vænget.

Ole Femmer havde ikke gården længe, idet han afhændede sin del af gården i 1803. Den resterende del af gården, d.v.s. de 14 fag beboelse i Slotsgade og 21 fag af udhusene, var blevet tilskødet værtshusholder

Anders Jørgensen Møller og hustru i december 1799. Værthusholderparret beboede selv en del af huset og lejede resten ud. Anders Jørgensen Møller har muligvis ladet sig inspirere af, at den nye mand, som postmester Femmer havde solgt sin del af gården til, også gerne ville købe resten af gården. I hvert fald solgte han sin part til samme køber ved juletid 1806.

Næste generation Kierulff køber gården tilbage og etablerer købmandsbod, bryggeri og brænderi
Med den nye ejer, der igen samlede gården ifølge skøder af 12.

december 1803 og 10. december 1806, kom familien Kierulff tilbage til Torvet. Den nye ejer hed Peter Arent Kierulff og var søn af ovennævnte købmand, brygger, brændevinsbrænder og forligsmand Johan Arent Kierulff og Christiane Margrethe Christensen. Han blev født sommeren 1781 i den købmandsgård i Smedegade, hvor mormoren havde hjulpet forældrene ind, da de som følge af konkursen måtte forlade gården på Torvet i foråret 1778.

Da Peter var syv år gammel, brændte hans barndomshjem ned til grunden. Han selv, forældrene, en ældre

Illustration 2: Brændevinsbrænderi-skilt fra København, nu tilhørende købstadsmuseet "Den Gamle By" i Aarhus. Det var på den måde, man skillede med sit brændevinsbrænderi. Billedet viser den murstående brændevinspande med hat og piber, svaletønde og brændevinsanker til opsamling af destillatet. Med en sådan murstående brændevinspande, der rummede 2 tdr. = 262,8 liter, begyndte Johan Arent Kierulff i det små. Billedet bringes med tilladelse fra købstadsmuseet "Den Gamle By" og er affotograferet af Tage Ludvigsen.

og en yngre søster samt familiens to tjenestepiger reddede sig lige nøjagtig ud, inden huset styrtede sammen. Ifølge kilderne kom de ganske nøgne ud i allerstørste livsfare. Branden opstod, da en tønde krudt eksploderede i Kierulffs lager den 21. juni 1788 kl. 02.30, da alle lå og sov. Og familiens to karle, der formentlig opholdt sig nærmere eksplosionsstedet end købmandsfamilien, slap slet ikke ud, men brændte ihjel. Ulykken ramte ikke kun Kierulffs købmandsgård, men løb nærmest gennem husrækken og fortærede 18 ejendomme. Ca. 24 familier mistede alt ved denne brand.

Familien Kierulffs hjem blev imidlertid hurtigt genopbygget. Peter voksede op, blev uddannet i købmandsskab og lærte, hvordan man fremstiller øl og brændevin. Derefter blev han ansat som salgsassistent i sin fars købmandsgård.

Da Peter Arent Kierulff havde indtaget gården på Torvet, løste han 19. december 1804 borgerskab som købmand, brændevinsbrænder, rebslager og avlsmænd. Han åbnede købmandsbod, og ret hurtigt lod han opstille et helt nyt brændevinssanlæg i bryggerset ud mod Slotsgade.

Efter de to store ulykker, der var overgået faren Johan Arent Kierulff, havde han igen fået så meget greb om tilværelsen, at han i 1810 kunne låne sønnen Peter et beløb til hjælp til den videre etablering. Faren var da 62 år, og de satsede på, at den ølbrygning og brændevinsbrænding, faren havde grundlagt i

Smedegade i 1785, skulle fortsætte hos sønnen i gården på Torvet.

Udvidelsen af Peter Arent Kierulffs virksomhed afspejler sig også i brandtaksationen. Allerede før 1817 havde han inddraget lejemålene i længen langs Slotsgade og skabt et større bryggers. Hans brændevinspande rummede 7½ tønde, bryggerkedlen 6 tønder og humlekedlen 1 tønde. Dertil kom fire mæskekar på hver 15 tønder, to ølkar på samme størrelse samt to andre kar på hver 3 tønder. I 1819 lod han så bryggerset, der var opført af mur og bindingsværk, rive ned og erstatte med et nyt bestående af 20 fag grundmuret hus med kælder under de otte fag.

Peter Arent Kierulff løste som nævnt også borgerskab som avlsmænd. Det var ikke ualmindeligt, at købmændene drev landbrug ved siden af deres hovedernæring. Men for Kierulffs vedkommende skal vi se det i nøje sammenhæng med hans ønske om at fremstille øl og brændevin. Han købte jord ude i Vestermarken, og her dyrkede han det korn, som var forudsætningen for, at han kunne brygge øl og lave brændevin. En ekstra gevinst var det, at spildproduktet fra både brygning og brænding kunne bruges som foder til husdyrene, og når dyrenes efterladenskaber var kørt ud på marken, var ringen ved at være sluttet. Man var klar til en ny afgrøde, der både kunne give brød, øl og snaps på bordet.

Da Peter Arent Kierulff havde etableret sig med bolig på Torvet og borgerskab som købmand, gik han

til genboen og bad om hendes sted-datters hånd. Den 27. september 1805 blev Kierulff viet til sin udkårne Anna Mathea Byberg. Hun var født i 1785 som datter af forpagter Hans Byberg på Antvorskov, og blev hjemmedøbt og derefter fremstillet i Sct. Peders Kirke den 3. december 1785, samme dag som hendes mor blev begravet.

Forpagter Byberg giftede sig igen, og efter hans død boede enken med fællesbørnene samt datteren Anna Mathea fra mandens første ægteskab inde ved hjørnet af Slots-gade og Bredegade – og var dermed genbo til Peter Arent Kierulff.

Kierulff døde af gigtsvaghed den 23. april 1829, kun 48 år gammel. Hans begravelse er indført i Sct. Mikkels kirkebog den 28. april, og han må antages at være begravet på den tidligere kirkegård ved Sct. Mikkels kirke på det område, der i dag er udlagt som græsplæne. Peter Arent Kierulff efterlod sig hustru og fem børn – et sjette barn var død inden farens død.

Enkefru Kierulff lader opføre nyt bryggeri og nyt hovedhus

Anna Mathea Kierulff stod tilbage med to unge døtre, en 22-årig søn, der var ved handel, samt to sønner i skolealderen. Men hun stod også tilbage med en god købmandsgård på Gammel Torv, en gård med restauration og teater i Bredegade samt tilladelse til at sidde i uskiftet bo. Alt i alt var hun ikke dårligt stillet. Hun besluttede da også at drive forretningen videre under navnet "P.A. Kierulffs Enke". Hun forfremmede sin halvbror, som var ansat i

købmandsgården, til handelsfuldmægtig, tog den ældste søn ind i butikken og den ældste datter i husholdningen. Den yngste datter bortgiftede hun til ejeren af godset Ødemark ved Bromme. Til stadighed havde fru Kierulff to handelslærlinge og undertiden op til 15 tjenestefolk, lige som hun fortsatte med at have to lejere i kælderen.

Da den ældste søn i 1836 giftede sig og overtog farmorens købmandsgård i Smedegade, kom den næste søn ind i butikken på Gammel Torv. Han giftede sig i 1841 med en datter af forpagteren på Valbygården og løste borgerskab som møller i Slagelse i 1845, men forlod senere byen, fordi han ønskede at blive

Illustration 3: Carl Gotfred Kierulff (1818-1881), købmand, brændevinsbrænder, ølbrygger og proprietær. Fik borgerskab som købmand i Slagelse i 1848 og overtog morens forretninger og faste ejendomme i 1853.

brændevinsbrænder uden at skulle konkurrere med sin nærmeste familie. Næsten samtidig forlod den ældste datter barndomshjemmet og fik bopæl i Slotsgade som købmandsfrue.

Derefter kom den sidste og yngste søn, Carl Gotfred Kierulff, med i morens forretning. Han løste borgerskab som købmand den 25. februar 1848. Det blev ham, der sammen med morbroren og moren skulle beslutte, hvad der skulle ske med forretning og bygninger.

Fru Kierulff og hendes folk har sikkert været dygtige til at brygge og brænde. Hendes afdøde mands brændevinspande på 7½ tønne var blevet udskiftet med en, der rummede 18 tønner, og ud fra omfanget af inventaret at dømme var produktionen tydeligvis forøget. Samtidig havde staten endelig fået bugt med folks hjemmebrænding. Allerede i 1773 forbød staten hjemmebrænding, men man skulle helt frem til 1843, før det ved en frit-lejdeordning lykkedes toldvæsenet at få indsamlet mange tusinde sæt brændevinstøj, og hjemmebrændingen stort set standsede.

En sådan statslig aktion gavnede naturligvis dem, der havde løst borgerskab som brændevinsbrændere. Så med flid og dygtighed samt statens indirekte hjælp, var familien Kierulff nået dertil, hvor bryggeriet og brændevinsbrænderiet i Slotsgade var ved at sprænge alle rammer. Spørgsmålet var nu, om man skulle lade produktionen blive på det niveau, hvor den befandt sig, eller man skulle satse på at bygge og

flytte produktionen med henblik på yderligere ekspansion.

Familien Kierulff valgte det sidste og startede en ny tredje, gennemgribende forandring på den store grund. Som nævnt havde branden i 1740 raseret ejendommen, og en ny var blevet rejst. Pastor Top ryddede alt og lod opføre en ny gård i 1786. Familien Kierulff lagde ud med at vende blikket mod vænget med søen nede ved Schelbækstrædet – eller det øde stræde, som det også kaldes nogle steder. Der blev opført en ny grundmuret, teglhængt bryggeribygning på 25 fag, to etager høj og med kælder under hele huset.

Vurderingsmændene, der indfandt sig i det nye byggeri den 22. august 1851, skriver i deres taksation, at de seks fag var indrettet til bryggeri med en indmuret kobberkedel af 18 tønders mål. I de næste syv fag var en grundmuret maltkølle, der strakte sig fra kælderen op i første etage. Disse i alt 13 fag havde tre lofter. De sidste 12 fag var maltgøreri med murede stenkar, her over fire lofter. Midt i huset var en maltknuser med valser, hvis drivkraft var en hesteomgang. I gården fandtes en brønd med jernpumpe, og dens drivkraft var også en hesteomgang. Endvidere er der oprettet en brygmesterbolig i bygningen.

Fra og med bryggeriets etablering benævnes Schelbækstrædet som Hestemøllestræde. Man kunne forestille sig, at navnet var inspireret af hestemøllerne ovre på Slotsgades vestside. Men Hestemøllestræde nævnes ikke i nogen af de gennemlæste dokumenter før brand-

taksationen af 22. august 1851. Så det er sandsynligt, at gaden har fået sit nye navn efter familien Kierulffs hestemøller.

Kierulff gjorde i øvrigt, hvad han kunne for at skaffe rigeligt vand til bryggeriet. I december 1856 indgik han en kontrakt om vandforsyning fra en nyopgravet brønd på hjørnet af Fruegade og Hestemøllestræde.

Næste skridt i forandringerne på grunden blev, at hovedhuset på Gammel Torv blev revet ned i foråret 1853. I oktober samme år blev den ny bygning takseret og beskrevet som et grundmuret hus med tegltag, 27 fag, to etager højt og med kælder under hele bygningen. Kælderetagen indeholdt 14 værelser, to køkkener og en krostue. Stueetagen var indrettet til ni værelser, to køkkener og to butikker. På førstesalen var 14 værelser og to køkkener. På loftet var fem værelser. Og som kronen på værket blev der opsat hele 38 kakkellovne.

15. oktober 1853 averterede Carl Gotfred Kierulff med, at han havde solgt sin købmandshandel til købmand Christian Østrup, der ville genåbne i de nye lokaler. Næsten samtidig flyttede mode- og manufakturhandler Th. Lauritzen fra Skælskør til Kierulffs nye ejendom. Også i oktober flyttede kunstdrejer Abrahamson fra et lokale på Gammel Torvs nordside over i ejendommen, og også distriktslæge Hasse flyttede ind fra apotekets bygning. Den næstsidste, der flyttede ind i den nye ejendom var værtshusholder Kikkebusch, der havde været lejer i P.A. Kierulffs enkes kælder og

nu glædede sig over de nye smukke kælderlokaler, hvor han skulle genåbne sin forretning. Endelig flyttede sadelmagermester Hermann Hachenberger ind i begyndelsen af 1854, og dermed var Kierulffs nye ejendom fyldt op med forskellige erhvervsdrivende.

Carl Gotfred Kierulff og morbroren Hans Peter Byberg flyttede ind i den ene af de store lejligheder på førstesalen, men den gamle fru Kierulff valgte en anden løsning. I december 1853 udgav hun skøde på sine besiddelser til Carl Gotfred Kierulff. Samtidig blev der oprettet en kontrakt, der sikrede fru Kierulff frit ophold i to af den nye gårds værelser med møbler efter eget ønske, kakkellovne, brændsel, lys, vask, fuld kost ved eget bord samt en pige til opvartning. Endvidere blev der fastsat et beløb til lomme penge og vedligeholdelse af hendes tøj, fri læge og medicin, den nødvendige pleje i sygdoms tilfælde og endelig en anstændig begravelse, når den dag kom. Fru Kierulff kunne naturligvis også flytte til en helt anden bolig. I så fald skulle hun have udbetalt et årligt underholdsbidrag. Og det var formentlig denne bestemmelse fru Kierulff benyttede sig af, for ved folketællingen i 1855 boede hun i Bredegade sammen med en tjene-stepige

Anna Mathea Kierulffs dødsfald 26. juli 1857 og efterfølgende begravelse den 31. juli blev indført i Sct. Peders kirkebog, hvilket ikke ville være tilfældet, hvis hun havde boet på Gammel Torv. Vi ved ikke, hvor hun blev begravet, men hvis hun blev nedsat i den afdøde ægtemands

gravsted, må hendes begravelse være en af de allersidste, der blev foretaget på den gamle kirkegård ved Sct. Mikkels kirke. Den absolut sidste begravelse på denne kirkegård fandt sted i 1858.

Tredje generation Kierulff flytter brændevinsproduktionen uden for byen op opfører nyt beboelseshus i Slotsgade 1

Carl Gotfred Kierulff var tredje generation af købmandsfamilien Kierulff, og da han helt og holdent havde overtaget forretning og faste ejendomme efter moren, var det hans opgave at fuldende det store byggeprojekt, som de sammen var begyndt på.

I løbet af 1854 opførte Carl Gotfred Kierulff det planlagte brændevinsbrænderi ude på familiens gamle avlsjorder i Vestermarken – det sted, som vi i dag kender som Valbyvej. Bygningskomplekset kom til at bestå af et grundmuret brænderi på 18 fag med tegltag og kælder under hele huset samt to grundmurede opfedningsstalde med tegltag på tilsammen 35 fag. I juni 1855 var alt brænderiinventaret fuldt monteret og kunne brandtakseres. Taksationen nævner ikke noget om, hvor meget de nye brændevinspander kunne rumme, men da der er tale om to brændepander i stedet for tidligere tiders ene, må man regne med, at kapaciteten i det mindste er blevet fordoblet.

Da brændevinsproduktionen var kommet i gang ude i det nye hus, kunne man begynde sidste fase af projektet, nemlig at rive det gamle brænderi i Slotsgade ned og erstatte

Illustration 4: Carl Gotfred Kierulffs brændevinsbrænderi i Vestermarken, hvortil produktionen blev flyttet fra Slotsgade 1. Brænderibygningen og staldene blev opført på familiens jorder i 1854 og inventaret monteret i 1855. Brændevinsbrænderiet blev malet på Carl Gotfred Kierulffs fuglekongeskive i 1872. I baggrunden ses Jernbjerggården og møllen, som han også ejede. Foto i Slagelse Lokalkiv, affotograferet af Tage Ludvigsen.

bygningen med en ny beboelses- og forretningsejendom. Den nye bygning, som bestod af grundmur med tegltag og skifer, var på 22 fag, to etager høj, og havde kælder under hele huset. Den blev indrettet til tre butikker med tre store vinduer og i øvrigt til beboelser. Huset blev brandtakseret første gang i juli 1857, og sidst på sommeren stod det klar til indflytning.

Dermed havde Kierulffs købmandsgård fået det udseende, som kan ses på de senere illustrationer fra slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet.

Udover at drive bryggeri og brænderi begyndte Carl Gotfred Kierulff

at opkøbe landejendomme. I 1854 overtog han således gården Kokkedal, dernæst gården Frederiksro samt Bastholm Hus og Kokkedal Hus, som han sammenlagde og døbte Jernbjerggård. Dermed ejede han 344 tønder land mark og ti tønder land eng samt et parkområde på otte tønder land. Gården blev i det daglige beboet og drevet af en forvalter og en stab af hjælpere – en af forvalterne var en af Kierulffs sønner. Carl Gotfred Kierulff købte også Jernbjerg Mølle og oprettede Jernbjerg Teglværk – sidstnævnte omtales kun i en kortere periode.

Carl Gotfred Kierulff, der var født i 1818, giftede sig 2. april 1856 med Ines Frederikke Amalie Nagel. Hun var født i København i 1825, og brylluppet fandt derfor sted i Trinitatis Kirke. Det blev kun til ti års familieliv i den nye lejlighed på Gammel Torv. Allerede den 29. januar 1867 døde Ines Kierulff, og begravelsen fandt sted i det nyerehvervede familiegravsted på Sct. Mikkels Kirkegård ved Skovvejen. Kun 11 dage senere døde Carl Gotfred Kierulffs trofaste støtte, morbroren og handelsfuldmægtigen Hans Peter Byberg, 73 år gammel. Også han blev begravet i det nye familiegravsted.

Kierulff giftede sig ikke igen. Han optog en ny handelsfuldmægtig og en husbestyrerinde i sin husstand og havde tillige tre tjenestepiger til at tage sig af husarbejdet. Hans seks børn, der jo alle var mindreårige, da Ines døde, kom således til at vokse op med en husbestyrerinde som erstatning for moren.

Carl Gotfred Kierulff døde under et

besøg i København den 30. oktober 1881 og blev begravet på Sct. Mikkels Kirkegård den 5. november.

Fjerde generation Kierulff opfører den store spritfabrik på Valbyvej og starter en konserver- fabrikation

Hans Peter Byberg Kierulff var født den 13. februar 1857 som ældste barn af Carl Gotfred Kierulff og Ines Frederikke Amalie Nagel. Han var uddannet farmaceut og overtog farens forretning og ejendomme sommeren 1881. 8. september samme år løste han borgerskab som brændevinsbrænder og ølbrygger i Slagelse.

Illustration 5: Hans Peter Byberg Kierulff (1857-1929), cand.pharm., brændevinsbrænder, ølbrygger, konserverfabrikant og proprietær. Omdannede virksomhederne til tre aktieselskaber i 1902. I løbet af 1918 afhændede han de fleste af sine aktiviteter og ejendomme, hvorefter han i en årrække drev en farm i Panama. Foto i Slagelse Lokalkiv, affotograferet af Tage Ludvigsen.

Så sent som i 1880 boede både Hans Peter og tre af hans søskende hjemme hos faren på Gammel Torv. Kun den yngste søster og en bror var flyttet, men i løbet af vinteren 1881-1882 efter farens død flyttede de sidste hjemmeboende søskende ud af barndomshjemmet, og ingen af dem vendte tilbage til Gammel Torv senere.

Straks efter overtagelsen af farens besiddelser begyndte Hans Peter Byberg Kierulff på opførelsen af et nyt stort brændevinsbrænderi på de samme jorder ved Valbyvej, hvor faren havde ladet bygge sit brændevinsbrænderi i 1854. På nær nogle få bygninger stod fabrikskomplekset færdigt og var i funktion allerede i 1882, så planlægningen har sandsynligvis allerede fundet sted mens Carl Gotfred Kierulff levede, og måske så han også det første spadestik blive taget til det, der skulle blive hans søns livsværk og en af Slagelses kendteste virksomheder.

Allerede i fabrikkens første levetid indtraf der et uheld på fabrikken. 20. november 1882 om aftenen lød brandråbene i Slagelse gader. Det var kun kort tid siden Slagelse gasværk havde været i brand, og nu lød råbene: Spritfabrikken brænder! En stor del af byens borgere begav sig ud for at se ulykken. Synet, der mødte dem, var, at ilden slikkede op ad taget i den nordre ende af fabriksbygningen, dog ikke så stærkt, som man havde frygtet. Næsten stærkere virkede det, at de 200 stykker kvæg, der af sikkerheds hensyn var lukket ud på marken fra den nærliggende opfedningsstald, brølede og klagede sig.

Det var fabrikkens maskinist, der opdagede branden. Han havde lige været ude for at fyre, og da han et øjeblik efter kom ind i fabrikshallen, så han en flamme slikke op ad et af apparaterne. Der gives ingen bud på, hvad årsagen kunne være. Men det lykkedes at begrænse ilden til en tredjedel af fabriksbygningen, og man forventede at kunne starte en ny produktion en halv snes dage senere.

I forbindelse med branden oplyses det, at Kierulffs brændevinsbrænderi, nu kaldet Spritfabrikken, var landets næststørste med en produktion på 10-12.000 potter i døgnet. Produktet havde et godt navn i handelskredse. Og da brandulykken skete i november 1882, var alle de nye maskiner og inventar samt den under forarbejdning værende produktion forsikret for 130.000 kr.

I januar 1908 blev en ny bygning, som var blevet sammenbygget med den førnævnte fabriksbygning, brandforsikret for første gang. Denne nye bygning bliver benævnt som en gærfabrik. Dermed var Slagelse Spritfabriks gærproduktion en realitet.

I 1902 omdannede Hans Peter Byberg Kierulff sine firmaer til tre aktieselskaber. Hans personlige borgerskab fra 1881 blev afløst af borgerskaber, der blev løst i de respektive aktieselskabers navne den 21. januar 1903.

Det første selskab fik navnet "Aktieselskabet Komplex Kierulff Slagelse Spritfabrik" og bestod af brændevinsbrænderiet samt nogle af Kie-

rulffs jorder. Ligesom staten med sine initiativer i sin tid var medvirkende til at bane vejen for Hans Peter Byberg Kierulffs forældres og bedsteforældres blomstrende brænderivirksomhed, så blev det også staten, der med sine nye tiltag og begrænsninger fik aktionærene i Komplex Kierulff til at sælge spritfabrikken.

I 1917 hævede staten spiritusafgiften ret så kraftigt. Først på året kunne en hel flaske snaps købes for 1 krone – ved juletid kostede en tilsvarende flaske 11 kroner. Og stigningen skyldtes så godt som udelukkende afgiftsforhøjelsen, hvilket forårsagede, at forbruget faldt til en tiendedel. Staten ønskede tillige at få koncentreret spritbrændingen på

nogle få fabrikker, og i tiden 1918-1923 lykkedes det at få reduceret de 22 eksisterende spritfabrikker til fem. Fabrikkerne blev samlet under De Danske Spritfabrikker, som fik rettigheden til at producere sprit og gær imod, at staten fik indsigt i produktionen og udbyttet. Slagelse Spritfabrik blev således solgt til De Danske Spritfabrikker den 1. oktober 1918.

De Danske Spritfabrikker producerede sprit i fabrikken på Valbyvej indtil 1957 og gær frem til 1975, hvor man flyttede produktionen til en ny fabrik i Grenå, og afhændede den gamle ejendom til Slagelse Kommune. Fabriksbygningerne rummer i dag bl.a. en afdeling af uddannelsesinstitutionen Selandia.

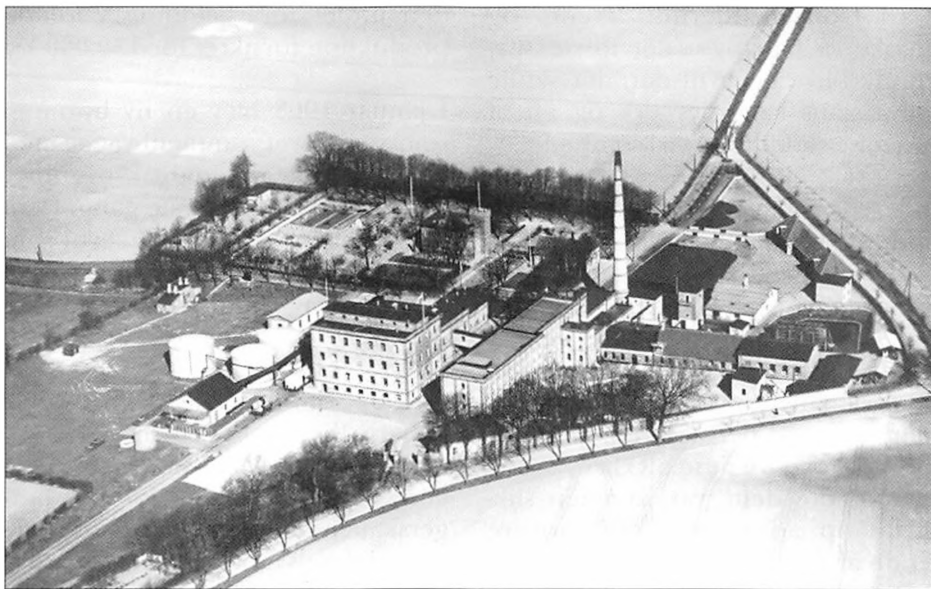

Illustration 6: Luftfoto af Hans Peter Byberg Kierulffs fabriksbyggeri og villa (i baggrunden med tårn) i Vestermarken, nu kaldet Valbyvej. Det meste af byggeriet, der afløste brændevinsbrænderiet fra 1854, er fra tiden omkring 1880. Gærfabrikken nævnes første gang i januar 1908. Aktieselskabet De Danske Spritfabrikker overtog virksomheden i 1918. I 1976 købte Slagelse Kommune bygningerne, der i dag bl.a. rummer en afdeling af Selandia. Foto i Slagelse Lokalarbiv, affotograferet af Tage Ludvigsen.

Det andet selskab fik navnet "Aktieselskabet Komplex Kierulff Slagelse Konserverfabrik" og bestod af Konserverfabrikken, Jernbjerggården og Garvergården på Sorøvej samt nogle jorder. Kierulff havde en konserverfabrikation i en bygning ved siden af den ene stald på Spritfabrikkens område. Fabrikken fik vand og damp over fra Spritfabrikken. Men hvornår Kierulff begyndte at arbejde med konservering af frugt og grønt, vides ikke. Derimod står det klart, at han ikke ønskede selv at drive denne fabrikation fremover.

I forbindelse med overgangen til aktieselskab oplyses det, at der er indgået kontrakt med en ikke navngiven grosserer i København om konserverfabrikationen. De hidtidige lokaler på Spritfabrikken skulle lejes, og lejemålet var uopsigeligt fra Komplex Kierulffs side, så længe lejen faldt til tiden. Denne fabrikation voksede og flyttedes senest i 1918 med nye ejere ind til Nordre Stationsvej.

Slagelse Konserverfabrik, der blev omdøbt til Konserverfabrikken Danica, var på Nordre Stationsvej frem til 1980, hvorefter man lukkede fabrikationen og overdrog ejendommen til Slagelse Kommune. Bygningerne benyttes i dag til liberalt erhverv og beboelse.

I forbindelse med salget af Slagelse Spritfabrik i 1918 solgtes også gårdene. Jernbjerggården overgik til direktør Sophus Petersen, og Garvergården på Sorøvej overtoges af vognmand Hans Pedersen. Jernbjerggården blev senere opkøbt

af De Danske Spritfabrikker, men senere solgt og er nu en del af uddannelsesinstitutionen Selandia.

Det tredje selskab fik navnet "Aktieselskabet Komplex Kierulff Slagelse Bryggeri" og bestod af købmangsgården på Gammel Torv med det tilhørende bryggeri i Hestemøllestræde samt nogle markjorder. I 1907 synes bryggeriet at have indstillet sin produktion af hvidtøl. Der søges nemlig om tilladelse til at ombygge en del af bryggeribygningen til et mejeri, hvilket kom til at fungere i ti år under navnet Slagelse Mælkeforsyning. Pr. 1. april 1918 fusionerede mejeriet med Slagelse Ismejeri i Skolegade 5, Mejeriet Pasteur i Landsgrav og Slagelse Handelsmejeri i Holmstrup. Det nye navn blev Aktieselskabet Slagelse Mælkekompagni, og selskabet åbnede sin virksomhed i Skolegade 5.

På det private område giftede Hans Peter Byberg Kierulff sig den 4. november 1886 med Marie Cathrine Ingwersen, der var født i 1866 som datter af en proprietær fra Aggersbøl ved Vejle. Det unge par slog sig ned i Kierulffs ejendom i Bjergbygade 20, hvor de boede, indtil de omkring årsskiftet 1889-1890 flyttede ud på Jernbjerggården.

I løbet af 1890'erne og senest i år 1900 lod Kierulff opføre en rødstensvilla i nærheden af fabrikkens på Valbyvej, og på denne adresse boede han sammen med tre af sine børn ved folketællingen i 1901 (se illustration 6). Om Marie Cathrine Kierulff nåede at flytte med over i den nye villa er derimod usikkert. Hun døde den 29. januar 1898 kun

32 år gammel, hvorefter hun blev begravet i familiegravstedet på Sct. Mikkels Kirkegård.

Da Første Verdenskrig var slut, og verden begyndte at åbne sig igen, havde Kierulff været enkemand i 20 år, børnene var blevet voksne, og han havde afviklet de fleste af sine forretningsmæssige forpligtigelser. Kun gården på Gammel Torv skulle der tages hånd om. Den blev omfor- sikret 20. maj 1919. Derpå var Kierulff klar til at leve sin tredje alder på en ny måde, hvilket blev som farmer i Panama.

Sidst i 1920'erne begyndte Kierulffs helbred at svigte. Han vendte hjem til Slagelse, hvor han det meste af tiden boede hos sin yngste datter og hendes mand. Sine allersidste måneder tilbragte Kierulff som gæst hos sin bror, der boede i Gentofte. Hans Peter Byberg Kierulff døde den 24. juli 1919 på Gentofte Amtssygehus. Få dage senere blev han begravet i familiegravstedet på Sct. Mikkels Kirkegård.

Hvordan gik det de erhvervs- drivende i købmandsgården på Gammel Torv?

Mens familien Kierulff passede deres forskellige produktioner og deres nybyggeri, blomstrede forretningslivet hos de handlende, der havde lejet sig ind i gården på Gammel Torv. Først skal omtales hvad der blev af købmandshandlen, som Carl Gotfred Kierulff trak sig tilbage fra i 1853.

15. oktober 1853 overdrog Kierulff købmandshandlen til Frederik Østrup, der havde løst borgerskab

som købmand i Slagelse i 1848, og som hidtil havde drevet sin forretning på Schweitzerpladsen. Østrup og hans familie fik også bolig i Kierulffs gård. Han handlede ikke kun med kolonial og brændsel, men også med isenkram, nips og manufakturvarer, hvilket fremgår af hans annoncer, da han i 1869 holder ophørsudsalg.

Næste lejer af købmandshandlen fra 1869 var en mand, som Østrup selv havde uddannet og haft som kommis, nemlig Christian Schultz. Han var søn af møllerparret fra Jernbjerg Mølle og løste borgerskab som købmand i Slagelse 1869 og som værtshusholder i 1883. Han og hans familie boede i Kierulffs gård, hvor han udvidede aktiviteterne, idet han i 1891 byggede et nyt rebslageri. Han oprettede tillige et æggepakkeri. I slutningen af 1892 afhændede Schultz sin forretning, men blev boende i Kierulffs gård indtil 1904.

Købmand Svend Bønnelycke overtog Schultz's forretning. Han løste først borgerskab som købmand samme år som overtagelsen i 1892. Tre år senere løste han tillige borgerskab som brændevinsforhandler. Efter 11 år forlod han Gammel Torv og slog sig ned i Løvegade.

Den fjerde købmand siden Kierulffs tid blev Lars Dinesen, der overtog købmandshandlen i begyndelsen af 1904. Også han udvidede med flere aktiviteter. I hans tid omtales forretningen som værende en Kolonial-, Korn-, Foderstof- og Kulforretning. Lars Dinesen havde forretningen i 22 år.

Herefter kom der ikke nogen ny købmand i butikken på hjørnet af Gammel Torv og Slotsgade. En godt og vel 200 år lang tradition for købmandshandel på stedet blev brudt. Butikslokalerne blev ombygget og kom til at rumme musikdirektør Brandt-Olsens forretning for gramofoner og musikalske instrumenter.

De fire købmænd, der havde været lejere i Kierulffs butikslokaler, havde også lejet en del af købmandsgårdens udlænger. Men med Lars Dinesens flytning fra gården stod længerne tomme. De blev derefter udlejet til en vognmand Jens Rasmussen. Han anbefalede sin gård som holdeplads for både køretøjer, biler og cykler.

Noget af det liv, der fremgår af illustration 7 fra en sommerdag i Kierulffs gård ca. 1915, kom således til at fortsætte op imod 1900-tallets midte.

Restaurationer og værtshuse

Hvorvidt der var udskænkning i købmandsgården på Torvet i 1700-tallet, vides ikke. Vi skal op i tiden omkring 1800, før der findes reelle oplysninger om, at man beværtede gæster i gården. Kældermand Niels Jensen og værtshusholder Morten Johnsen boede da og drev deres forretninger i hovedhusets kælderlokaler ud mod Torvet, og om hjørnet i Slotsgade 1 holdt værtshusholder Anders Jørgensen Møller til.

Da Peter Arent Kierulff i 1803-06

Illustration 7: En sommerdag i Kierulffs gård på Gammel Torv. Billedet er formentlig taget omkring 1915, da man indsamlede materiale til bogen "Slagelse ved Århundredeskiftet", der udkom i 1917. På det tidspunkt var det Lars Dinesen, der drev købmandsforretningen med rød-der dybt nede i 1700-tallet. Foto i Slagelse Lokalarkiv, affotograferet af Tage Ludvigsen.

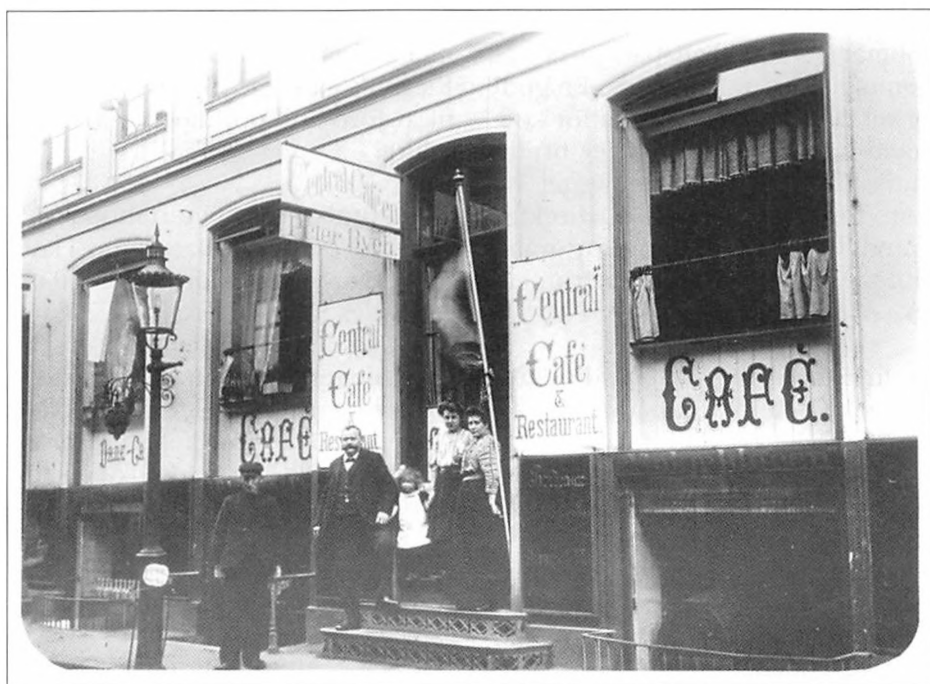

Illustration 8: Slotsgade 1 med "Central Caféen" og ejerne Peter Bych og fru Emma. Den yngre kvinde på billedet menes at være ægteparrets datter Gerda, der var gift med hotelejer Carl Poulsen. Billedet er taget i begyndelsen af 1920'erne. Foto i Slagelse Lokalkiv, affotograferet af Tage Ludvigsen.

havde købt gården, blev der tilsyneladende ikke lejet ud til kroholdere igennem en årrække. Om det var fordi Kierulff selv havde udskænkning, ved vi ikke noget om, men oppe midt i 1800-tallet blev der i al fald servering igen.

I 1850 bor soraneren Lars Parbst i fru Kierulffs ejendom, Han kalder sig spisevært, hvilket betyder, at han modtog en fast kreds af kunder til daglig spisning. Han blev afløst af Bendix Kikkebusch og fra ham ved vi, at han drev sin forretning i kælderen ud mod Gammel Torv, hvorfra han måtte flytte i foråret 1853, da huset skulle rives ned. Det fortalte han om til avisen, da han om efteråret kunne flytte tilbage til

adressen til en helt ny kælderlejlighed med krostue.

Omkring 1860 holdt værtshusholder Mads Hansen til i kælderlokalerne ud mod Gammel Torv. Og om hjørnet i Slotsgade 1 havde to nye værtshusholdere åbnet deres forretning i kælderen.

Fra de næste ca. 25 år kender vi seks værtshusholdere, som på skift har kælderlokalerne i gården. Op imod århundredeskiftet forsvandt kælderbeværtningerne, og i begyndelsen af 1900-tallet kom Peter og Emma Bych til Slotsgade 1. De omtales begge som beværtere. De tre butikker, der var indrettet i husets høje stueetage, da det stod færdigt i

1857, var væk. Lokalerne var i stedet blevet til Central Caféen, og ægteparret Bych reklamerede med, at deres forretning både var café og restauration, og at man havde en særlig afdeling som var damecafé. Op igennem 1930'erne hed forretningen stadig Central Caféen. Derefter hed restaurationen Den høje Stue i hen ved 50 år. Den lukkede i forbindelse med husets renovering i 1990-erne. Traditionen for at kunne beværte gæster i en af de sidste eksisterende dele af Kierulffs gård var langsomt ebbet ud.

Kunstdrejer Abrahamson og sadelmager Hachenberger flytter ind i Kierulffs nye hovedhus

Udover købmand Østrup var kunstdrejer Moses Abrahamson fra Gammel Torv 4 flyttet ind i Kierulffs nybyggede gård, hvilket han annoncerer med i oktober 1853. Af senere annoncer fremgår det, at hans forretning handlede med dame- og herre-reparaturer, pipe- og cigarrør, legetøj og andre forskellige børnespil.

Den sidste erhvervsdrivende, der flyttede ind i Kierulffs ejendom, var sadelmagermester Hermann Hachenberger. I annoncen, hvor han bekendtgør flytningen, oplyser han, at forretningen er forsynet med al slags ride-, køre- og rejsetøj såsom sadler, kufferter, jagt- og rejsetasker, jagt- og ridepiske m.v. Af en senere annonce fremgår det, at han også tilbyder sofaer og lænestole med eller uden betræk. Som det næsten fremgår af navnet, kom Hachenberger fra Tyskland, nærmere bestemt Sachsen.

Moses Abrahamson og Hermann

Hachenberger blev rigtig gode venner, og efter 15 år i Kierulffs gård blev de enige om i fællesskab at opkøbe en ejendom, hvor de kunne opføre et nyt beboelseshus i to etager med butikslokaler og et sidehus med plads til garveri. Byggeriet startede i 1867 på en adresse på Bredegade lige før Herrestræde. I 1878 købte de to venner det gamle garveri på hjørnet af Skovsøgade og Skolegade, hvortil Hachenberger flyttede både bopæl og garveri. Han døde i 1880, hvorefter hans søn førte garveriet videre.

I 1872 havde Moses Abrahamson opført en ny beboelseejendom i to etager på Slotsgade 9 til sig og sin familie samt et lejehold. Han havde ikke længere brug for butikslokale og værksted, idet han var blevet vekselerer. Hans store interesse for antikviteter kunne han dyrke fra ejendommens baghus.

Museumsdirektør Carl V. Petersen, der voksede op i vekselerer Abrahamsons ejendom Slotsgade 9, har fortalt til Sorø Amtstidende om sine drengear i Slagelse og Sct. Miksels Kirkes restaurering i 1873-1876. Han udtalte: "Man havde det mærkelige indfald at bortsælge alt, hvad der fandtes i kirken af gamle epitafier og malerier. Vi boede i en ejendom, som tilhørte vekselerer Abrahamson, der interesserede sig for antikviteter, rimeligvis for at handle med dem, og han købte en mængde ting fra kirken, og opbevarede dem i en bagbygning, som vi kaldte "Magasinet". Der var epitafium ved epitafium, gamle malerier og senge og kister og skabe med mærkelige udskæringer. Og jeg husker, at mød-

dingbrættet i gården var et gammelt maleri på træ”.

I 1873 solgte man også kirkens gamle tårnuret. Abrahamson købte det og solgte uret videre til en urmager, der igen solgte det til Frederikshavnens kirke. Uret ved man, hvor blev af, men hvor det øvrige kirkeinventar forsvandt hen, melder historien ikke noget om.

Moses Abrahamson døde i 1888 og blev begravet på Mosaisk Kirkegård ved Skovvejen, hvor hans gravsten endnu kan ses.

I.P. Axelsen & Co. A/S Vinkælderen i Slotsgade 1

Da kælderrestorationerne i løbet af 1800-tallets slutning forsvandt fra Slotsgade 1, blev der plads til en ny forretning. Og i løbet af 1902-1903 blev kælderens taget i brug af en vin-en-gros handel: I.P. Axelsen & Co. Vinkælderen. De to ejere, købmand Jens Peter Axelsen og vinkyper Ferdinand Løve, var begge fra Fyn og havde lært hinanden at kende som ansatte i Odense Vinkompagni. Det var bekendtskabet herfra, der førte til beslutningen om sammen at starte en vinhandel i en anden by. De kom til Slagelse 1900-1901 og fik lokaler på Søndre Stationsvej, men flyttede hurtigt til større lokaler på Slotsgade, hvor vinhandelen udviklede sig til den største på Sjælland uden for København.

Axelsen og Løve var forretningspartnere indtil Løves død ca. 1935. I 1930'erne blev I.P. Axelsen & Co. omdannet til et aktieselskab med Svend Aage Poulsen som direktør. Axelsen fortsatte dog endnu nog-

le år i forretningen og nåede at opleve, at aktionærene opkøbte konkurrenten på den anden side af Gammel Torv, nemlig Wellejus Vinhandel. Og på den måde endte vinhandelen, som Ludvig Wellejus havde grundlagt i 1855, i den købmandsgård, hvor Wellejus i sin ungdom havde lært handel hos enkefru Kierulff. Vinhandler Jens Peter Axelsen døde i februar 1937 og blev begravet på Sct. Mikkels Kirkegård.

Svend Aage Poulsen var født i Slagelse i 1903. Via ansættelser i et papirfirma og hos Axelsen & Thomsens kolonialhandel i Slotsgade kom han til Vinkælderen i Kierulffs gård. Poulsen blev efter en tid enejer, og i 1962 flyttede han firmaet til større og moderne forhold i Bredegade 50-56. I forbindelse med flytningen blev vinhandelens kendte reklameskilt, udformet som en stor vindruerklase, foræret til Slagelse Museum.

To år efter de nye faciliteter var taget i brug, døde Svend Aage Poulsen pludseligt – også han blev begravet på Sct. Mikkels kirkegård. Sønnen Finn Poulsen, der var kommet ind i firmaet i 1963, drev det videre indtil han i 1990 afhændede det til Troels Smiths Vinhandel og lod bygningerne overgå til andet brug.

Fra trævarehandel til møbelmagasin

En anden af de handlende, der slog sig ned i Kierulffs kælderlokaler, var Hans Larsen. Han løste borgerskab som detailhandler i Slagelse i 1877 og åbnede samme år forretning i kælderen ud mod Gammel Torv. Udover butikslokaler fik ægteparret Larsen også bolig i Kierulffs gård.

Illustration 9: Gammel Torv 5 er opført i 1853 til beboelse og butikker. På hjørnet, hvor Slots-gade går ned, ligger købmand Christian Schultz, hvilket ses af skiltet over butiksdøren. I kælderen ligger Hans Larsens Træhandel, der blev grundlagt i 1877, og som senere blev forløberen til Idé Møbler på Japanvej. Fortovsudstillingen er fra denne forretning. Midt i billedet ses Th. Lauritzens mode- og manufakturhandel, der var grundlagt i 1853. Billedet taget før 1893. Foto i Slagelse Lokalarkiv, affotograferet af Tage Ludvigsen.

I forbindelse med butiksåbningen på Gammel Torv annoncerede Larsen med, at han kunne tilbyde alle slags trævarer, trælegetøj, harmonikaer i alle størrelser samt galanterivarer og kurvevarer. Fra perioden 1878-92 stammer et af de mest levende billeder fra Kierulffs gård. Det afspejler tydeligt forretningslivet på stedet, hvor Hans Larsen har et udvalg af varer udstillet på fortovet uden for sin butik, og kunderne står og ser på det forskellige.

Hans Larsen butik udviklede sig roligt og sikkert til et møbelmagasin. Et stykke inde i 1900-tallet

tilbydes stadig de traditionelle trævarer, men nu suppleret med alt indenfor møbler, så varesortimentet i stort omfang minder om nutidens møbelmagasiner.

Hans Larsen døde i 1917 og efterlod sig børn og børnebørn. Der har hersket tvivl om, hvorvidt nogle af Larsens børn ville overtage forretningen. Den 8. oktober 1917 annoncerede Kierulff med, at de lokaler, træhandler Hans Larsen havde benyttet i 40 år, kunne lejes. Men der blev fundet en løsning inden for familien. 2. november samme år bekendtgjorde svigersønnen, Albert

Sjølin, at han ville fortsætte forretningen under navnet "Hans Larsens Efterfølger", og at varesortimentet ville være det samme som hidtil. Der var nu også kommet telefonnumre i annoncen, og nummeret 932 fulgte forretningen gennem mange år.

Albert Sjølin overlevede kun sin svigerfar med få år. Han døde i 1920, hvorefter hans hustru Louise bekendtgjorde, at hun ville drive forretningen videre uforandret. I efteråret 1921 er der en annonce underskrevet "Hans Larsens efterfølger v/V. Damgård-Nielsen", så måske har Louise Sjølin prøvet at sælge forretningen til Damgård-Nielsen. Under alle omstændigheder blev forretningen i december 1921 solgt til en anden køber, der

ifølge hans egne ord overtog forretningen efter fru Sjølin.

Klingeberg anlægges og Møbelkælderens flytter op i moderne forretningsbygning

De nye ejere, der overtog Hans Larsens gamle møbelhandel ved juletid 1921, var den handelsuddannede Marie Johnsen og ægtemanden barbermester Olaf Johnsen. Ved siden af barbersalonen drev ægteparret handel med antikviteter og brugte møbler og slog derfor til, da de fik mulighed for at overtage møbelhandelen i Kierulffs kælderlokaler på Gammel Torv.

Et års tid senere indgik ægteparret Johnsen kompagniskab med møbelhandler Edvard Møller, og fra februar 1923 hed Hans Larsens

Illustration 10: Kierulffs gård Gammel Torv 5 og Slotsgade 1, fotograferet i den periode, da mode- og manufakturhandler Østrup Rasmussen havde ombygningsudsalg, hvilket begyndte november 1924. Tillige ses købmand Lars Dinesens forretning og Møbel-Kælderens. I Slotsgade ses i kælderens vindfirmaet I.P. Axelsen & Co.

tidligere møbelhandel "Møbelkælderens Edvard Møller & Co". Illustration nr. 10 her er taget i perioden fra november 1924 til foråret 1925. Her ser man tydeligt skiltningen over Møbelkælderens. Oktober 1925 trådte Møller ud af samarbejdet, og ægteparret Johnsen overtog igen forretningen som eneejere.

Møbelhandler Olaf Johnsen døde i februar 1928 og blev begravet på Sct. Mikkel's Kirkegård. De kommende år skulle vise sig at blive både særdeles travle og ret så succesrige for fru Johnsen, der førte møbelforretningen videre. I tiden 1933-

1942 oprettede hun en møbelfabrik på Valbyvej 23, tre møbeludsalg i København, og i december 1941 stod hendes nye, store møbelfabrik på Sorøvej klar til ibrugtagning, hvorefter fabrikken på Valbyvej blev til firmaets eget malerværksted. Man var blevet selvforsynende, men solgte også møbler en gros.

En anden markant begivenhed i fru Johnsens forretningsliv var, at hun den 1. februar 1941 købte hele gården på Gammel Torv af A/S Hans Peter Byberg Kierulff og efterfølgende lod den udstykke. Hendes egen grund blev til matrikelnum-

Illustration 11: Luftfoto af Kierulffs gård anno 1934. Billedet viser, hvor stort det samlede kompleks var inden anlægget af Klingeberg, der kom i 1941. Forrest i billedet ses bryggerbygningen, som blev opført i 1851 og fungerede som bryggeri til 1907. Nu er der beboelse. Længst til venstre ses beboelsesejendommen Hestemøllestræde 3 fra 1924. Midt i billedet ses gårdens store have og længst tilbage den solbeskinnede gårdsplads, omkranset af familien Kierulffs 1800-tals byggeri ud mod Gammel Torv og Slotsgade. Foto i Slagelse Lokalarkiv, affotograferet af Tage Ludvigsen.

mer 119 L, og bestod af adresserne Gammel Torv 7, Klingeberg 2-4 og Slotsgade 1.

Når navnet Klingeberg nu dukker op, skyldes det, at fru Johnsens ide var, at der skulle anlægges en ny gade fra Gammel Torv ned over Kierulffs gamle gårdsplads til Hestemøllestræde. Længs denne nye gade ville hun opføre en treetagers moderne forretningsbygning med store udstillingsvinduer, hvor møblerne rigtig kunne komme til sin ret. Endvidere skulle der opføres en lagerbygning på gårdspladsen. 8. februar 1941 blev byggeansøgningen fra arkitekterne H. Steudel og J. Knudsen Pedersen på fru Johnsens vegne indleveret til Slagelse Kommune – den fjerde store omvæltning på grunden tog sin begyndelse.

Den vestlige halvdel af Kierulffs hovedhus fra 1853 blev revet ned. Samme skæbne led den nærmest liggende del af Kierulffs hus Slotsgade 1 samt et par store lagerbygninger, der spærrede for den planlagte gades anlæggelse. Men det kom til at tage tid, før opførelsen af den nye forretningsbygning kunne begynde. Man opdagede nemlig, at Kierulffs gårdsplads og frugthave bestod af mosejord. Der måtte piloteres med ikke mindre end 170 stolper på 10-15 meters længde, før man den 12. juli 1941 kunne nedlægge grundstenen til byggeriet.

I byggeperioden lejede fru Johnsen sig ind i udstillingslokaler i Corner i Bredegade, men den 29. juli 1942 kunne fru Johnsen og sønnen, Orla Johnsen, der var kommet med i for-

retningen, slå dørene op til deres nye forretning med møbler i fire etager. Der var lavet indgang fra den nye gade, der var blevet etableret, og som i dagens anledning var pyntet med flere guirlander og mange dannebrogssflag. Det var en rigtig festdag, hvor man også mindedes fru Johnsens afdøde mand på kirkegården samt en håndværker, der omkom under nedbrydningen af Kierulffs hus på Gammel Torv.

Trods store og mere moderne forhold holdt fru Johnsen fast i, at forretningen fortsat skulle hedde Møbelkælderens. Det var i den gamle kælderbutik, hendes forretningseventyr startede. Navnet Møbelkælderens var godt forankret i kundernes bevidsthed, og fru Johnsen mente, det var uklogt at ændre ved det.

Den nye gade havde også fået et navn, og efter nogen debat blev det til Klingeberg. Det startede med, at fru Johnsen havde opfordret borgerne til at indsende forslag til et navn på den nye gade. Blandt de personer, der havde foreslået det navn, byrådet besluttede sig for, ville der blive trukket lod om et møblement fra Møbelkælderens. Den 17. november 1941 kunne man konstatere, at ikke mindre end 2.300 havde fulgt opfordringen, hvilket i alt medførte ca. 200 forskellige forslag. De fleste stemte for Johnsensgade, hvorefter forslagene var placeret således: Joensgade, Torvegade, Grønnegade, Fru Johnsens Gade, Christian X's Gade, Kongensgade, Møbelgade, Smallegade, H.C. Andersens Gade m.fl.

Den 8. december 1941 var der åbent byrådsmøde, hvor det fremgik, at man var ret så uenig om, hvad den nye gade skulle hedde. Der var stillet så mange forslag, at der var noget for enhver smag. Stemmesedlerne vedrørende fru Johnsens offentlige konkurrence var blevet tilstillet byrådet. Men ud af de ca. 200 forskellige navneforslag havde kun et enkelt fundet nåde for politikernes kritiske blikke, nemlig Svinget. Man ignorerede således stort set konkurrencen og borgernes meninger. Samme aften fremkom imidlertid et helt nyt navneforslag: Klingenberg. Ideen var hentet i "Bogen om Slagelse" af P. Arnskov. Heri nævnes det, at der i middelalderen var et vænge ved navn Klingenberg, hvor Postgården og de tilstødende ejendomme nu ligger. Med en retelse til Klingeberg vedtog man dette navn, dog ikke enstemmigt. Tre medlemmer ville gerne døbe gaden Svinget, som det var foreslået i den offentlige konkurrence. Familien Kierulff havde præget stedet i 142 år, men pudsigt nok nævnes der ikke noget om, at der skulle have været nogle forslag om navnet Kierulffsgade.

I 1956, da fru Johnsen var 69 år, solgte hun Møbelkælderens til møbelhandler Erik Ellekær. Hun beholdt imidlertid ejendommen og sin lejlighed indtil sin død i september 1973. Fru Johnsen blev begravet i familiegravstedet, der stadig findes på Sct. Mikkel's Kirkegård. Sønnen, Orla Johnsen, var død allerede i 1961, 51 år gammel. Han er ligeledes begravet i familiegravstedet.

Ellekærs Bolighus bliver til Idé Møbler på Japanvej

Da ægteparret Ellekær overtog Møbelkælderens efter fru Johnsen, markerede de det nye kapitel i forretningens historie med at give den navnet Ellekærs Bolighus. I de 22 år, parret drev forretningen,borgede navnet for kvalitet og smukke linjer. Ved årsskiftet 1977-1978 indtrådte møbelhandler Mogens Sydholm som ejer af Ellekærs Bolighus. Et år senere købte han også bygningerne, hvorefter han overtog hjørnelokalerne, som Ellekær i al sin tid lejede ud til fotoateljert Stella Nova.

Den 1. november 1981 gik Ellekærs Bolighus videre til møbelhandler John Thomsen, der i januar 1982 overtog bygningerne. Det var John Thomsen, der knyttede forretningen til kæden Idé Møbler. Han lagde ud med at annoncere både med Ellekærs Bolighus og Idé Møbler, men lod efterhånden navnet Ellekær glide ud.

I 1988 solgte Thomsen ejendoms-komplekset Gammel Torv 7, Klingeberg 2-4 og Slotsgade 1. Hans store forretningsbygning på Japanvej ude ved Korsørvej var under opførelse. Og den 1. september 1989 kunne han åbne sit møbelmagasin i de nye omgivelser. Efter 25 års virke i møbelforretningen ville John Thomsen gerne foretage et generationsskifte, men det lykkedes ikke. Han solgte derfor forretningsbygningen, lavede ophørsudsalg og lukkede ultimo marts 2007. Forretningen var gået fra ejer til ejer igennem seks led. Nu lukkede den mindre end et år før,

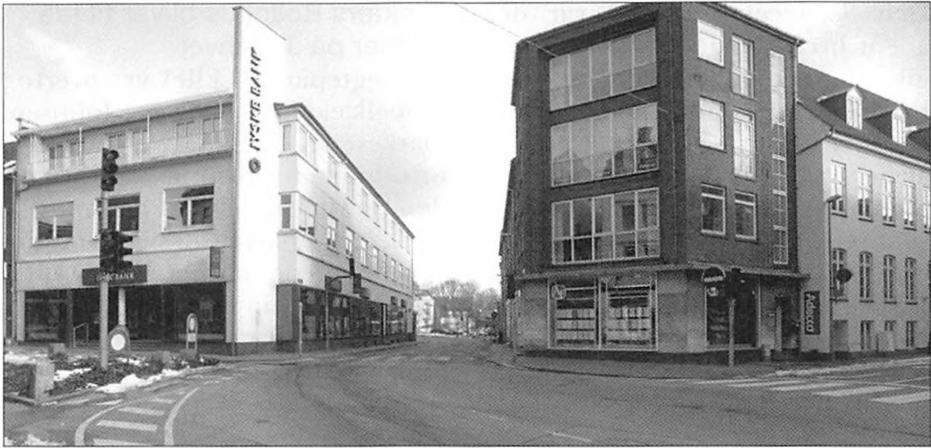

Illustration 12: Gammel Torv 5-7, mens Arbejdsformidlingen endnu var der. Nu har Spar Nord overtaget lokalerne, og i Grønholts tidligere ejendom er der også bank. Foto: Tage Ludvigsen.

den kunne have fejret sit 130-års jubilæum. Siden er forretningen åbnet igen med nye ejere.

I ejendomskomplekset på Gammel Torv går livet imidlertid videre. I vinteren 1992 flyttede Arbejdsformidlingen ind i den tomme møbelbutik, hvor den blev, indtil institutionen blev omorganiseret, og Spar Nord overtog lokalerne vinteren 2007. Dyreklinikken har haft til huse i Klingeberg 4 en del år. Der drives forskellige liberale erhverv i etagerne ovenover. Endvidere er der kommet en spændende butik ved navn Strikkedillen i den nyrenoverede kælder Slotsgade 1.

Th. Lauritzen grundlægger en mode- og manufakturhandel i Kierulffs gård på Gammel Torv

24. oktober 1853 annoncerede mode- og manufakturhandler Theodor Lauritzen med, at han åbnede butik i Kierulffs ejendom på Gammel Torv. Lauritzen havde hidtil haft selvstændig forretning i Skælskør, men lod sig friste af muligheden

for at kunne flytte ind i et helt nyopført hus på Slagelses bedste adresse. Lauritzen havde løst borgerskab som købmand i Slagelse pr. 1. november 1853. Udover butik fik familien Lauritzen også privat bopæl i Kierulffs gård.

Illustration nr. 9, der er taget i tiden mellem 1878-1892, viser tydeligt butikken med dens moderniserede udstillingsvinduer og Lauritzens skiltning, der bl.a. oplyser, at han er medlem af Danmarks forenede Manufakturhandlere. Foruden børnene, der nysgerrigt står og kikker på fotografen, ses også en herre i nobel habit i butiksdøren. Om det er den ældre eller yngre Lauritzen, melder historien ikke noget om, men det var skik og brug, at ejeren af den butik, der blev fotograferet, stod i døren.

I 1902 overlod Lauritzen forretningen til sønnen Frederik. Han var født i gården på Gammel Torv i 1860 og befandt sig under videreuddannelse i udlandet, da faren skrev

og bad ham om at komme hjem og hjælpe til i forretningen. Fra folketællingen i 1890 ved vi, at han var vendt hjem og boede sammen med faren i barndomshjemmet – moren var død allerede i 1870'erne. Han betegnes som værende kommis i forretningen.

2. maj 1902 løste Frederik Lauritzen borgerskab som købmand i Slagelse og overtog officielt farens mode- og manufakturhandel, som han videreførte under det godt indarbejdede navn: Th. Lauritzen. I begyndelsen af 1890'erne var Frederik Lauritzen blevet gift, og fra 1903 fik parret selvstændig bolig i Kierulffs gård.

I anledning af, at bogen "Slagelse ved Århundredskiftet" skulle udkomme i 1917, blev der taget mange billeder af byens forskellige butikker, bl.a. et af Th. Lauritzens butiksfacade i Kierulffs gård. Dette billede viser, at familien Lauritzen allerede i 1916, da man forberedte bogen, havde bygget udstillingsvinduerne om igen. Man havde taget af loftshøjden i kælderen for at sænke den ellers højtliggende butik og udstillingsvinduer, der nu var nede i flugt med fortovet. Samtidig var de store vinduer blevet ført helt hen til porten, og der var blevet etableret et tragtformet indgangsparti.

Frederik Lauritzen var et meget aktivt foreningsmenneske indenfor sit fagområde. Han var bl.a. formand for Dansk Tekstil Union nogle år, inden han på grund af dårligt helbred måtte afstå alt ekstrarbejde.

Den 26. maj 1923 annoncerer Fre-

derik Lauritzen, at han har solgt sin forretning, men holder udsalg, da han har forpligtiget sig til at nedbringe varelageret inden salget. Han dør kort tid efter, nemlig 28. juni 1923, og den 20. august meddeler fru Lauritzen, at hun pr. dags dato har overdraget sin mands forretning til Østrup Rasmussen.

Østrup Rasmussen var forretningsmand fra Holbæk, der havde fået lyst til at afprøve Slagelses handelsliv, men hans tid i Slagelse blev kort. Året efter overtagelsen annoncerede han 1. november 1924 med udsalg på grund af en længe tiltrængt ombygning af butiksklokalerne. På illustration nr. 10 kan man se, at Østrup Rasmussen har fået sat sit eget navn i store bogstaver hen over indgangspartiet, og der sidder også et opslag vedrørende ombygningssalget på ruderne. I marts 1926 oplyser Østrup Rasmussen, at han standser sin handel på Gammel Torv i Slagelse for at vende tilbage til sin hjemby Holbæk. Der er intet, der tyder på, at Østrup har kunnet finde købere til sin forretning, og han lukkede ganske enkelt det 73 år gamle, hæderkronede firma.

Crome & Goldschmidts Fabrikkers Udsalg flytter ind i Kierulffs gård på Gammel Torv

I august 1926 åbnede Crome & Goldschmidts Fabrikkers Udsalg i de lokaler på Gammel Torv 5, som var blevet ledige, da mode- og manufakturhandler Østrup Rasmussen flyttede tilbage til Holbæk. Firmaet havde imidlertid allerede været i byen en del år, idet borgerskabet til købmandshandel er løst allerede i 1898.

I begyndelsen af 1900-tallet blev Crome & Goldschmidts Udsalg overtaget af købmand Christian Bursche. Han drev forretningen, der forhandlede beklædning og manufakturvarer samt senge og kurvemøbler, fra adressen Slotsgade 2. Christian Bursche fik svagt helbred i begyndelsen af 1920'erne, hvorefter sønnen Holger Bursche løste borgerskab som handlende i marts 1922 og overtog ledelsen af forretningen. Det var således ham, der flyttede forretningen fra Slotsgade 2 til Kierulffs gård på Gammel Torv, hvor han fortsatte med at skilte med farens navn, selv om han var død i marts 1925.

Efter en halv snes år på Gammel Torv ønskede Holger Bursche at sælge, og den 20. november 1937 kunne man læse i avisen, at firmaet fra denne dato var overdraget til købmand H. Grønholt.

Grønholt ombygger den østlige part af Kierulffs hovedhus på Gammel Torv og tilføjer en ny, stor forretningsbygning langs med Klingeberg

Holger Grønholt var født i 1905 i Randers, hvor han også fik sin uddannelse i Crome & Goldschmidts Udsalg. Efter nogle år hos jyske købmænd kom Grønholt til Slagelse og overtog Bursches forretning og blev dermed samtidig lejer i Kierulffs gård på Gammel Torv.

Allerede en halv snes dage efter overtagelsen var Grønholt klar til at åbne sin nyerhvervede forretning. Han bekendtgjorde, at hele det gamle varelager bestående af konfektion, kjoletøjer, trikotage,

hvidevarer, gardiner, sengeudstyr og gulvtæpper, skulle sælges til stærkt nedsatte priser. Samtidig gjorde Grønholt kunderne opmærksom på mange nye varer samt sin nyoprettede afdeling for konfektion, hvortil han havde taget varer hjem fra landets førende firmaer. Den tid, hvor varerne kun kom fra Crome & Goldschmidts Fabrikker, var slut.

De første års travlhed blev hurtigt afløst af endnu større travlhed, da Grønholts gode bekendt og nabo i Kierulffs gård, møbelhandler fru Johnsen, i januar 1941 købte hele den store, gamle købmansgård af A/S H.P.B. Kierulff og begyndte at udstykke den. For at bevare sin forretnings beliggenhed på en af byens bedste adresser slog Grønholt straks til og købte den østlige part af Kierulffs hovedhus, hvor forretningen var beliggende, samt en stor del af den bagved liggende grund. Hans ejendom fik matrikelnummer 119 M og bestod af Gammel Torv 5 og Klingeberg 1.

12. januar 1941 bekendtgjorde Grønholt, at han ville starte sit store ombygningsudsalg den følgende mandag. Og den 26. april samme år modtog Slagelse Kommune arkitekterne Hermann Steudel og J. Knudsen Pedersens ansøgning på Holger Grønholts vegne om tilladelse til ombygning af Kierulffs hovedhus på Gammel Torv og opførelse af en ny forretningsbygning langs med den projekterede ny gade.

Byggeriet kom hurtigt i gang, og det tyder på, at man handlede uden på noget tidspunkt at måtte lukke trods ombygningen. 30. oktober

1941 ses så den helt store annonce med billede af den nye forretnings- ejendom på hjørnet af Gammel Torv og Klingeberg. Men bedst som det store projekt nærmede sig sin fuldendelse, blev firmaet ramt af brand. 15. november klokken 03.13 alarmerede et ægtepar, som var flyttet ind i ejendommen, Slagelse Brandvæsen og købmand Grønholt. Øverste etage i sidebygningen, hvor der var systue og lager, brændte lystigt.

Efter en ihærdig indsats kunne brandvæsenet pakke sammen og køre hjem klokken 7.00. Det var lykkedes at få overdækket varerne på de andre etager, men alligevel var der sket brand- og vandskade på varelageret for ca. 120.000 kro-

ner. Købmand Grønholt gav tillige udtryk for, at tabet af varerne følte endnu større, fordi man befandt sig i en tid, hvor det var meget vanskeligt at fremskaffe manufakturvarer. Hvordan branden var opstået, forblev uopklaret, men antagelsen var, at det var en kortslutning. Normalt ville en sådan brand have trukket mange mennesker til. Men på grund af tiderne var tilskuernes antal stærkt begrænset. Selv beboere i nabolaget blev først bekendt med branden næste formiddag, da det blev lyst, og de igen kunne rulle deres mørklægningsgardiner op.

Denne gang var Grønholt nødt til at lukke butikken helt i en uge, for at personalet kunne få ryddet op og sorteret varerne således, at man

Illustration 13: Gammel Torv 5-7 med mode- og manufakturhandler Grønholts nye forretnings- bygning og møbelhandler fru Johnsens ditto til højre fotograferet i 1942. Klingeberg blev anlagt som en privat vej i 1941. Foto i Slagelse Lokalarkiv, affotograferet af Tage Ludvigsen.

kunne starte brandudsalg den 22. november. I december blev Slagelse Kommune anmodet om tilladelse til at genopbygge den afbrændte etage og sidehuset, og med dens genopførelse sluttede det vel nok mest begivenhedsrige kapitel i Holger Grønholts forretningsliv.

Der gik imidlertid ikke stilstand i foretagendet, bare fordi det store byggeri var overstået. Forretningen voksede støt, og som følge deraf måtte Grønholt opsiges lejemålene på førstesalen for at kunne indlemme etagen i sin egen forretning. Yderligere indgik han en lejeaftale med genboen, møbelhandler fru Johnsen, om nogle lokaler i hendes ejendom til sengeudstyr, gulvtæpper og fjerrenseri. Som adgang til denne afdeling af forretningen blev der i 1952-1953 etableret en glasbro tværs over Klingeberg.

I 1972 trak Grønholt sig tilbage og overlod forretningen til sine to sønner, Jørgen og Oluf, hvoraf sidstnævnte senere blev eneejer. Holger Grønholt døde i juli 1979 og blev begravet i familiegravstedet på Sct. Mikkel's Kirkegård.

Da det blev ægteparret Ida og Oluf Grønholts tur til at tænke på et generationsskifte, var der ingen pårørende, der ville fortsætte forretningen. Derfor blev der holdt stort ophørsudsalg, og ejendommen blev solgt til Jyske Bank til overtagelse 1. juli 1998. Det var ganske vist ikke den samme forretning, der gik fra ejer til ejer helt fra 1853 til 1998, men der var mode- og manufakturhandel på Gammel Torv uafbrudt igennem 144 år og 8 måneder.

Da 20 tons gamle klude gik op i røg, og rotterne flygtede

Sommeren 1921 var ekstremt tør, og den træbygning, som spinderiejer Reimers havde lejet af Kierulff, var godt fyldt op med 20 tons gamle, uldne klude. Det var én stor krudt-tønde, og den 18. juli, hvor det ikke kun var varmt og tørt, men hvor der også blæste en kraftig skiftende vind, skete der selvantændelse i kludene.

Tre mand fra uldspinderiet, der lå i Hestemøllestræde ved hjørnet af Slotsgade, ilede til og forsøgte at slukke ilden, men forgæves. Ilden tog endnu mere fart og fortærede foruden kludelageret det gamle pakhus, der blev benyttet til æggepakkeri, det gamle hampespinderi, der blev lejet ud som lager for svinefoder og ost m.m., ægpræserveseringsanstalten samt et par mindre bygninger og hegn. Dybrøde flammer og sort røg steg op og formørkede himlen. Og lugten fra den halve million æg og ca. 300 brændende oste var modbydelig.

Dertil kom, at ilden slikkede op ad den store, dobbelte telefonmast, der stod lige uden for Kierulffs grund. Alle ledninger brændte over og faldt ned, så Hestemøllestræde måtte afspærres. En deling soldater blev udkommanderet og deltog i afspærringsarbejdet. Den skiftende vind gjorde, at alle bygninger i nærheden på skift blev truet af ilden. Vognmand Carlsen og hans folk flyttede forretningens biler og benzinoplæg, da ilden truede Carlsens ejendom på det sydlige hjørne af Hestemøllestræde og Slotsgade. Det kunne have endt med den helt

store eksplosion, hvis ilden havde fået fat i benzindunkene. Men personalet arbejdede hurtigt, og vinden drejede væk i sidste øjeblik. Vognmanden slap med skader på sit garagetag.

Uldspinderiets folk flyttede forskelligt gods, da vinden truede med at føre ilden helt frem til spinderbygningen og Reimers privatbolig på nordhjørnet af Hestemøllestræde og Slotsgade. De mistede et lille beboelseshus, som lå tæt på Kierulffs grund, men slap ellers med skrækken.

Bødkermester Niensens ejendom i Slotsgade kom også i farezonen. Ilden fra Kierulffs bygninger var så voldsom, at værkstedets brandmur, der vendte ind til den brandhærgede grund, slog store revner. Man havde nået at få fjernet en del genstande og en bil. Men Nielsen fik stor røg- og vandskade på sine øvrige materialer.

Der var heldigvis ingen heste i nogen af bygningerne denne eftermiddag. Den store mængde fjerkræ blev ført bort i tide. De mange rotter pilede selv af sted og søgte husly rundt omkring i kvarteret.

Reimers folk havde naturligvis straks alarmeret Slagelse Brandvæsen, da de konstaterede, at deres spande med vand ikke forslog. Lige så hurtigt kontaktede politimesteren Københavns Brandvæsen og bad dem om at komme byen til undsætning. Korsør blev bedt om det samme. Godt nok var man forbi stråtagenes tid, men et så stort bål i den tætbebyggede bymidte under

vanskelige vindforhold kunne nemt udvikle sig til en storbrand.

Efter nogen tid kunne man konstatere, at Slagelse Brandvæsen med assistancen fra Korsør havde fået ilden så meget under kontrol, at man standsede Københavns Brandvæsen, da vognen befandt sig mellem Ringsted og Sorø. Om aftenen var der kun efterslukningen, som blev lidt af et tilløbsstykke. Selv om det var uhyggeligt, måtte folk se det.

Samme år var der to brande i stalden, der hørte til bryggerbygningen. Brandene blev ikke opklarede, men man mente der var tale om pyromanbrande.

En ny hestestald og et pakhus opføres på den ryddede grund, og Slagelse Kemiske Fabrik etableres på stedet

I oktober 1921 søgte A/S Komplex Kierulff om tilladelse til at opføre en ny hestestald og et pakhus på den ryddede grund. Byggeriet var færdigt sommeren året efter.

I denne lagerbygning rykkede Poul Riberholt ind. Han var i forvejen kendt med forholdene hos Kierulff, da han var svigersøn til familien Reimers og arbejdede som produkthandler for dem. Familien Reimers nøjedes nemlig ikke med at drive det spinderi og væveri, som de blev kendt for. De opkøbte og videre-solgte alt mellem himmel og jord, lige fra alle slags metaller til heste- og kohår. Og alle disse varer kunne de ikke have på egen grund, hvorfor de lejede sig ind i Kierulffs pakhuse, hvor Riberholt havde sin gang.

Riberholt var et opfindsomt menneske. Mens han arbejdede som produkthandler, opfandt han en kakkelovnssvæarte, der blev døbt Karso. Han skabte også en gummisål, der fik navnet Ulp.

Ægteparret Riberholt boede i fruens families gård på hjørnet af Slotsgade og Hestemøllestræde, og Riberholt, der kaldte sin virksomhed for Slagelse Kemiske Fabrik, annoncerede altid med adressen Slotsgade 13. Det er derfor svært at sige, om kakkelovnssværtten blev fremstillet i familie-ejendommens lokaler eller i de lejede rum hos Kierulff. Det står imidlertid fast, at Riberholt med tiden indrettede bl.a. laboratorium, fabrikslokale med 14 maskiner, skomagerværksted med fire maskiner, lagerrum og kontor i Kierulffs pakhuis og havde sin produktion af gummisåler- og hæle samt montering dér. På luftfotoet, anvendt som illustration nr. 11, ses pakhuset tydeligt lige bag bryggeriet forrest i billedet.

Da møbelhandler fru Johnsen i januar 1941 købte Kierulffs købmandsgård og lod den udstykke, var Riberholt en af dem, der stod klar og straks købte den bygning, han havde til leje. Den nordlige længe af pakhuset, der var bygget i en vinkel, måtte rives ned, for at den nye gade Klingeberg kunne føres igennem fra Gammel Torv til Hestemøllestræde. Men man kunne bevare den østlige længe ved at lade gaden smyge sig lige forbi facaden. Riberholts ejendom fik matrikelnummer 119 I og adressen Klingeberg 5. Hestestalden havde altid været knyttet til bryggeriet, så den nyopførte stald

blev ikke solgt til Riberholt, men til bryggeribygningsens nye ejer.

I januar 1950 udgav Riberholt skøde til hustruen på ejendommen Klingeberg 5 som særeje. Riberholt døde sommeren 1951 og ligger begravet i familiegravstedet på Sct. Mikels Kirke. I foråret 1952 solgte fru Riberholt fabriksbygningen Klingeberg 5 til maskinfabrikant Helge Olsen. Fru Riberholt døde i 1964 og blev begravet ved siden af sin mand.

Slagelse Cylinder & Diesel Service flytter ind i Klingeberg 5

Riberholts fabriksbygning i Klingeberg 5, som maskinfabrikant Helge Olsen købte i foråret 1952, var opført af grundmur på betonfundament og havde tegtag. Huset havde én etage med loft over, men ikke kælder. Straks efter overtagelsen søgte Helge Olsen om en ombygning og udvidelse af bygningen. Udvidelsen bestod i, at der blev opført en førstesal hen over en del af fabriksbygningen. Denne etage kom til at rumme en privat lejlighed. Stueetagen udnyttede Olsen til maskinværksted, hvor der i oktober 1953 var opstillet 12 maskiner.

I 1961 søgte Helge Olsen om tilladelse til at rejse en ekstra bygning på én etage med kælder under nord for den bestående fabriksbygning. Og i dette område, hvor tidligere ejere af købmandsgården havde deres søer med fisk i, blev så opført endnu en bygning. I marts 1963 blev bygningen brandtakseret, og det blev oplyst, at den bl.a. rummede to garager, tre kontorer, forstue, gennemgang og et renserum. I kælderen var indrettet lager og fyrrum.

Maskinfabrikant Helge Olsen overdrog i 1968 ejendommen til sønnen, disponent Jørgen Olsen. Denne overtog også selve forretningen efter sin far, og den drives i dag af tredje generation.

Beboelsesejendommen Hestemøllestræde 3 opstår

På en del af grunden, der var blevet ryddet efter branden i sommeren 1921, valgte Kierulff at opføre en beboelsesejendom med facade til Hestemøllestræde. Bygmester Olsen søgte i 1923 på Kierulffs vegne om tilladelse, og den 18. august 1924 stod huset færdigt.

Huset blev opført af grundmur i tre etager samt loftsetage med tegtag og kælder under det hele. Det blev opdelt i seks ens lejligheder med bad samt fire værelser på loftet.

Da møbelhandler fru Johnsen købte Kierulffs købmandsgård i januar 1941 og udstykkede den, fik beboelsesejendommen i Hestemøllestræde tildelt matrikelnummer 119 G og adressen Hestemøllestræde 3. Hurtigt efter udstykningen solgte fru Johnsen ejendommen tilbage til aktionærene i A/S H.P.B. Kierulff, som hun havde købt købmandsgården af. Aktionærene beholdt ejendommen frem til 1969, hvor de solgte den til Købmandsforeningen for Slagelse og Omegn, der ejede den i 13 år.

Møbelhuset i Slotsgade udvider med en ny bygning i Klingeberg 14

Blandt de købere, der ikke i forvejen var lejere i Kierulffs gård, var møbelhandler Hartvig Nielsen fra

Møbelhuset i Slotsgade. Han købte matrikelnummer 119 K med adressen Klingeberg 14 i foråret 1941, netop da gaden var ved at blive ført ned over købmandsgårdens jord. Grunden var beliggende lige ved hjørnet til Hestemøllestræde og var blevet ryddet efter den store brand i sommeren 1921.

Allerede samme forår søgte Hartvig Nielsen om tilladelse til at opføre en bygning, der skulle indrettes til møbellager og udstillingslokaler med store vinduer ud mod den nye gade. Og det blev til den gulstensbygning, der stadig står der.

Møbelhandler Hartvig Nielsen døde i slutningen af 1950'erne. Enken var eneejer af Klingeberg 14 frem til 1968, da der blev udstedt skøde til Møbelhuset Slagelse A/S. Dette selskab benyttede ejendommen til lager og møbeludstilling frem til årsskiftet 1976-1977. Derefter blev den solgt fra, og Møbelhuset drives i dag fra de to bygninger i Slotsgade, hvor forretningen har haft til huse i mere end en menneskealder.

Men der er stadig aktivitet i Klingeberg 14, hvor bl.a. A/S Vestsjællandske Distriktsblade holdt til i mindst 20 år.

Farvehandler Viggo Rasmussen lader opføre de to ejendomme Klingeberg 6-8 samt biografen Scala

Den næste køber var også en forretningsmand, der ikke tidligere havde været i Kierulffs gård, nemlig Viggo Rasmussen. Han købte af fru Johnsen parcellerne matrikelnummer 119 O med adressen Klingeberg 6-8

samt matrikelnummer 119 A med adressen Klingeberg 10.

Handelen om Klingeberg 6-8 blev afsluttet i 1942, og sidst på året ansøgte Viggo Rasmussen om tilladelse til at bebygge den nordligste del af grunden med et beboelseshus i tre etager. Projektet kom hurtigt i gang, men der måtte tages særlige hensyn til fundamenteringen, ligesom da fru Johnsen tidligere skulle bygge på grunden ved siden af. Ti år senere lod Rasmussen den sydlige del af grunden bebygge med et hus, der blev indrettet til klubværelser samt to andre lejemål. I 1965 solgte Viggo Rasmussen ejendommen til købmand Jarl Krogh, hvis slægt var ejere frem til 1997.

Handelen om Klingeberg 10 blev afsluttet i 1944, og i 1951 lod Viggo Rasmussen grunden bebygge med en biograf, der blev døbt Scala. Rasmussen var ene-ejer af denne ejendom indtil 1970, hvor der blev udstedt skøde til Viggo Rasmussen Farve- og Tapethandel A/S. I 1973 blev ejendommen solgt til filmdirektør Just Betzer, som igen solgte til A/S Asa Filmudlejning i 1981. I 1986 fik ejendommen en ny, lokal ejer, der selv ville drive biografen, nemlig Jens Aage Erslev. Siden er biografen blevet lukket og har været anvendt til forskellige formål.

Familien Kierulffs gamle bryggeri og hestestald indrettes til ejerlejligheder og døbes Bryggergaarden

Den solide bryggeribygning modstod de angreb fra branden, som den hårde, skiftende vind af og til sendte over imod den 18. juli 1921.

Branden ødelagde alle naboherne i Fruegade samt flere af familien Kierulffs bygninger i området nede ved Hestemøllestræde. Men bryggeribygningen slap uskadt og står der stadig og minder om købmandsgårdens storhedstid.

Da ølbrygningen var standset og den mejerivirksomhed, som havde haft til huse i bygningen, var flyttet til Skolegade 5 i 1918, blev bryggeribygningen lejet ud. I følge brandforsikringen blev der hurtigt oprettet en sæbefabrik. Yderligere beviser på, at der var en sæbefabrikation, kan ses i avisannoncer. I 1924 anbefaler Slagelse Sæbefabrik, Hestemøllestræde, tlf. 997, sine forskellige sæber samtidig med, at man søger forhandlere overalt på Sjælland.

Fra den tid, hvor Slagelse Sæbefabrik holdt til i bryggeribygningen, stammer det luftfoto, der tidligere er omtalt og vist i illustration 11. Bryggeribygningen ses tydeligt forrest i billedet, selv om der ikke ligefrem er tale om et nærbillede. Kierulffs hovedhus på Gammel Torv blev fotograferet indtil flere gange, men bryggeriet er der åbenbart ingen, der interesserede sig for. Det viste luftfoto er det eneste billede af bryggeribygningen i ældre tid, det har været muligt at opspore.

Da møbelhandler fru Johnsen i 1941 købte hele købmandsgården og lod den udstykke, stod sæbefabrikant Knud Hansen klar og overtog bryggeribygningen med to tilhørende lagerbygninger og den hestestald, der var blevet opført i 1921-1922 som erstatning for stalden, der havde været ramt af brand både i

februar og juli 1921. Den tilhørende grund fik matrikelnummer 119 H og adressen Hestemøllestræde 5.

I 1948 lejede fabrikant Hansen hestestalden ud til mejerimontør Thomas Hougaard, der efter tilladelse fra Slagelse Kommune samme år forandrede stalden til smedeværksted. Tre år senere købte Hougaard hele ejendommen af sæbefabrikant Knud Hansen. Mens Hougaard kun havde brug for staldbygningen til sin egen virksomhed for mejerimontage, lejede han den ene lagerbygning ud til en blikkenslagermester, og bryggeribygningen kom til at fungere som kontorlokaler og dekorationsværksted samt lager for skiftende virksomheder, f.eks. havde

møbelhandler Erik Ellekær lager i det gamle bryggeri i en periode.

Men efter nogle år, da Hougaard junior var kommet til, udvidede de firmaet til at omfatte en produktion af jernsenge, hvilke blev fremstillet i bryggeribygningens stueetage. I 1965 oprettede de en afdeling for sprøjtemaling af firmaets produkter samt en folkestue på førstesalen. Derefter benyttede familien Hougaard selv hele bygningen.

I 1975 købte Slagelse Kommune Hestemøllestræde 5 efter fabrikant Thomas Hougaard. Kommunen brugte bygningerne til udlejning og lod dem så ellers gå i forfald, indtil tømrermester Henning Søndermøl-

Illustration 14: Familien Kierulffs bryggeribygning i Hestemøllestræde 5, som den ser ud efter at være blevet restaureret og indrettet til ejerlejligheder i 1987. Huset fik ved den lejlighed navnet Bryggergården. Foto: Tage Ludvigsen.

le og murermester Mogens Hjort i 1984 købte ejendommen, ryddede grunden og restaurerede de to bedste huse, nemlig bryggeribygningen og hestestalden/smedeværkstedet.

Bryggeribygningen blev indrettet til ni lejligheder, hvoraf den første lejlighed kom til at indeholde det store rum med det hvælvede, gibsede loft, der blev lavet efteråret 1907, da mejeriet Slagelse Mælkeforsyning skulle rykke ind. I staldbygningen blev oprettet to lejligheder.

De første, som var interesserede i at købe lejligheder i bryggeribygningen, kom så tidligt ind i billedet, at de selv kunne få lov til at vælge hvilken part af bygningen, de ville have indrettet som deres bolig. Således valgte ægteparret, der ejer lejlighed nr. 1, den del af huset, hvor det smukke, hvælvede loft befinder sig. Stedet var kun ét stort hul, da ægteparret så det første gang, men opfyldt af inspiration og glæde over de tykke ydermure, det kraftige tømmer og det særprægede loft fra Kierulffs tid, købte parret netop afdeling nr. 1.

I 1987 blev det noteret i tingbogen, at ejerne af ejendommen Hestemøllestræde 5 havde anmeldt, at bygningerne var blevet indrettet til 11 lejligheder. Ejerforeningens vedtægter lå imidlertid allerede klar 15. maj 1987, og man havde døbt foreningen Bryggergaarden. Køberne var blevet gjort bekendt med, at der både havde vært sæbefabrik og bryggeri i huset. Der var derfor to navneforslag, der lå lige for. Men af de to muligheder foretrak de nye ejere helt klart navnet Bryggergaarden.

At de nye ejere så havde valgt det mest korrekte navn til bygningen, idet den jo blev opført som bryggeri i 1851 og havde fungeret som sådan i 56 år, kunne de ikke vide. Hverken sælgerne eller køberne kendte noget til husets alder og oprindelige funktion. Forsikringspapirerne fra 1941 og fremefter omtaler nemlig husets alder og oprindelige funktion som uvis. Nogle gange har man slet ikke skrevet noget under dette punkt. Tingbøgerne, hvor der kunne stå noget om bryggeribygningen, var afleveret til Landsarkivet i København, og de mennesker, der havde drevet erhverv i Kierulffs gård i tiden før og omkring 1941, og som sikkert vidste en masse om gården, var efterhånden borte. Det var kun de få sparsomme oplysninger om, at der engang havde været en sæbefabrik og et bryggeri i huset, der lå nogenlunde lige ved hånden. Hvis beboerne i Bryggergaarden skulle have lidt mere at vide om det hus, de var blevet ejere af, måtte der en regulær efterforskning til. Og det er her, jeg selv kommer ind i billedet.

Den 5. april 1994 gjorde jeg min entre i lejlighed nr. 1. Besøget var ikke planlagt til at skulle handle om historie. Mit ærinde var et ganske andet. Men jeg blev dybt fascineret af de tykke mure, det smukke, hvælvede loft og husets atmosfære, ligesom ejerne selv var blevet, da de så det og besluttede sig for at købe. Vi talte om, hvor gammelt huset mon kunne være, og hvad dets oprindelige funktion kunne have været. Jeg tilbød at finde ud af det.

Man kan roligt sige, at ånden kom over mig under mit første besøg i

Bryggergaarden. Besøget blev startskuddet til en rejse gennem tiden helt ned til 1600-tallet. Her blev den grund, Bryggergaarden er bygget på, købt af ejeren af den ene af Slagelses tre største og mest værdifulde gårde: byfoged Hans Danielson Weinholdt. Det har været et stort arbejde at blotlægge hele historien. Dokumentationsmaterialet fylder fem ringbind, men det har været en fantastisk oplevelse, som jeg ikke ville være foruden. Tilbage står håbet om, at læserne vil få glæde af beretningen!

Kilder:

Annoncer, artikler og nekrologer i Sorø Amtstidende og Sjællands Tidende. Centralbibliotekets læsesal, Slagelse

Artikel i Berlingske Tidende 1788. Rigsarkivet, København

Branden i Slagelses gamle centrum 1740. P. Arnskov: Bogen om Slagelse (1931)

Brandforsikringer 1867-1967. Erhvervsarkivet, Aarhus

Byggesager. Teknisk Forvaltning, Slagelse

Fødsels- og dødsdata, familiegravsteder på Sct. Mikkel Kirkegård, Slagelse

Mindetavler på Spritfabrikken og Jernbjerggårdens bygninger, Slagelse

Oeders Efterretninger 1771. Landsarkivet, København

Rentekammerets Kommissionsakter vedrørende købstædernes økonomiske forhold 1682. Rigsarkivet, København

Skattetakster 1729-1850. Landsarkivet, København

Skøde- og pantebøger 1695-1860. Landsarkivet, København

Snapse-Leksikon fra Aktieselskabet De Danske Sprit Fabrikker

Tinglysingsprotokoller fra nyere tid. Civilretten i Slagelse

Lokalhistorisk Arkiv, Slagelse:
Brandtaksationer 1736-1867

Dokumenter vedrørende mejerierne

Ejendommens nummerering i det gamle Slagelse

Folketællinger 1787-1921

Gadernes navne samt ejendommens antal og beskaffenhed 1736

Kirkebogsoplysninger 1640-1895, dog med visse mangler

Politiets mandtal

Register til borgerskabsprotokollerne 1694-1914

Skifteprotokoller 1699-1860

Skødekopier fra tiden omkring 1900

Vejvisere fra 1894 og fremefter, dog med visse mangler

Billeder og kort:

Alt fotoarbejde, inklusive affotografering af gamle billeder, er foretaget af fotograf Tage Ludvigsen, Slagelse.

Billede af brændevinsbrænderskilt i "Den Gamle By" i Aarhus bringes med tilladelse fra museet.

Billederne fra 1800-tallet og 1900-tallets begyndelse er hjemmehørende i Lokalhistorisk Arkiv, Slagelse.

De nyere billeder er optaget til lejligheden.

Kort over Slagelse ca. 1750 er hjemmehørende i Lokalhistorisk Arkiv, Slagelse.

Fra Universitetsjord til sommerhusgrunde – en historie om Strandgaarden i Frølunde

Af Kurt Rehder

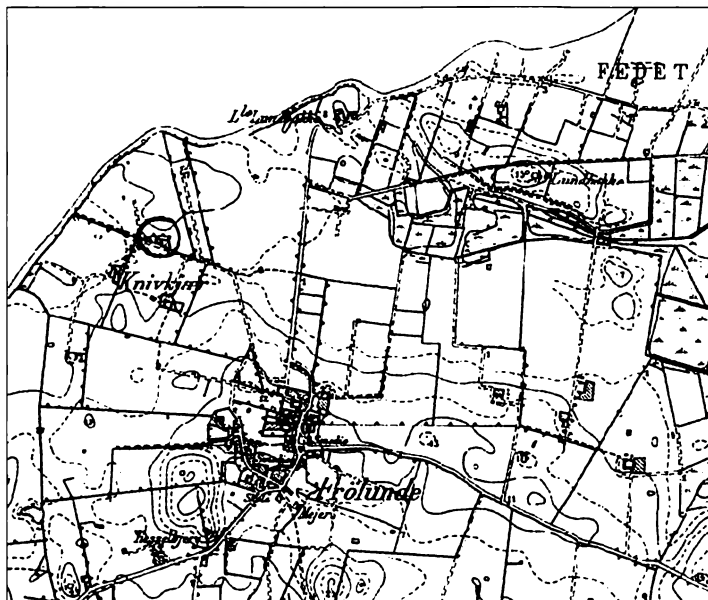
Hvor er vi henne geografisk?

Strandgaarden har adresse på Knivkærvej i Frølunde og har været i samme families eje i næsten 160 år.

Som med mange andre gårde knytter der sig en spændende historie til stedet og ejerne. Det er en historie, der både omhandler lokalhistorien og desuden dele af den nationale historie. Endvidere er gårdens historie et bidrag til at dokumentere samfundsudviklingen i perioden, hvor velstanden generelt var voksen-

de, og der opstod mulighed for og ønske om at eje sommerhuse, hvor den øgede fritid kunne tilbringes i frisk havluft.

Geografisk er Strandgaarden, som det fremgår af illustration 1, beliggende nær den nordlige Storebæltskyst tæt ved landsbyen Frølunde. Man kommer til gården fra enten Frølunde eller Svenstrup. Indtil kommunesammenlægningerne i 1970 lå Strandgaarden i Tårnborg Kommune. Denne kommune blev sammen-

*Illustration 1:
Kort fra 1892 af
Frølunde-området.
Strandgaarden, mar-
keret med en cirkel,
er beliggende lige
nord for stednavnet
"Knivkær". Der er
på dette tidspunkt
ingen bebyggelse ved
kysten.*

med Vemmelev-Hemmeshøj en del af Korsør Kommune. Ved kommunalreformen 1. januar 2007 blev Korsør en del af den nye Slagelse Kommune.

Stednavnet Knivkær

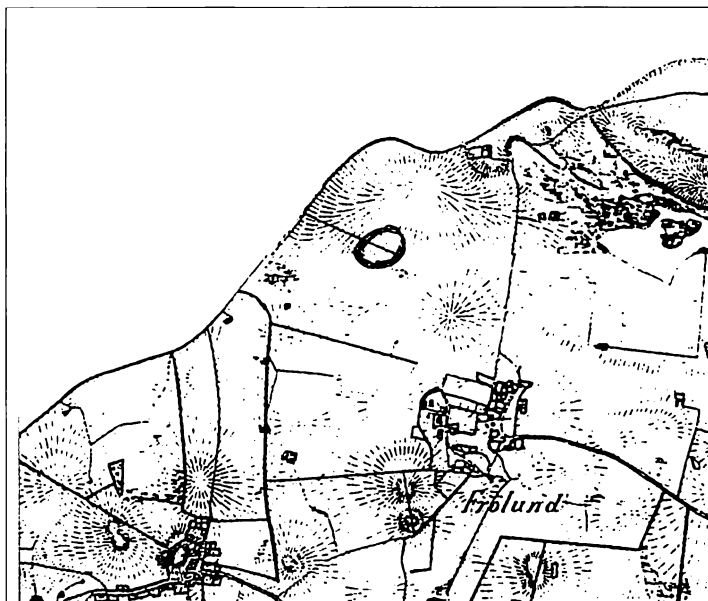
Stednavnet "Knivkær" har relation til "knibe" og betegner et snævert, smalt sted¹, og måske får vi bekræftet forklaringen på navnet ved at kigge på et lidt ældre kort over området.

På et såkaldt "generalkvartermesterkort" fra 1831/32 (illustration 2) ses landsbyen Frølunde med angivelse af huse og gårde. Gårdene er endnu ikke flyttet ud fra landsbyen. Det gælder også for Strandgaarden, der senere kom til at ligge langs det markerede skel i nordvestlig retning øverst til venstre, markeret med en cirkel. Generalkvartermesterkortet er fremstillet af militæret i 1831/32, nærmere betegnet af

Generalstabens topografiske afdeling. Hæren havde dårlige erfaringer fra napoleonskrigene med dårlige kort, og ønskede derfor udarbejdet bedre kort. Generalkvartermesterkortenes primære formål er derfor at angive højdedrag og fremkommelighed over vand og moser samt at angive veje og gærd. Kortene skulle medvirke til, at hæren bedre kunne tilrettelægge sine bevægelser og forsvar af landet ved at kende terræn, højdedrag m.v. Der blev i perioden 1808-1862 udarbejdet kort over hele Sjælland og Lolland-Falster samt for enkelte, øvrige købstæder, hvor der var militære garnisoner.²

Kortet på illustrationen kan medvirke til at bekræfte betydningen af stednavnet Knivkær. Nogenlunde i den viste cirkel kom Strandgaarden senere til at ligge, og lige syd for den ligger Knivkær. Ser man på kortet, ligger der til højre for

*Illustration 2:
Udsnit af kort fra
Generalkvartermester-
staben, opmålt 1831
og rentegnet i vintre-
ren 1832 af løjtnant
Sivertsen.*

- Matrikel nr. 36: Rasmus Andersen, der er overstreget og erstattet med Jørgen Andersen.
- Matrikel nr. 37: Peder Olsen, der er overstreget og erstattet med Hans Pedersen.

Vi kender også størrelsen på de fem matrikelnumre, og set med nutidens øjne var der ikke tale om store arealer:

- Nr. 33: 30.546 m²
- Nr. 34: 30.698 m²
- Nr. 35: 32.271 m²
- Nr. 36: 31.549 m²
- Nr. 37: 39.886 m²

I alt ca. 16,5 hektar eller ca. 30 tønder land fordelt på de fem brugere/fæstere. Trods lidt forskellig arealstørrelse var de fem parceller skyldsats til samme værdi, nemlig til ca. fem skæpper hartkorn. Det gælder også den noget større matrikel nr. 37. Selv om den er ca. en hektar større end matrikel 33, er jordværdien den samme, hvilket måske skyldes den tætte beliggenhed ved havet, der kan påvirke udbyttet, enten via saltholdig havgus eller via oversømmelser.

Fra fæste til selveje

Der er ikke noget, der tyder på, at der har været bygninger på de fem matrikelnumre i den periode, hvor Københavns Universitet var ejer. Ovenstående er anført nogle af de fæstere, der har været, men navnene på fæsterne i perioden fra 1822, hvor Dyrehovedgård blev ejer, er ikke undersøgt.

I foråret 1852 sker der noget, der

kommer til at præge den tidligere universitetsjord.

5. april ankommer Rasmus Madsen og hans forlovede Ellen Kirstine Pedersen til Knivkær. Begge er 29½ år gamle og født i Løkkeby på Langeland. Ifølge tilgangslisten i kirkebogen bliver Rasmus Madsen husfæster i Knivkær.

Kort tid efter – nemlig allerede den 19. august 1852, køber han matrikelnumrene 34, 36 og 37 til selveje. Sælgeren er Valdemar Tully von Oxholm på Tårnborgholm. Dermed bliver Rasmus Madsen ejer af en del af den gamle universitetsjord nær ved Storebæltskysten.

Ved at kigge på matrikelkortet i illustration 3 ser man, at parcellerne 34, 36 og 37 ikke udgør et sammenhængende stykke jord. Først otte år senere i 1860 lykkedes det Rasmus Madsen at mageskifte sit matrikelnummer 34 med nummer 35, der var ejet af Poul Petersen. Derved fik Rasmus Madsen et sammenhængende stykke jord. Godt 50 år senere kommer matr.nr. 34 igen til at tilhøre Strandgaarden, idet den i 1909 købes af Ole Jensen. Hermed er gårdens samlede areal øget til 13,54 hektar – eller 24,55 tønder land. I 1938 blev Strandgaardens matrikelnumre ændret, se senere.

Sælgeren Valdemar Tully Oxholm

Handelen bliver indskrevet i tingbogen mandag den 30. august 1852. Her er angivet, at Valdemar Tully Oxholm den 19. august sælger matrikelnumre 34, 36 og 37 for 1.500 rigsdaler til Rasmus Madsen, der er barnefødt på Langeland.

Waldemar Tully Oxholms far ejede store plantager på St. Croix i Dansk Vestindien, og sønnen deltog i tidsrummet fra 1822-1830 med et par afbrydelser i bestyrelsen af disse. Blandt andet blev han i 1827 ansat som adjutant hos generalguvernøren i Vestindien, Peter von Scholten. I perioden 1842-1847 var han hofchef hos kronprinsen, den senere kong Frederik VII.

Oxholm havde i 1841 købt "Dyrehovedgaard" med 565 tønder land jord for 100.000 rigsdaler af Ferdinand Réé. Ved kongelig bevilling i 1846 ændres gårdens navn til "Taarnborg". Omkring 1855 overtog Oxholm også gården Kruusesminde med tilhørende areal på 207 tønder land.

I 1865 sælger Oxholm både Taarnborg og Kruusesminde til Jørgen Albert Bech⁵.

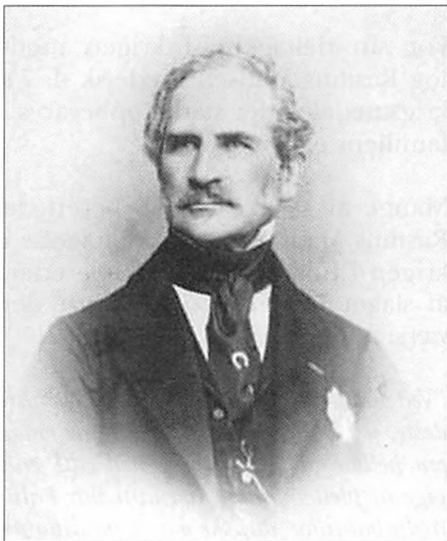

Illustration 4: Waldemar Tully von Oxholm, født 11. november 1805 og død 3. august 1876.

Ved sin død i 1876 var han bl.a. Overkammerherre og var desuden Ridder af Elefanten, Storkors af Dannebrog og havde også flere franske ordner.

Han var gift to gange, første gang med Anna von Rudloff, anden gang med Marie Sophie Frederikke, datter af general Gerhard Christopher von Krogh, kendt som øverstkommanderende i Danmarkshistoriens største slag, nemlig slaget på Isted Hede 25. juli 1850, der endte med dansk sejr. Dette slag vender vi tilbage til. General Kroghs hest "INO" ligger i øvrigt begravet ved Taarnborggården.

Indvandring fra Langeland: Køberen Rasmus Madsen og hans familie

Rasmus Madsen var født den 27. juni 1822 i Løkkeby, der ligger i Tullebølle sogn på Langeland.

Han var nummer tre i en søskendeflok på seks, og var ikke den eneste, der udvandrede fra Langeland til Vestsjælland.

Hans **storesøster** Maren Kirstine Madsen forlod i marts 1846 Langeland sammen med sin mand og deres søn, der var født i februar 1845. Familien flyttede til Vemmelev sogn, mere præcist til Søhusevej 1 på Ormeslev Mark. Sønnen blev senere gift med Anna Rehder, og de to blev stamforældre til "Rehderbrødrene".

Rasmus Madsens **storebror** kom til Korsøregnen omkring 1847, måske inspireret af storesøsteren, der jo boede i Vemmelev sogn. Han gifte-

de sig i 1852 med enke Ane Sophie Hansen og erhvervede derved "Knivkærsgaard", som var i familiens eje indtil 1999. Knivkærsgaard ligger lige ved siden af Strandgården og omfattede i 1852 matrikelnumrene 12a, 13a og 14a, se matrikelkortet i illustration 3.

Rasmus Madsens **lillebror** Niels Madsen flyttede til Tårnborgh Sogn i 1852, og blev i 1857 gift med Maren Thomsen fra Frølund. Hun døde imidlertid ung, og Niels Madsen giftede sig igen i 1862. Ved folketællingen i 1890 bor ægteparret i Forlev.

Ud af søskendeflokken på seks slog de fire sig således ned i Korsør-området. Af de øvrige to døde den ene som spæd, og den anden udvandrede angiveligt til USA.

Tilbage til Rasmus Madsen. Han og hans forlovede Ellen Kirstine Petersdatter bliver gift i Tårnborgh Kirke den 16. maj 1852 – kort tid efter de var kommet fra Langeland. De får tre døtre og en søn, nemlig Mathilde (født 1854), Petra (født 1857), Anders (født 1859) og Ane Marie (født 1862).

Inden Rasmus Madsen som 29-årig flyttede til Knivkær i 1852 havde han deltaget i den 1. Slesvigske Krig i 1848-1850. Han deltog som infanterist under oberstløjtnant Henckel. I 1848 og 1849 var han kun med i mindre træfninger, men i 1850 var han med i de store slag både ved Isted den 25. juli og Frederiksstad den 4. oktober. Stormen på Frederiksstad var Treårskrigen sidste større slag. Efter slaget ved Isted trak de slesvig-holstenske oprørere sig

tilbage til Holsten. Herfra angreb de flere gange danskerne med det formål at trække de danske tropper ned til Holsten, som var medlem af Det tyske Forbund, og dermed inddrage de tyske stater i Treårskrigen igen. Den 29. september 1850 indledte slesvig-holstenerne et større bombardement af Frederiksstad, der var befæstet af danske tropper. Efter 5 dages beskydning af den 1.600 mand store danske hær under Hans Helgesens kommando, gik slesvig-holstenerne den 4. oktober 1850 til angreb med 5.000 mand. Kampen varede hele natten, men om morgenen måtte slesvig-holstenerne trække sig tilbage. Under bombardementet blev det meste af byen skudt i brand. Både rådhuset og kirken blev ødelagt under bombardementet. Ved den lutherske kirke i Frederiksstad er der rejst et granitmonument for de 53 danske soldater, der faldt under bombardementet og det efterfølgende angreb⁶.

For sin deltagelse i krigen modtog Rasmus Madsen Frederik d. 7's krigsmedalje, der stadig opbevares i familiens eje.

Mange år senere i 1898 berettede Rasmus Madsen om sin deltagelse i krigen i Korsør Avis⁷. Han beretter, at slaget ved Frederiksstad var det værste, han deltog i:

"Ved Frederiksstad var det dog det hårdeste, jeg har været med til. Vi var enige om hellere at lade os slå ned alle end vige af pletten, skønt der kun var halvtredje bataillon danske mod 6 batailloner tyske. Vi var dem ofte så nær, at bajonetterne måtte frem. De gravede det ene hul efter det andet i fæstningsværkerne, men

*Illustration 5:
Gårdspladsen på
Strandgaarden ca.
1900. Fra venstre
ses Rasmus Madsen,
hustruen Ellen
Kirstine, deres søn
Anders Madsen og
hans hustru Marie
Mathilde (født
Vedel).*

straks var vi parat til at fylde hullerne med vore tornystre. Og så sendte de 25 kanonskud mod byen i hvert minut. Det var som om alt skulde ramle sammen, og byen var da også kun en rygende ruinhob”.

Dramatisk lyder det, og Rasmus Madsen blev da også såret af en kugle i hovedet og lå på lazarettet i Flensborg en måned.

Strandgaardens bygninger

Da Rasmus Madsen købte gården i 1852, har bygningerne sikkert været opført. I brandtaksationsprotokol-

len er der en skitse af den gamle gård samt en meget udførlig beskrivelse af bygningerne. Et par billeder fra omkring 1900 giver også et indtryk af gårdens bygninger.

Der har sikkert i hverdagen været travlhed på gården, men at blive fotograferet har omkring år 1900 været noget så specielt, hvorfor man har givet sig god tid til at placere sig i haven på nordsiden af det gamle stuehus, som det fremgår af illustration 6.

Ud fra de to fotografier ser gården

*Illustration 6:
Strandgaarden set
fra nord ca. år 1900.
Forrest Anders og
Mathilde Madsen og
bagest Ellen Kirstine
og Rasmus Madsen.
Som på illustration
5 er hunden også
kommet med. Den
lille udbygning på
stuehuset er ikke
angivet på tegningen
i brandtaksationspro-
tokollen.*

pæn og velholdt ud. Selv om man midt i dagligdagens gøremål gav sig tid til at slappe af og blive fotograferet i haven, forestillede familien Madsen sig nok ikke på dette tidspunkt, at store dele af deres marker senere skulle blive afslapningssted for mange sommerhusejere.

2. generation. Anders Madsen overtager gården

2. generation på Strandgaarden blev Anders Rasmus Madsen, idet han i 1904 overtog gården efter faderen Rasmus Madsen.

Anders var født 20. september 1859 ved en hjemmefødsel på Strandgaarden. I 1891 blev han gift med Marie Mathilde Vedel. De fik tre børn, nemlig Eleonora (født 1892), Niels (født 1894) og Emanuel (født 1896).

Med Anders og Marie som ejere fortsatte den stabile landbrugsdrift af Strandgaarden. Anders beskrives som en meget respekteret person, hvilket også billedet af familien vidner om.

I Anders og Maries tid skete der dog

en begivenhed, der kom til at præge Strandgården. I Korsør Avis den 23. maj 1914⁸ kan man læse:

"Det heftige uvejr; som i middags drog henover Korsør; har forårsaget en del ulykker i omegnen.

Lynet slog ned i gårdejer Anders Madsens gård i Knivkær ved Frølund. Gårdens tre længer nedbrændte totalt; svinehuset reddedes. Af besætningen indebrændte nogle smågrise, der løb ind i ilden.

Desuden brændte en del indbo og en ny charabanc. Bygningerne var gamle, men vedligeholdte.

Lynnedslaget fandt sted kl. 2: netop i samme øjeblik kom gårdejer Anders Madsen spadserende på vej hjem fra stationen og så, at lynet tændte i hans gård; han havde været i Slagelse i formiddag. Den nedbrændte gård var assureret i Rostedkassen.

Udfor Knivkær Hage lå kanonbåden "Marstrand", der sendte en sprøjte med mandskab i land, og orlovsmatroserne gjorde god nytte under branden.

Vor meddeler tilføjer, at "det var kar-

Illustration 7: Familien Madsen fotograferet ved Eleonoras konfirmation i 1906. Fra venstre Emanuel (10 år gammel), Marie Mathilde, Eleonora, Anders og Niels (12 år gammel). Det fine tøj er naturligvis fundet frem til lejligheden.

*Illustration 8:
Strandgaarden med
det nye stuehus foto-
graferet ca. 1926.*

le, der hverken var bange for ild eller vand!””.

Selv om dele af gården nedbrændte, var det åbenbart heldigt, at kanonbåden Marstrand befandt sig i nærheden og kunne yde assistance. Strandgaardens brand fandt sted få måneder før 1. verdenskrig brød ud i juli 1914, og måske har Marstrand været på øvelse i Storebælt, idet hovedparten af den danske flådes øvelseseskadre allerede var blevet udrustet i sommeren 1914 bl.a. med henblik på at sikre den livsvigtige overfart over Storebælt i kritiske situationer⁹.

Det lykkedes hurtigt at få genopbygget den nedbrændte gård. Udbygningerne blev opført på fundamentet fra den tidligere gård, dog blev der på fundamentet fra det gamle stuehus ikke bygget så langt mod øst. Her blev der i stedet indrettet en lo. Det nye stuehus blev opført med gavle beliggende i retningen nord/syd.

3. generation. Emanuel Madsen overtager gården

Det næste meget begivenhedsrige år i Strandgaardens historie er 1938.

For det første sker der en ændring af matrikelnumrene, idet de hidtidige numre 34, 35, 36 og 37 bliver slået sammen til ét enkelt nummer, nemlig nr. 36. Det var på dette matrikelnummer, at gårdens bygninger var placeret, men nummeret kom fra nu af til at omfatte den samlede ejendoms arealer.

For det andet overtog Emanuel Madsen den 6. januar 1938 gården efter sin far som tredje generation. Emanuel Madsen var på dette tidspunkt ugift, og på gården boede desuden hans mor, der var blevet enke, samt søsteren Eleonora. Emanuel havde flere tillidshverv. Blandt andet var han i sognerådet for partiet Venstre i Tårnborg kommune, og han var også med i kornnævnet.

Det blev Emanuel Madsen, der som den første for alvor udstykkede sommerhusgrunde. I 1937 kom loven om strandbeskyttelse – eller måske snarere ”strandbenyttelse”, idet der blev indført en 100 meter strandbyggelinje. Det betød, at der ikke længere måtte opføres bygninger tættere på havet end 100 meter. Der var dog allerede etableret de to første sommerhuse på Strandgaardens

Illustration 9: Emanuel Madsen født 1896. Billedet er formentlig taget omkring hans overtagelse af gården i 1938.

jorder. Disse var placeret i marken på kanten af klinten og meget nær stranden.

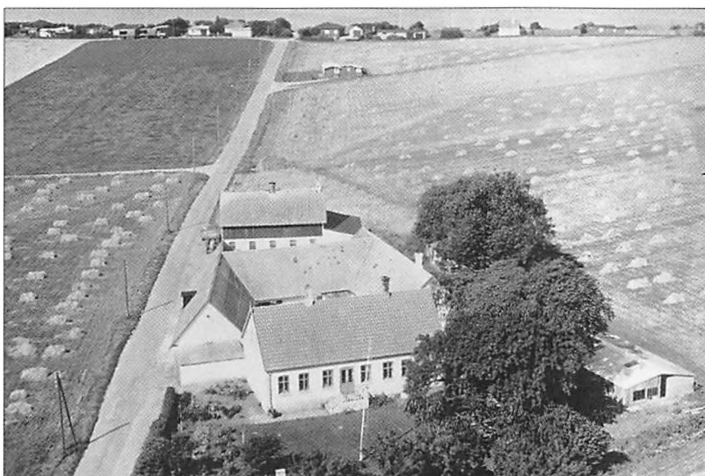
Allerede i 1930'erne blev der som ved Knivkær bygget så meget langs kysterne mange steder i landet, at byggeriet med tilhørende afspærringer ofte virkede skæmmende for landskabet. Det kunne også forringe mulighederne for at tilvejebringe friluftsarealer for almenheden. Folketinget besluttede derfor i 1937 ved en ændring af naturfredningsloven at indføre en strandbyg-

gelinje på 100 meter, sådan at der ikke længere kunne bygges tæt på kysten. Fra denne hovedregel gjaldt en serie undtagelser, der spændte fra generelle bestemmelser til undtagelser tilvejebragt ved konkrete afgørelser. De sidstnævnte fremkom især ved en gennemgang af landets kyststrækninger, som Strandfredningskommissionen fra 1937 foretog i årene mellem 1937 og 1940. Ved denne gennemgang blev strandbeskyttelseslinjen en del steder, hvor forholdene gjorde dette naturligt eller rimeligt, fastsat til mindre end 100 meter¹⁰.

I årene efter Emanuels overtagelse opstod der for alvor ønske om etablering af sommerhuse langs kysten. Der var to fordele for Emanuel ved denne etablering. For det første kom der en indtægt ved at udleje et beskedent stykke jord, og for det andet blev der skaffet læ for dyrkning af marken langs kysten, hvorved høstudbyttet blev større.

Etableringen af de ca. 15 sommerhuse langs kysten var ikke helt i overensstemmelse med strandbeskyttelseslovens bogstav, men de fik dog nogle års levetid. De to første huse til højre for nedkørslen til standen for enden af Knivkærvej er angiveligt bygget før 1937 og er dermed lovlige.

I 1962 blev der givet tilladelse til, at rutebilejer Ejner Kubert opførte et sommerhus på lejet grund bag ved 100 meter-strandbyggelinjen. Dette hus ses på tydeligt på illustration 10. I september 1965 blev grunden solgt, efter at et salg først var blevet nægtet. Ved en efterfølgende

*Illustration 10:
Strandgaarden med
de cirka 15 som-
merhuse langs kysten
samt et enkelt, der er
etableret 100 meter
fra kysten. Billedet
er taget ca. 1962/63
i høstens tid, hvor
negene er samlet i
traver til tørring,
inden de køres hjem
til tærskning.*

udstyknig i 1966/67 fik dette hus tillagt et jordstykke, så grundens areal blev på ca. 2.000 m², samme størrelse som de øvrige huse i den kommende, lovlige "første række".

Den 1. juli 1966 får advokat Knud Meiland et brev fra sognerådsformanden i Tårnborb kommune Schøndorff Hansen. Han skriver følgende på vegne af sognerådet: "Sagen om udstykning af Gunhilda Madsens ejendom til sommerhusbebyggelse har været behandlet i sognerådet den 30. juni. Det meddeles Dem herved, at sognerådet vedtog at tillade udstykning af den del af ejendommen, der er begrænset af den stiplede linje på det medsendte kort, på betingelse af, at der udarbejdes en plan over udstykningen, som kan godkendes af sognerådet og i øvrigt er udarbejdet sådan, at den uden vanskelighed kan indpasses i en eventuel senere udstykning af arealer, der grænser op til området. Love og deklarationer for området skal godkendes af sognerådet, og opførelse af bygninger må ske efter gældende regler. Parkeringsplads for 20-30 biler må indrettes på friarealet som drøftet på mødet den 17. juni¹¹".

Med Tårnborb kommunes tilladelse af 1. juli 1966 var vejen banet for udstykning til fire rækker sommerhuse, i alt 45 nye grunde, der blev placeret således, at husene i første række lige netop kunne bygges inden for 100 meter-strandbygge- linjen.

Grundene kostede ved udstykningen:

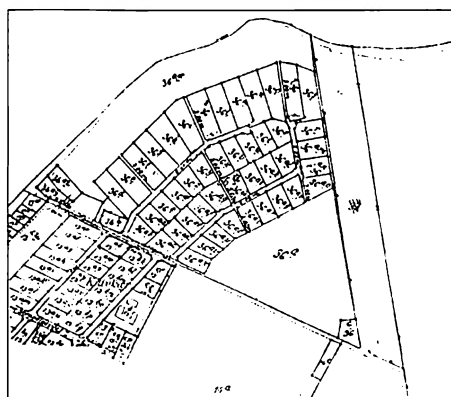

Illustration 11: Kort over grundene ved udstykningen i 1966-67. Restarealet, hvor Strandgaarden ligger, har nu fået matrikelnummer 36a, mens det første sommerhus fra 1962 inden for 100 meter-strandbyggelinjen har fået nummer 36b.

Illustration 12: Knivkær Strand fotograferet foråret 1982 fra et F16-fly.

- Første række: 20.000 kroner
- Anden række: 18.000 kroner
- Tredje række: 16.000 kroner
- Fjerde række: 14.000 kroner

Alle grunde var solgt efter cirka et år.

Familierne samles

Den 1. januar 1972 overtog fjerde generation v/Anni Vedel, født Madsen, og Kurt Rehder Strandgaardens, matrikelnummer 36a, der tillige omfatter 2,2 hektar fredet eng i Tjæreby Vejle.

Anni Vedel Rehder er oldebarn af Strandgaardens første ejer Rasmus Madsen, som købte gården i 1852 efter at have forladt sin barndomsby Løkkeby på Langeland.

Kurt Rehder er oldebarn af Rasmus Madsens søster Maren Kirstine Madsen, der med sin mand Mads

Madsen flyttede fra barndomsbyen Løkkeby på Langeland til Ormslev mark i Vemmelev sogn i 1846.

Og således blev de to grene af "indvandrerne fra Langeland" samlet igen på den tidligere universitetsjord og nuværende Strandgaard.

Noter

- 1 Kilde: Stednavne i Vestsjællands Amt. Danmarks Stednavne nr. 24. Institut for Navneforskning (2001), side 103
- 2 Peter Korsgaard: Kort som kilde – en håndbog om historiske kort og deres anvendelse (2006), side 56-57
- 3 Se afsnittet om Corpora på Københavns Universitets hjemmeside www.universitetshistorie.ku.dk
- 4 www.kms.dk under "søg sted - gamle matrikelkort"

- 5 Om Taarnborg og Waldemar Tully Oxholm, se: Mogens Leebech i Danske Slotte og Herregårde, bind 4, Midsjælland (2. udgave 1964), side 153-162, samt "Taarnborg – et sogn i Vestsjælland". Udgivet af Taarnborg Grundejerforening (1984), side 18-29.
- 6 www.milhist.dk
- 7 Korsør Avis 29. november 1898. Teksten er af forfatteren omskrevet til nuværende retskrivning (Lokalhistorisk arkiv for Korsør og Omegn)
- 8 Korsør Avis 23. maj 1914. Teksten er af forfatteren omskrevet til nuværende retskrivning. (Lokalhistorisk arkiv for Korsør og Omegn)
- 9 Se www.navalhistory.dk perioden 1914-1918
- 10 www.sns.dk
- 11 K. Schøndorff Hansen var socialdemokratisk medlem af Tårnberg sogneråd fra 1947 til 1970 og var sognerådsformand fra 1966-1970. Endvidere var han medlem af Korsør Byråd 1970-1974

Alle fotografier er i familien Rehders eje.

Hvilken mølle inspirerede H. C. Andersen til fortællingen "Veirmøllen"?

Af Helge Torm

Indledning

Møllen – det være sig en vindmølle eller vandmølle – har til alle tider fascineret digterne i indland som udland.

Fra nyere tid kan man fra vort eget parnas fremhæve *Johannes V. Jensen* (1873-1950), som o. 1910 skrev fortællingen "Møllen", som også gav navn til det 9. bind af "Myter og Beskrivelser" (udkommet første gang i 1944), fordi det var den første fortælling i dette bind¹.

Hos Johannes V. Jensen er møllen repræsenteret ved en stubmølle, som gives en forunderlig virkning på en ung mand, der tilfældigt slår sig ned i den for en enkelt nat: han ældes lynhurtigt. Det er, hvad man betegner en symbolistisk fremstilling.

Spørger man, om det er en særlig stubmølle, som danner baggrund for denne fortælling, må svaret nok være benægtende, for det synes ikke at være tilfældet.

Derimod har Karl Gjellerup (1857-1919) brugt en ægte vindmølle og livet dér, nemlig i Lundby på sin fødeø Falster, som forlæg for sin

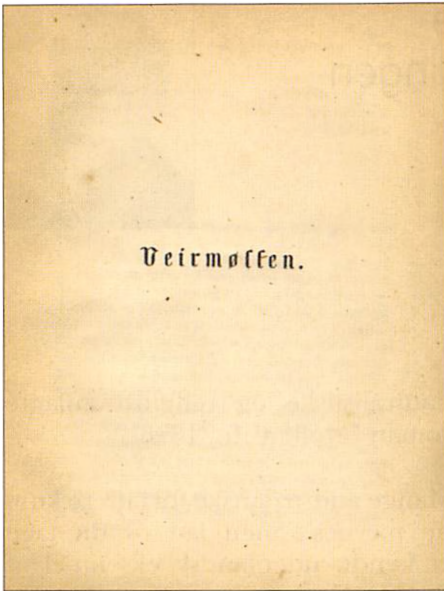
naturalistiske og religiøst anlagte roman "Møllen" fra 1896².

Mange andre danske forfattere kunne nævnes³, men lad os nu tage et kendt, udenlandsk eksempel af slagsen.

Tilbage i 1800-tallets sidste halvdel har den franske forfatter *Alphonse Daudet* (1840-1897) brugt en vindmølle i Provence som baggrund for forskellige oplevelser, hvis indtryk han i 1869 lod trykke i en roman med titlen "Breve fra min Mølle"⁴.

I dette tilfælde er det en identificérbar mølle, der er tale om, men alligevel er skildringerne en fiktion fra Daudets side i den forstand, at han i virkeligheden aldrig boede der selv⁵.

Fire år tidligere, i 1865, skrev *H. C. Andersen* en meget kort fortælling "Veirmøllen". Som den fantasifulde forfatter han var, gav han heri møllen sit helt eget liv! Men møllen var i dette tilfælde en ganske bestemt mølle: det ved vi slet og ret, fordi det skriver han selv, dog uden at sætte navn på, desværre, men så har hans tavshed givet eftertiden stof til granskning. Hvad var det for

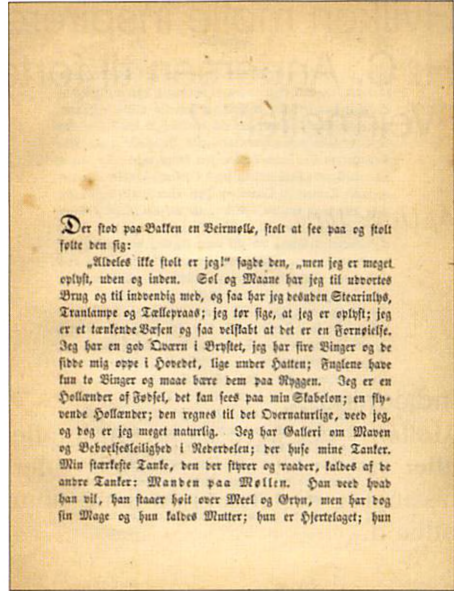

Dette er det nøgterne titelblad til "Veirmøllen" i den originale udgave fra 1865. Scannet fra eksemplar i privateje.

en bestemt mølle, Andersen lod sig inspirere af? Den udfordring er i nyeste tid taget op af et par interesserede, deriblandt undertegnede, som her fremlægger resultatet af diverse, langtrukne undersøgelser. Ja, det var H. C. Andersen-året 2005, der satte dem i gang, men bedre sent end aldrig!

H. C. Andersens forhold til møller

Det er i det hele taget symptomatisk for Andersen, at han var stærkt optaget af møllen som et bygningsværk, fordi den i særlig grad udtrykte håndværksmæssig og teknisk snilde, ja, den var et slags vidunder. Det var en bygning af en konstruktion, som kunne imponere både ved sin størrelse og ved sin mekanik, og imponeret – det blev Andersen allerede som barn. Det ved vi fra hans egen

Dette er den første side af den originale udgave af "Veirmøllen" fra 1865. Denne side tiltalte fru Ingemann (se artiklen), men åbenbart ikke så meget resten. Gengivet efter eksemplar i privateje.

hånd. Ret tidligt skrev han om sine første mølleoplevelser:

*"Jeg pleiede om Sommeraftenen at sidde nede i mine Forældres lille Have, der gik ud til Aaen, lige overfor brusede Vandet over Møllehjulet... ovre i Møllen løb Svendene op og ned, Bønder kjørte over Broen; kort, det var et smukt Maleri."*⁶

Vindmøllerne ved Odense og de andre steder på Fyn, hvor Andersen kom, har han ikke kunnet undgå at bemærke, og billedet var det samme, da han i sensommeren 1819 kom til København, her var f.eks. flere voldmøller, og da han i 1822 blev elev på latinskolen i Slagelse, som havde nogle bymøller. Ja, overalt hvor Andersen færdedes som ung og senere i voksenlivet, hjemme som ude, der fulgte møl-

lerne ham så at sige – og han lod sig inspirere af dem til flere værker og omtalte dem i mange sammenhænge.

Man kan derfor kun tilslutte sig Hans Brix, som et sted har udtalt, at af alle bygninger var møllen H. C. Andersen kærest⁷.

"O, gid jeg dog bare en vejr mølle var"

I de første forfatterår, hvor Andersen var mindst lige så meget digter som forfatter, måtte han i poetisk form give udtryk for sin fascination af møller.

Det skete første gang i digtet "Veirmøllen paa Bakken", som han skrev efter sin Jyllandsrejse i sommeren 1830⁸, og året efter fulgte digtet "Paa Volden ret som Alfer de Veirmøller staae". Her skriver Andersen i 3. og sidste vers:

*"O, gid jeg dog bare en vejr mølle var,
blandt roser og yndige blomster!
Da fløj jeg af sted på mit vingepar
langt bort til mit håb i skærsommer."*⁹

Vejrmøllen som eventyrmotiv

Det var dog som eventyrforfatter, Andersen slog sit navn fast herhjemme som i udlandet. Det skete i 1830'erne og 1840'erne. Og på et eller tidspunkt måtte han – det lå i kortene – vie møllen et særligt eventyr eller rettere fortælling, men det skete ret sent i hans forfatterskab, som nævnt i 1865. Fortællingen fik slet og ret titlen "Veirmøllen".

Som bekendt er det især blandt de tidligste eventyr, man skal finde dem, folk stadig læser og automatisk

forbinder med hans navn, en snes stykker ud af i alt 156 eventyr og fortællinger. Det vil sige, at Andersens fortælling om vejr møllen som de fleste andre af hans eventyr og fortællinger er gået i glemmebogen, men vejr møllen, som dannede forlægget, har end aldrig været kendt i eftertiden, sådan rigtigt! Begge dele rådes der hermed bod på.

Den virkelige baggrund for tilblivelsen

Det er så heldigt, at Andersen selv har meddelt offentligheden, hvad der bevægede ham til at skrive "Veirmøllen". Det gjorde han i forbindelse med en generel kommentering, som omhandlede alle eventyr og fortællinger, skrevet siden 1857. Den blev trykt under titlen "Bemærkninger til Eventyr og Historier" som efterskrift i udgivelsen ved juletid 1874 af "H. C. Andersens nye Eventyr og Historier"...Tredie Bind = "H. C. Andersens Eventyr og Historier...Femte Bind"¹⁰.

Når Andersen overhovedet befattede sig med at fortælle om, hvorfor han havde skrevet dette og hint, så skyldtes det iflg. ham selv, at "Man har sagt mig, at et Par Bemærkninger om Eventyrenes Tilbliven og Fremskriden, ville, for En og Anden, ikke være uden Interesse, og derfor nedskrives disse"¹¹. Og det kan man – også i vor sammenhæng – kun være glad for, at Andersen tog ad notam, også skønt selve omstændighederne omkring tilblivelsen var nedfældet af Andersen på anden vis, nemlig rent privat, og dette udsagn blev publiceret mere end 60 år senere (jfr. nedenfor).

Nå, til sagen. Om mølleinspiratio-
nen skrev Andersen i 1874:

*"Der staaer ved Veien mellem Sorø og
Holsteinborg en Veirmølle, jeg kom tidt
forbi den, altid var det, som om den
vilde med i et Eventyr, og den kom det,
indestluttet i et stykke Troesbekjendelse.
Det er, hvad jeg har at tilføie om "Veir-
møllen" ""¹².*

Som med en del andre af Andersens
eventyr m.v. var det altså konkrete
iagttagelser, som lå til grund for
udarbejdelsen, in casu en vejrmølle,
som læseren i 1874 får at vide, stadig
ligger mellem Sorø og Holstein-
borg.

Mølletypen

Går man til fortællingen selv, siges
der ikke meget, der kan uddybe
Andersens information fra 1874.
Dog er det ikke uden relevans, at
indledningen lyder: *"Der stod paa
Bakken en Veirmølle"*, og at det inde
i teksten hedder: *"(jeg) staaer høil paa
Bakken"*, altså er møllen højtbelig-
gende, hvad der ikke kan undre, for
det var af gode grunde det normale,
men alligevel, så er der ingen usik-
kerhed om det, og om mølletypen
fortæller møllen, der er hovedper-
sonen: *"Jeg er en Hollænder af Fødsel,
det kan sees paa min Skabelon; en
flyvende Hollænder!"*¹³ På denne for
Andersen typisk humoristiske måde
oplyser han, at hans mølle er af
den type, der rigtignok i fagsproget
betegnes som en hollænder, d.v.s.
en grundmuret mølle (med histo-
riske rødder i Holland), modsat en
stubmølle, der er bygget af træ og
fungerer anderledes.

Det er de grundlæggende og ganske

nyttige oplysninger, vi har om møl-
len fra Andersen selv, men sådan en
vejrmølle var der som antydnet oven-
for mange af i landet dengang, og
strækningen fra Sorø til Holstein-
borg, hvordan den så skal forstås på
den tid, men det kommer vi til, er
immervæk uanset linjeføringerne
ganske lang, omkring 30 km, så der
var mulighed for den rejsende at se
indtil flere møller på færd.

Kan vi ad ren arkivalisk vej komme
nærmere på bestemmelsen af hvil-
ken vejrmølle, Andersen havde i
tankerne, og ligger den der endnu
i 2011? Det er de spørgsmål, som
Andersens udsagn rejser.

De historiske omstændigheder

Som Andersen i sin offentlige
bemærkning i 1874 mere end indi-
kerer, skal hans særlige møllebe-
kendtskab ses i forbindelse med
de velkendte besøg, som han i det
sidste par årtier af sit liv foretog på
Holsteinborg.

Herregårdens daværende ejer var
Ludvig lensgreve Holstein-Hol-
steinborg (1815-92), som var mini-
ster og derfor opholdt sig meget i
hovedstaden, men det var i grunden
Andersens omgang med lensgrev-
inde Mimi Holstein-Holsteinborgs
(1830-76) familie i det zahrtmann-
ske hjem i København, som banede
vejen for ham til Holsteinborg, men
det skete ikke, førend forlængelsen
af den i 1847 etablerede jernbane-
strækning København-Roskilde med
strækningen Roskilde-Korsør var en
realitet i april 1856, men så optoges
kontakten til godset også hurtigt
med det første besøg fra 15.-23. maj
samme år.

Andersen og lensgreviden nød hinandens selskab ved Andersens mange besøg, og var de ikke sammen, så førte de en hyppig og fortrolig korrespondance med hinanden¹⁴.

Netop takket være disse i 1937-38 publicerede breve er det heller ikke længere ukendt, præcist hvornår digteren undfangede idéen til "Veirmøllen".

Det skete nytårsdag 1862. Andersen formulerer det på denne måde til Mimi Holstein efter at have besøgt godset denne fjerde gang – fra lillejuleaftensdag 1861 til nytårsdags formiddag 1862:

*"Et nyt Eventyr mældte sig dog og det Nytaarsdag, i det jeg kjørte fra Holsteinborg; paa Veien der til Sorø ligger en Veirmølle, den slog an og et Eventyr, som allerede saa temmeligt er paa Papiret vil vise sig, førende Navnet: Veirmøllen."*¹⁵

Nærmere stedfæstelse giver Andersen desværre heller ikke her af sin inspirationskilde. Afgørende for en stedfæstelse er naturligvis i første omgang en fastlæggelse af den rute som Andersens hestekøretøj fulgte på vej til og fra Sorø Station.

Var det Haldagermagle Mølle?

Indtil begyndelsen af 200-års jubilæet for H. C. Andersen i 2005 var der ikke fra nogen lokalhistoriker eller fagmands side givet noget som helst bud på, hvilken mølle Andersen havde haft i tankerne, da han skrev "Veirmøllen", hvortil man jo kan sige, at det også er et af de absolut mindre væsentlige spørgsmål, man kan stille til Andersens forfatter-skab, men hver en brik, der kan læg-

ges på plads i det store Andersen-puslespil, er et fremskridt, og man må heller ikke frakende lokalpatriotismen dens berettigelse.

Da jeg selv – som udløber af mine i 2003-05 gennemførte studier i Andersen og hans forhold til Sorø – var faldet over gåden omkring Andersens veirmølle og efterhånden havde fundet frem til en plausibel forklaring, blev jeg meget tændt, da jeg pludselig blev klar over, at en anden person også havde tænkt på en forklaring og i jubilæumsåret kom frem med et bud på, hvilken mølle det kunne være.

Det var Ulrich greve Holstein-Holsteinborg, som på sin herregård i forsommeren 2005 bidrog til HCA-året med en særudstilling med malerier med Andersen-relaterede motiver og i den forbindelse på en etikette anførte, at "*Historien Veirmøllen fik sin ide af en mølle ved Haldagermagle, som han havde passeret mange gange mellem Sorø og Holsteinborg, indtil den nedbrændte...*".

Dette synspunkt gentog grev Ulrich samme år i Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, hvor han tidsfæstede branden i en bemærkning om, at denne mølle i Haldagermagle "*pludselig en gang – nytårsdag 01.1862 – (var) nedbrændt!*"¹⁶ Som kilde anfører grev Ulrich samvittighedsfuldt det brev fra Andersen i januar 1862, som jeg tidligere har citeret.

Argumenter imod Haldagermagle Mølle-teorien

Imidlertid er der flere grunde til at mene, at grev Ulrichs identifikation ikke er korrekt.

For det første gælder, at Andersens omtale af en mølle i nævnte brev ikke giver belæg for, at møllen, som han også så på denne hjemrejse, da var brændt. Grev Ulrich associerer formentlig fra Andersens historie om møllen, hvor den ganske rigtigt brænder ned til grunden, men det var altså ikke en kendsgerning i virkelighedens verden den 1. januar 1862.

At møllen eksisterede i det mindste nogle år længere frem, fremgår af det værdifulde citat, som jeg bragte ovenfor fra Andersens bemærkninger af september 1874: "*Der staaer ved Veien mellem Sorø og Holsteinborg en Veirmølle...*" (jfr. n. 10), og at "hans" unavngivne mølle stod endnu i 1874, vidste han så sikkert som amen i kirken, for han gæstede Holsteinborg – for sidste gang – fra sidst i maj til den 18. juni 1874 og kunne dermed ved selvsyn konstatere, at sådan var det.

Dernæst er det værd at hæfte sig ved den andersenske mølles placering i landskabet. Han fremhæver, godt nok kun i sin historie, så det kan være digtning, at den lå på en bakke, men lad os antage, at Andersen her refererer til en reel situation. I så fald ville det være mærkeligt, at en vindmølle ved Haldagermagle skulle være den rigtige, når man ved, at terrænet her er rimeligt fladt¹⁷.

Sidst, men ikke mindst, er det særdeles tvivlsomt, at landevejstrafikken mellem Sorø og Holsteinborg på den tid, hvor Andersen begyndte at befare ruten, foregik på en sådan måde, at man kom forbi Haldager-

magle. Ser man på et kort fra samtiden, må man nok erkende, at det ville være særdeles uhensigtsmæssigt og besværligt at køre ad en sådan østlig rute.

Landevejsruten fra Holsteinborg til Sorø

Det er netop infrastrukturen på den tid, omkring 1860, sådan som den aflæses af samtidigt kortmateriale¹⁸, der bedre end så meget andet kan give os nøglen til at løse møllemysteriet.

Dog findes der også beretninger fra folk, der har rejst mellem Sorø og andre destinationer i Sydvestsjælland på samme eller nogenlunde samme tid.

Et oplysende eksempel på det har vi i nogle optegnelser, som akademidirektor E. G. Tauber gjorde om en rejse til Skælskør i 1828. Her fortæller han, at han fra Sorø kørte en omvej vest om Sorø Sø til Frederikskilde og derfra til Gyldenholm og videre derudad.

Bemærkelsesværdigt er det, at den første del af strækningen har Gyldenholm som mål¹⁹. Denne delstrækning må også være valgt, hvis man fra Sorø skulle mere direkte sydpå, f. eks. til Holsteinborg. I så fald skulle man fortsætte mod syd ned mod Lystagertorp, som fra gammel tid har fungeret som et slags trafikfordelingssted.

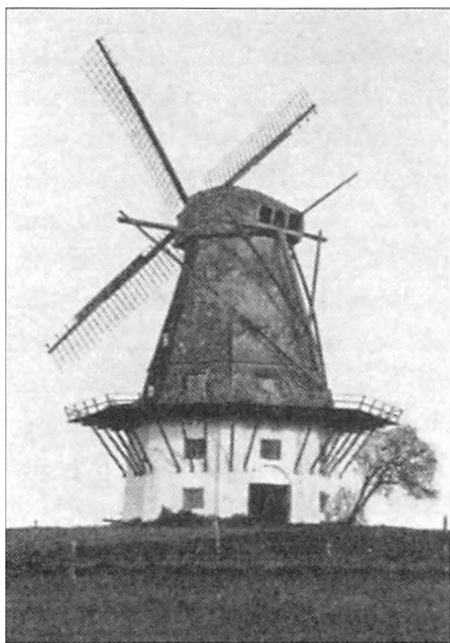
Derfra var det muligt at køre videre til Tingjellinge og fortsætte – højst sandsynligt via Sdr. Jellinge – gennem Hyllested, Venslev og Rude for til sidst at ramme målet.

Kort over Sorø Amt 1858, lavet af topograf L. Both til Trap Danmarks 1. udgave. Her ser man det daværende vejnet og de vejmøller, der var. Fot.: Det Kongelige Bibliotek.

Anlægget af jernbanen til Sorø i 1856 medførte ændringer i vejnettet i Sorøs sydlige opland, men den væsentligste ændring var "bare" den, at man herefter – groft sagt – kunne køre direkte fra byen og ned til Lyng-Eskilstrup, men derefter var vejen uforandret, så man fortsat ud for Gerdrup Skov eller på højde med Skaderede Gård måtte trække mere i sydvestlig retning af Gyldenholm.

Denne vejforbindelse fra et stykke syd for Lyng-Eskilstrup og til Lystagertorp var ikke lige frem den mest direkte, men som bekendt går der i dag – bortset fra et blødt sving udfor Haldagerlille – en snorlige vej på dette sted. Det afgørende for problemstillingen her er, hvornår denne ny vejforbindelse blev anlagt.

Skovgaard's Mølle da den endnu var helt intakt med hat og vinger. Foto fra 1941, gengivet fra årbogen fra 1950, s. 68.

Her kan det slås fast straks, at en sådan direkte linje ikke fandtes i de år, som har vores interesse, og ser man på Generalstabens kort fra 1865, vil man bemærke, at den lige vej ikke engang er anlagt på dette tidspunkt.

Vejrmøllerne ved vejforbindelsen

Er ruten verificeret, er næste spørgsmål: hvilke vindmøller lå der langs med den o. 1855-62, og så tæt på vejen, at de kunne ses fra den forbi-passerende, til fods eller til vogns?

Ser man på kortmateriale fra dengang og desuden støtter sig til 1. udgaven af Trap Danmark fra 1858, får man et nogenlunde pålideligt overblik med de usikkerhedsmomenter, der bl.a. ligger i, at en mølle kan være kommet til eller forsvundet lige efter det pågældende korts eller Trap Danmarks færdiggørelse. Det skulle give følgende resultat.

Den første vindmølle, man passerede på vej fra Sorø var Frederiksberg Mølle, der lå ved nuværende udmundning af Næstvedvej i Skælskørvej (men dengang vest for landevejen), men vel at mærke næppe før efter 1857²⁰.

Dernæst kom en mølle på nordvestsiden af vejen gennem i Lyng Eskilstrup, opført i 1842²¹, og da også nævnt både i teksten og anført på kortet i Trap 1858, men det var kun en stubmølle. Først i 1892 blev den afløst af en større, hollandsk vindmølle.

Til næste mølle igen var der et godt spring. Det var møllen overfor

Skovsgaard ved Esholte, beliggende nord for vejen, og det havde den gjort siden begyndelsen af 1800-årene.

Frederiksberg Mølle eksisterede til ind i 1900-tallet, men findes altså ikke længere, mens den sidstnævnte fortsat står der – so oder so.

Hvis den rute, jeg tror på, holder stik, så kunne den rejsende ikke opleve flere møller før Holsteinborg. Kun hvis man forlagde vejen vest om Hyllested eller lavede en afstikker mod øst i Rude, ville man kunne se flere vindmøller, men hvorfor skulle man køre "ud til siderne"?²²

Afgørende for sagen er, at møllen i Hyllested på H. C. Andersens tid var en stubmølle. Først i 1897 kom der en hollandsk mølle på stedet. (Venligst oplyst af Ole G. Nielsen, Hashøj Lokalkarkiv, september 2011).

Nogle vil måske mene, at der også stod en mølle sydøst for Venslev ikke så langt fra den nord-sydgående landevej, idet betegnelsen Møllebakken her ses påtrykt kortet fra 1865, men en mølle er ikke afmærket på kortene fra 1858 og 1865, og den er ej heller omtalt i Trap. Sagen er nok den, at vel har der engang stået en mølle, men at den er forsvundet før 1858.

Afgørelsen af, hvilken vindmølle der af Andersen er foreviget i "Veirmøllen", står da mellem Frederiksberg Mølle og Skovsgaards Mølle.

Imod Frederiksberg Mølle taler, at hvis den først stod færdig efter

1856, har Andersen kun set den på to rejser til Holsteinborg, og det er da i al fald slet ikke så "tidt" som med møllen ved Skovsgaard, som Andersen har set på 4 rejser frem og tilbage, da inspirationen kom over ham nytårsdag 1862, hvortil kommer, at Frederiksberg Mølle heller ikke lå så højt i landskabet, så det betød noget, mens Skovsgaard Mølle er placeret oppe på et bakkedrag.

Summa summarum: Alt tyder på, at Andersens mølle er Skovsgaards Mølle!

Skovsgaards Mølle – fortid og fremtid

Hvad var det historisk set for en mølle, Andersen blev inspireret af? Og hvor gammel var den, da Andersen så den første gang?

Disse spørgsmål kan godt besvares, for denne mølles historie er undersøgt ret nøje og blevet beskrevet flere steder.

Dog er der en ting, der undrer: at opførelsesåret angives på forskellig vis, alt efter hvilken tekst man tyr til. Det svinger fra 1813 via 1817 til "o. 1820". Jeg vil lægge mig midt i mellem og sige 1817, ikke som et kompromis, men fordi alt tyder på, at det faktisk er det rigtige opførelsesår²³.

Møllen er bygget som en herregårdsmølle, idet bygherren var ejeren af Skovsgaard siden 1813, major Jens Peter Jensen, der samtidigt ejede Gyldenholm. Det kan forklare, at møllen er usædvanligt stor.

Skovsgaards Mølle var altså knap

Skovsgaards Mølle, som den ser ud i dag, set fra landevejen ved Skovsgaard. Fot. Helge Torm 26. juli 2010.

40 år gammel, da Andersen i 1856 lagde vejen forbi på sin første færd til Holsteinborg.

Denne mølle var dermed relativt ny og må have været i ganske god stand dengang midt i 1800-årene. Men hvad der må have imponeret

Andersen i særlig grad, var møllens størrelse. Den regnes i dag for at være en af landets største vindmøller, men glansen er unægtelig gået af Skt. Gertrud. Møllen er i de sidste mange år gået i et ynkeligt forfald og står i dag uden hat og er totalt ”vingeskudt”, og det selv om den

blev bygningsfredet i 1964 og dermed skulle være på den sikre side af al forgængelighed.

I den lokale dagspresse har der i de senere år været mange artikler med kritik af møllens ringe tilstand, og der er gjort mange forsøg på at redde den fra total udslettelse. Den er således blevet inddraget i det ganske nærliggende, i 1990 oprettede Skovsgaards Bagerimuseums aktiviteter, så dette museum nu kalder sig Skovsgaard Mølle og Bageri Museum²⁴.

Er Skovsgaards Mølle virkelig Andersens vejrømle, og det vil jeg æde en gammel møllehat på, så burde denne nyvundne viden kunne være en løftestang for møllens istandsættelse og bevarelse fremover, så den ikke ender sine dage, som den gjorde i fiktionens verden, nemlig som en tomt, men før det når så vidt, fornys, som i fiktionen, i en "bedre indrettet, mere tidssvarende" udgave!

Nedskrivningen

Men tilbage til historien, ja, altså H. C. Andersens digteriske anvendelse af møllen i "Veirmøllen".

Oplevelsen af Skovsgaards Mølle nytårsdag 1862, da "den slog an", d.v.s. da vingerne gik i gang, var så stærk, at H. C. Andersen straks gik i gang med at skrive historien, og den var som nævnt få dage senere "saa temmelig paa Papiret", så man kunne tro, at den meget snart kom på tryk. På Holsteinborg modtog man Andersens besked med stor forventning: "*Vi glæde os Alle saa meget til Deres "Veirmøllen"*"²⁵.

Men man måtte vente ganske længe for at se et færdigt resultat. Det forelå først i løbet af 1865. Da Andersen havde fået så nogenlunde styr på teksten i første halvdel af 1865, læste han, som han havde for vane, først op af manuskriptet for venner og bekendte ved selskabelige lejligheder for at se, hvilket indtryk det gjorde på publikum, så han eventuelt kunne rette det til, men kun som finjustering²⁶.

De første, der lagde øre til oplæsning af manuskriptet til "Veirmøllen", var Andersens værtsfolk på Frijsenborg den 23. juni 1865²⁷.

De følgende oplæsninger fandt sted både andetsteds i Jylland og i København og Helsingør, men den sidste, inden trykningen foregik, i Fredensborg hos balletchefen August Bournonville i dennes sommerbolig på Slotsgade 9 den 6. november 1865: "*...han blev aldeles opfyldt af "Veirmøllen"*", skriver Andersen i sin dagbog²⁸.

Tilegnelse til Bournonville

At den ny samling skulle tilegnes netop Bournonville, som Andersen havde kendt næsten lige siden han kom til København i 1819, blev han først klar over, da Andersen ved sit besøg hos ham i Fredensborg afslørede den smigrende nyhed:

*"Jeg sagde ham at hele Samlingen var dediceret ham og han kyssede mig i Glæde."*²⁹

Udgivelsen

Den 17. november 1865 så "Veirmøllen" dagens lys på Reitzels Forlag i "Nye Eventyr og Historier", 2.

Titelbilledet til den illustrerede udgave af "Veirmøllen" 1871, tegning udført af Lorentz Frølich. Gengivet efter Hans Brix's 1931-udgave.

rk. , 3. samling. Den fyldte i alt 76 sider og var uden illustrationer. Prisen var 48 skilling³⁰.

På udgivelsesdagen opsøgte Bournonville Andersen hos dennes frisør i København: "...Bournonville (kom) og takkede mig for Dedicationen, den smigrede ham sagde han."³¹

Allerede i dagene op til den officielle udgivelse delte Andersen eksemplarer ud til sin omgangskreds i København og fortsatte med det dagene derefter. Således fik Carsten Hauch, den tidligere lektor i Sorø, bogen forærende, og Andersen overrakte personligt kong Chr. d. IX et eksemplar.

Modtagelsen – ros fra fru Inge-mann

Han glemte heller ikke sine venner i provinsen, som han sendte bogen til. Det gjaldt bl.a. enkefru Inge-mann i Sorø, som den 20. november sendte et takkebrev, der ankom samme dag til Andersen. Heri skriver hun bl.a.:

"Mange tak for Deres Bog, og for Deres hjertelige Tilskrift. Deres livlige og let bevægelige Humeur, viser sig især levende paa den første Side af "Veirmøllen", hvor den skildrer sin alsidige Udvikling eller Oplysthed."³²

Det er den mest positive kritik af "Veirmøllen", der ses givet fra privatside. Iflg. Andersens egne dagbogsoptegnelse var det gerne andre eventyr i samlingen, der vakte størst interesse. Bogen blev naturligvis anmeldt i aviser og tidsskrifter, men det vil føre for vidt at behandle dette i denne artikel.

Budskabet

Måske skyldes den beskedne succés, som "Veirmøllen" fik, at indholdet enten gik hen over hovedet på folk, eller omvendt: hvis de forstod det, blev de lidt forargede. Som Andersen sagde i 1874, drejede kernen i den allegoriske fortælling sig om "et Stykke Troesbekjendelse". Det er nærmere udlagt dogmet om kødets opstandelse – på den yderste dag³³.

Det var et dogme, som H. C. Andersen ikke troede på. Denne fornægtelse skinner igennem i "Veirmøllen" på den måde, at møllen mente, at den dag, det var forbi med den, ville dens gamle tømmer og murværk rejse sig igen af gruset. På den sidste, den yderste dag brændte møllen, og alt af træ blev fortæret af flammer. Da møllen genopstod, var den "bedre indrettet og mere tidssvarende", men det gamle tømmer vedblev at være støv og aske. *"Den Møllekrop rejste sig ikke, som den havde troet; den tog det lige efter Ordene, og man skal ikke tage Alting lige efter Ordene!"*

Andersen var et troende menneske, men var ikke på alle punkter bogstavtro, for at sige det sådan. Heller ikke Andersens kollega og nære ven Ingemann sympatiserede med tanken om en kødelig opstandelse.

Sandsynligvis demonstrerede Andersen endog sin afvisning af dogmet om kødets opstandelse, da han kort tid efter besøget på Holsteinborg ved årsskiftet 1861-62 skulle sige farvel sin gode ven i Sorø, B. S. Ingemann, som døde den 24. februar 1862 og skulle begraves i Sorø kirke den 4. marts 1862.

Da biskop P. C. Kierkegaard, der talte ved kisten, sluttede sin tale med at sige: "Sov i Graven til den store Dag da Legegemet opstaaer!", ja, da frøs Andersen og forlod kirken i utide³⁴.

Nye udgivelser – nu med illustrationer

Udgivelsen af H. C. Andersens samlede værker, som var påbegyndt i

1855, kunne i november 1868 bl.a. opfange den ret ny fortælling "Veirmøllen", så den dette år blev trykt i det 27. bind³⁵. Der gik tre år mere, og så blev "Veirmøllen" igen udgivet som en del af et større værk³⁶, men denne gang som noget helt nyt forsynet med et par illustrationer, som Andersen havde bedt Lorentz Frølich at lave³⁷.

Endog den svenske maler Carl Larsson har lavet en tegning til "Veirmøllen" med møllebeboerne på omgangen, noget inspireret af Frølich³⁸.

Møllemotivet i Andersens egne kunstudfoldelser

Det er velkendt, at Andersen udover at være en stor forfatter besad habile, kunstneriske talenter. Han kunne tegne, lidt naivistisk, og lave papirklip, meget fantastiske.

Et af hans yndede motiver i papirklipningen var "møllemanden",

Humoristisk tegning af Lorentz Frølich til den første illustrerede udgave af "Veirmøllen" i 1871. Møllerfamilien og alle andre beboere i møllet ses på og ved galleriet. Gengivet fra Hans Brix's 1931-udgave.

d.v.s. en mølle, som blev formet som et menneske, der kunne overkomme lidt af hvert, ja, styrede tilværelsen³⁹.

Det er dog ikke vindmøllen af hollænder-typen, han brugte som grundlag, men stubmøllen. Derimod findes der fra Andersens hånd en pennetegning af en hollandsk mølle, desværre uden nærmere oplysninger⁴⁰.

Kan kunsten give det endegyldige bevis?

Apropos kunst: I bevisførelsen til fordel for udpegningen Skovsgaards Mølle hører noget så usædvanligt som et maleri! Problemet er bare, at maleriets nuværende opholdssted ikke kendes, i det mindste ikke af forfatteren.

Det er Mimi Holstein, der i sit brev til H. C. Andersen af 14. januar 1862 leder os på sporet af denne væsentlige kilde, idet hun om den mølle, Andersen har snakket om den 1. januar 1862, anfører, at *"det er fra samme Egn og Sted, at den unge Dyr Maler Simonsen har følt sig inspireret til at male den Stemning Wanda for nylig købte af ham"*.⁴¹

Tænk, hvis dette maleri gengiver landskabet og/eller bygninger i området ved Skovsgaard på genkendelig vis?

Derfor må det glæde alle lokalhistorisk interesserede, hvis Simonsens billede blev fundet frem, så vi kunne få syn for sagn.

Noter

- 1 Johannes V. Jensen: Møllen. Myter og Beskrivelser, 9. bd. København 1944, s. 15-23.- I øvrigt har JVJ også brugt vandmøllen til den tragiske fortælling af samme navn i "Himmerlandshistorier".
- 2 Se Jens Lampe: "Møllerne i dansk digtning", art. i: Møllere og møller i Danmark gennem 100 år, Århus 1984, s. 73.
- 3 For en udmærket oversigt se artiklen nævnt i n. 2. Artiklen har dog den store mangel, at der ikke nævnes et eneste af de værker af H. C. Andersen, hvor denne bruger mølle-motivet, men blot citerer ham for et generelt udsagn om mølleren (s. 70): "Mølleren var vant til, at man lo ad hans indfald og ordspil, han var jo den rige møller..." – uden at angive kildestedet.
- 4 Dansk udgave med titlen "Breve fra min Mølle" med indledning af Carl Thomsen udkom på Carit Andersens Forlag, u.å. (1946).
- 5 Dette forhold kommer Carl Thomsen (se n. 4) ikke ind på, men se f.eks. Henning Petersen: "Historier fra en mølle i Provençe", art. i: Kristeligt Dagblad den 7. november 2009. Det forhindrer dog ikke, at møllen siden 1935 har været en stor turistattraktion som museum for Daudet.
- 6 Fra H. C. Andersens ungdomserindringer, nedfældet i 1832 og udgivet første gang i 1926 af Hans Brix under den meget misvisende titel "Levnedsbog", her cit. efter 3. udgaven v/H. Topsøe Jensen, Kbh. 1988, s. 42 (jfr. note hertil på s. 240).- Møllen er Munke Mølle, og Andersen boede da (april-september 1819) med sin mor og stedfader i et hus i Munkemøllestræde med have ned til åen.- Jfr. sammenligningen af øjne med møllehjul i "Fyrtøjet".
- 7 Se Hans Brix: H. C. Andersen og hans Eventyr, 2. udg. København 1970, s. 58.

- 8 Trykt 1. gang i en københavneravis i september 1830 og udgivet i "Phantasier og Skizzer" januar 1831, se Birger Frank Nielsen (BFN): H. C. Andersen Bibliografi, Kbh. 1946, s. 31 og 39 (værk nr. 98). I H. C. Andersen-centrets værkregister er digtet opført under nr. 1586. Bl.a. genudgivet i Paul V. Rubow: H. C. Andersen, Digte, Kbh. 1930, s. 25-26 med illustration af Gerda Ploug Sarp. Senest trykt i Johan de Mylius (JdM): H. C. Andersen. Samlede Digte. Udg. på Aschehougs Forlag, 2. udg., 2005, s. 166-67.
- 9 Publiceret 1. gang i "Læsefrugter" april 1831, genoptrykt i "Samlede Digte" 1833 med den ny titel "Jomfru Ellens Vise" = nr. 158 i BFN, s. 41 og 64. Tildelt nr. 1644 i H. C. Andersen-centrets værkregister. Gengivet hos JdM (se n. 7), s. 339-40, citatet herfra.
- 10 Se BFN nr. 1039 og 1040. Samleværket i 1874 rummede kun eventyr og historier fra årene 1867-72, så her var "Veirmøllen" ikke med, men den var gengivet i samleværket, som var udkommet i 1871, og som omfattede eventyr og historier fra perioden 1861-68, BFN nr. 1013, jfr. s. 340. Andersens bemærkninger er dateret "Rolighed den 6. September 1874". "Veirmøllen" kom med i bd. 27 af 1. udgaven af HCA: Samlede Skrifter, København 1879. I 2. udgaven af H. C. Andersens samlede værker findes "Veirmøllen" i bd. 15, trykt i København i 1880, s. 32-34.
- 11 Her cit. efter "Bemærkninger til Eventyr og Historier", affattet i København juni 1862, i: HCA: Samlede Skrifter, 15. bd., 2. udg., København 1880, s. 297.
- 12 Cit. efter HCA: Samlede Skrifter, 15. bd., 2. udg., København 1880, s. 311.
- 13 I den videnskabelige udgave af "Veirmøllen" i Erik Dal og Erling Nielsen (udg.): H. C. Andersens Eventyr, bd. IV: 1861-66, København 1966, findes citaterne på s. 195, l. 2, og på s. 196, l. 4.
- 14 Brevvekslingen er udgivet af H. Topsøe-Jensen i: H. C. Andersen paa Holsteinborg. Blade af et Venskabs Historie, 1. halvbind, København 1937, og 2. halvbind, København 1938 (= Anderseniana, bd. V og VI). Topsøe-Jensens værk består dog af andet og mere end brev gengivelser.
- 15 Det i n. 14 anførte værk, 1. halvbind, s. 74, jfr. samme værk s. 12-13. Brevet er sendt fra København den 4. januar 1862.
- 16 Ulrich greve Holstein-Holsteinborg: "H. C. Andersen og Holsteinborg", art. i bemeldte årbog, s. 18, l. sp.
- 17 Jeg må erkende, at jeg haft svært ved at finde frem til nærmere information om en vindmølle ved Haldagermagle. Måske er det en forveksling med den vindmølle, der pr. 1871 lå ved Krummerup, eller en vindmølle lige syd for Haldagerlille, se 2. udgaven af Trap Danmark, bl.a. Sorø Amt, København 1872, s. 413. Ved færdiggørelsen af artiklen er min opmærksomhed af Helge Christiansen, Bildsø, blevet henledt på det forhold, at der en gang lå en vejr-mølle ved Haldagermagle, nemlig ude ved vejen fra Fuglebjerg til Haldagerlille, men da denne vej først blev anlagt i forbindelse med den nye vej fra Krummerup og direkte op til Lyngø Eskilstrup, og dette anlæg ikke er ældre end 1865, så er min konklusion denne, at denne mølle givetvis heller ikke er ældre og dermed kan udelukkes som en af de møller, der muligvis kunne være "Andersens vejr-mølle".
- 18 Til grund for denne specielle undersøgelse er lagt: 1) Kort over Sorø Amt 1858, udarbejdet af L. Both, og 2) Generalstabens topografiske kort over Sydvestsjælland, København 1865.

- 19 Se H. G. Olrik: "Direktor for Sorø Akademi E. G. Taubers Arverejse 1828", art. i: Personalhistorisk Tidsskrift, 6. rk., 4. bd., København 1913, s. 41
- 20 Møllen er ikke med i beskrivelsen af Lyng Sogn i Trap Danmark 1858, men den er dog med på amtskortet fra 1858.
- 21 Se Torben Hviid: Kongskilde Mølle – en kilde til sjælefred. Sorø 1992, s. 39.
- 22 Møllerne nær Hyllested og Rude er både markeret på Traps 1858-kort og nævnt i Traps beskrivelse af de enkelte sogne i såvel 1858 som 1872.
- 23 Se Johs. T. Christensen: "Gimlingetorp og Lystager", art. i: Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt, bd. 37, Slagelse 1950, s. 67. (Christensens artikel er desværre ikke medtaget i Kirsten Havelund Strøm og Helene Sørensen: Møller i Danmark – bidrag til en bibliografi, udg. af DHH, Lyngby 1981). I bygningsfredningsfortegnelsen Fredede Bygninger, f.eks. udgaven fra 1999, står "ca. 1820" (s. 119), og i diverse pjecer for Skovsgaard Mølle og Bageri Museum står dels 1813, dels 1817.
- 24 Se www.skovsgaardmoellcobagerimuseum.dk
- 25 Brev af 14. januar 1862 fra Mimi Holstein til HCA, 1. halvbind, s. 76.
- 26 Dette manuskript beror i dag i Collins Samling i Det Kongelige Bibliotek, jfr. H. Topsøe-Jensen: "Fra en Digtets Værksted", art. i: Fund og Forskning, København 1942, s. 163.
- 27 Se Kirsten Weber (udg.): H. C. Andersens Dagbøger, bd. VI, København 1972, s. 241.
- 28 Som n. 27, s. 319. Sandsynligvis blev "Veirmøllen" også læst op for kongefamilien dagen før på Fredensborg, men Andersen udtrykker det i så fald kun indirekte. Sammesteds, s. 317-19.- Bent Skov Larsen citerer Andersen for besøget hos Bournonville i sin lille bog "Fredensborg, H. C. Andersen og August Bournonville" og gengiver hele "Veirmøllen" bagi med kort, indledende forklaring. Bogen er lig med Årsskrift 2005 for Fredensborg-Humblebæk Lokalhistoriske Forening.
- 29 Som n. 27. Jfr. Andersens omtale af situationen i Supplement til Mit Livs Eventyr, skrevet i 1869 og trykt i København 1877, s. 122-23.
- 30 Se BFN, nr. 892 (s. 286). Hos HCA-centret er nummeret 163 (i kategorien eventyr).
- 31 Som n. 27, s. 324.
- 32 Kirsten Dreyer: H. C. Andersens brevsveksling med Lucie og B. S. Ingemann, bd. II, Kbh. 1997, s. 564.
- 33 For litteraturhistorisk vurdering af "Veirmøllen" se bl.a. Paul V. Rubow: H. C. Andersens Eventyr. Forhistorien – Idé og Form. Sprog og Stil. København 1943, s. 100, 159 og 164; Bo Brønbech: H. C. Andersens Eventyrverden, 2. reviderede udg., København u.å. (paperback-udgave af Grønbechs doktoafhandling fra 1945), s. 53, 98 f.- "Veirmøllen" står i særlig høj kurs hos tilhængere af et kosmologisk livssyn såsom Martinus-bevægelsen, se www.martinus.dk.
- 34 H. C. Andersens Dagbøger, bd. V, København 1971, s. 153.
- 35 Se BFN, nr. 974 (s. 323).
- 36 I: "H. C. Andersens nye Eventyr og Historier", 2. bind, København 1871, se BFN, nr. 1013, s. 340. I HCA-centrets register har det nr. 334.

- 37 Om Andersens begrundelse for samarbejde med Frølich se hans bemærkninger fra 1874. For kulturhistoriske betragtninger se især Tage la Cour: Danske Illustrationer til H. C. Andersens Eventyr, København 1943, s. 21 ff., og Erik Dal: Udenlandske H. C. Andersen-illustrationer, København 1969, s. 55 f. Den illustrerede version er i nyere tid udkommet i en "kritisk Udgave med Kommentar" v/ Hans Brix og Anker Jensen: H. C. Andersens Eventyr og Historier, København 1919.
- 38 Se Erik Dal, anf. værk, s. 55, og Carl Larsson – Skildret af honom själv. Udg. af Bonniers 1977.
- 39 Se f.eks. Johan de Mylius: H. C. Andersen. Papirklip. 2. oplag. København 2000, s. 26-27.
- 40 Tegningen er afbildet i Kjeld Heltoft: H. C. Andersens Billedkunst. Albertslund 1977, s. 97. Originaltegningen beror i H. C. Andersens Hus i Odense.
- 41 Topsøe-Jensen 1937, 1. halvbind, s. 77. Wanda var Mimi Holsteins søster (Wanda Zahrtmann). Simonsens fulde navn er Simon Simonsen (1841-1928), som blev kendt som dyremaler (ikke mindst hunde var et speciale), men altså også mestrede landskabsmaleriet.- Maleriet identificerer Tj i n. 3 på s. 77 som "Optrækkende Uvej", udstillet på Charlottenborg 1862.
- Andersen, H. C.: "Veirmøllen" i bd. 15 af Samlede Skrifter, 2. udg., København 1880
- Andersen, H. C.: Dagbøger, bd. V, København 1971, og bd. VI, København 1972
- Andersen, H. C.: Levnedsbog, 3. udgaven v/H. Topsøe Jensen, Kbh. 1988
- Andersen, H. C.: Supplement til Mit Livs Eventyr, skrevet i 1869 og trykt i København 1877
- Andersen, H. C.: "Bemærkninger til Eventyr og Historier", affattet i København juni 1862, trykt i: H. C. Andersen: Samlede Skrifter, 15. bd., 2. udg., København 1880
- Dal, Erik og Erling Nielsen, Erling (udg.): H. C. Andersens Eventyr, bd. IV: 1861-66, København 1966
- Dreyer, Kirsten: H. C. Andersens brevveksling med Lucie og B. S. Ingemann, bd. II, Kbh. 1997
- de Mylius, Johan: H. C. Andersen. Samlede Digte. Udg. på Aschehougs Forlag, 2. udg., 2005
- Rubow, Paul V.: H. C. Andersen, Digte, Kbh. 1930
- Topsøe-Jensen, H.: H. C. Andersen paa Holsteinborg. Blade af et Venskabs Historie, 1. halvbind, København 1937, og 2. halvbind, København 1938 (= Anderseniana, bd. V og VI)

Kilde- og litteraturhenvisninger

Trykte kilder:

Andersen, H. C.: "Nye Eventyr og Historier", 2. rk., 3. samling, København 1865

Andersen, H. C.: Nye Eventyr og Historier, 2. bind, København 1871

Andersen, H.C.: Samlede Skrifter, 1. udgaven, bd. 27, København 1879

Materiale vedr. Hyllested Mølle, meddelt af Ole G. Nielsen september 2011

Materiale vedr. Haldagermagle Mølle og nabomøller, meddelt af Helge Christiansen, september 2011

Kort:

Kort over Sorø Amt 1858, udarbejdet af L. Both

Generalstabens topografiske kort v/Mansa, det sydvestlige Sjælland, København 1865

Opslagsværker o.lgn.

www.skovsgaardmoelleogbagerimuseum.dk

HCA-centrets værkregister på www.andersen.stu.dk

Nielsen, Birger Frank: H. C. Andersen Bibliografi, Kbh. 1946

Strøm, Kirsten Havelund og Sørensen, Helene: Møller i Danmark – bidrag til en bibliografi, udg. af DHH, Lyngby 1981

Trap Danmark, specielle del, 1. bind, København 1858 (1. udgaven)

Trap Danmark, 2. udgave, 3. del, København 1872

Litteratur:

Brix, Hans og Jensen, Anker: H. C. Andersens Eventyr og Historier, København 1931

Brix, Hans: H. C. Andersen og hans Eventyr, 2. udg. København 1970

Christensen, Johs. T.: "Gimlingetorp og Lystager", art. i: Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt, bd. 37, Slagelse 1950

la Cour, Tage: Danske Illustrationer til H. C. Andersens Eventyr, København 1943

Dal, Erik: Udenlandske H. C. Andersen-illustrationer, København 1969

Grønbech, Bo: H. C. Andersens Eventyrverden. Hans Reitzels Forlag, u. år

Heltoft, Kjeld: H. C. Andersens Billedkunst. Albertslund 1977

Holstein-Holsteinborg, Ulrich: "H. C. Andersen og Holsteinborg", art. i: Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 2005

Hviid, Torben: Kongskilde Mølle – en kilde til sjælefred. Sorø 1992

Lampe, Jens: "Møllerne i dansk digtning", art. i: Møllere og møller i Danmark gennem 100 år, Århus 1984

Larsen, Bent Skov: Fredensborg, H. C. Andersen og August Bourmonville = Årsskrift 2005 for Fredensborg-Humblebæk Lokalhistoriske Forening

Larsen, Mogens: "Hvordan Frederiksberg blev til", art. i: Jul i Sorø 1999

Larsson, Carl – Skildret af honom själv. Udg. af Bonniers 1977

de Mylius, Johan: H. C. Andersen. Papirklip. 2. oplag. København 2000

Olrik, H. G.: "Direktor for Sorø Akademi E. G. Taubers Arverejse 1828", art. i: Personalhistorisk Tidsskrift, 6. rk., 4. bd., København 1913

Rubow, Paul V.: H. C. Andersens Eventyr, København 1943

Topsøe-Jensen, H.: "Fra en Digtters Værksted", art. i: Fund og Forskning, København 1942

Skønlitteratur:

Daudet, Alphonse: Breve fra min Mølle. Inkl. v/Carl Thomsen. Carit Andersens Forlag, u.å. (1946).

Jensen, Johannes V.: Møllen. Myter og Beskrivelser, 9. bd. København 1944

Petersen, Henning: "Historier fra en mølle i Provence", art. i: Kristeligt Dagblad den 7. november 2009

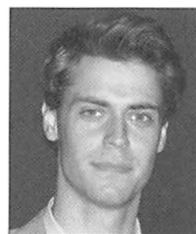
Forfatteren

Helge Torm er uddannet historiker fra KU 1975. Museumsleder i Sorø 1978-2001. Udarbejdet talrige lokalhistoriske og andre historiske værker. Adr.: Munkevænget 2, II t.h., 4180 Sorø.

Et mindre kendt portræt af lensgreve Aage Dannekiold-Samsøe, der modsat andre portrætter og fotografier, udtrykker hans særlige personlighed, som kun ganske få i hans omgangskreds havde stiftet bekendtskab med. Opmærksomheden bør navnlig henledes på det rolige og eftertænksomme blik, som lensgreven udtrykker på netop dette portræt; hans humor var underfundig og ganske særlig. (Kort- og Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek).

Excellencen på Gisselfeld - Aage Conrad lensgreve af Danneskiold-Samsøe

Af Andreas Ørskov-Lindhardt

Formål, afgrænsning, tematisering samt kildemateriale

Hensigten med dette skrift er at yde bidrag til personalhistorien indenfor slægten Danneskiold-Samsøe. Skriftets primære formål er at præsentere en biografisk skildring af den sidste lensbesidder af grevskabet Samsøe - Hans Excellence, hofjægermester, kaptajn, og overdirektør for Gisselfeld Kloster - *Aage Conrad lensgreve af Danneskiold-Samsøe* (1886-1945).

Det er søgt at gøre skriftet af så bred historisk karakter som muligt, men det må imidlertid påpeges, at et anliggende, som dette skrift belyser, nødvendigvis bliver juridisk præget.

Materialet, der har dannet grundlaget for skriftet, bygger primært på personligt kildestof, der er indsamlet i perioden 2007-2011 samt privat arkivmateriale. Derudover er anvendt arkiv- og billedmateriale, der i dag beror hos Ordenskapitlet - Det Gule Palæ, Statens Arkiver, Det Kongelige Bibliotek og Livgardens Historiske Samling samt Samsø Egnarkiv. Størstedelen af det anvendte billedmateriale er ikke tidligere publiceret.

Indledning

Navnet *Danneskiold* blev knyttet til de illegitime kongebørns børn efter Frederik III og Christian V.

Frederik III's illegitime efterkommere bar navnet Danneskiold-Løvendal og Danneskiold-Laurvig. Begge disse adelslægter er i dag uddøde. Illegitime efterkommere efter Christian V bærer navnet Danneskiold-Samsøe, da deres stammoder, Sophie Amalie Moth, af kongen blev ophøjet til lensgrevinde af Samsø.

Samsø havde tidligere tilhørt storkansler Peder Schumacher Griffenfeld, men grevskabet Griffenfeld hjemfaldt til kronen i 1676 som forbrudt len, og dermed kunne kongen i 1677 forære Samsø til sin maitresse. Sophie Amalie Moth og Christian V fik fire børn sammen, hvoraf førstefødte Christian Gyldenløve blev født i 1674.

Aage Danneskiold-Samsøe er sjette slægtled af de mandlige descendenter efter Christian Gyldenløve. Christian V bestemte ved et patent, udstedt den 4. maj 1695, at Gyldenløves descendenter bærer

navnet *Danneskiold-Samsøe*. Samtlige af slægtens mandlige medlemmer er født med titel af *excellence* - og slægten er i dag den højest rangerende i Danmark.

Gisselfeld Adelige Jomfrukloster i Sjælland, pr. Haslev drives efter en fundatsbestemmelse, der er skabt på baggrund af Christian Gyldenløves testamenter af hhv. 1701 og 1702. Disse blev i juni 1725 konfirmeret af Gyldenløves arvinger: **1.** Christian lensgreve Danneskiold-Samsøe, **2.** Frederik greve Danneskiold-Samsøe og **3.** Frederikke Louise af Augustenborg (Gyldenløves datter). Udover konfirmationen af testamenterne i 1725, blev det, der i dag kan antages for værende Gisselfelds fundats¹ indstiftet i 1799 af 2. overdirektør, og underskrevet af Christian VII, med senere rettelser i 1851, 1873 og 1950.

Fundatsens suverænitet kan ikke påberåbes før tidligst i 1799 - under 2. overdirektør. Grundlaget for Gisselfeld indtil 1799 er alene konventionen - aftalegrundlaget af 26. juni og 16. juli 1725 samt Gyldenløves testamenter af 19. september 1701 og 18. september 1702. Imellem rettelserne fra 1873-1950 kom lensafløsningen (1919), der omfattede landets grevskaber, baronier og stamhuse og deriblandt også grevskabet Samsøe, der afløstes i 1921. Det medførte et anliggende, om hvorvidt Gisselfeld skulle være omfattet af de gængse arvelovsbestemmelser m.h.t. arveafgift, som var påbudt andre grevskaber, baronier og stamhuse i medfør af lov nr. 563 af 4. oktober 1919.

Den sidste lensbesidder

Den 4. november 1886 fødtes Danneskiold-Samsøe-familiens sidste lensbesidder af grevskabet Samsøe, *Aage Conrad lensgreve Danneskiold-Samsøe*², som yngste barn af Ordenskansler, overdirektør Christian Frederik lensgreve Danneskiold-Samsøe³ og lensgrevinde Emilie Henriette Dagmar. Lensgrevinden var født på Frijsenborg ved Hammel og var datter af konseilspræsident Christian Emil lensgreve Krag-Juel-Vind-Frijs. De blev gift på Frijsenborg i september 1867. Lensgreveparret fik 11 børn, hvoraf den første var dødfødt. De fik 8 piger, førend der i april 1884 fødtes en søn. Han døbttes den 6. juli samme år i Tranebjerg Kirke på Samsø og fik navnene Christian Emil

Det tidligste kendte foto af Aage Danneskiold-Samsøe. Fotoet er udateret, men er taget af fotograf Carl P. Hansen der virkede i Haslev fra 1880erne og i tiden fremefter. Aage Danneskiold-Samsøe blev født i november 1886. (Kort- og Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek).

Robert. Den 14. april 1886 døde den lille dreng på Stensballegaard af difteritis, knapt 2 år gammel. 10 dage senere blev han bisat fra Gisselfelds sognekirke, Bråby kirke, kun et stenkast fra Gisselfeld, og begravet i slægtens gravlund *Sophies Have* på Gisselfeld.

Tabet af Robert var at regne for meget stort, da et drengebarn var det eneste, der qua Gisselfelds statutter kunne arve stillingen som overdirektør. Derfor var det en stor glæde i familien, da lensgrevinden i november samme år nedkom med endnu en søn. Den 2. december 1886 blev drengen hjemmedøbt og fik navnene *Aage Conrad*. Den 2. september 1888 blev han fremstillet i Tranebjerg kirke på Samsø.

Til trods for, at *Aage Danneskiold-Samsø* var født ind i den højst rangerende adelsslægt herhjemme og blev den sidste lensgreve i slægtens hovedlinje, så er det yderst begrænset, hvad der kildemæssigt er at finde om såvel hans barndom, ungdomsår og virke i hans voksenliv.

Da han i juli 1939 skulle indsende en levnedsbetretning til Ordenskapitlet i forbindelse med udnævnelse til dannebrogsmænd, skete dette ved en punktopdeling med de vigtigste ting i hans hidtidige liv, hvad der antagelig ikke er tilfældigt, og ej heller fordi hans tid var knap. Det er et ganske sikkert og velovervejede udført dokument, der kun skulle bruges, for at Ordenskapitlet skulle have informationer om hans levnedsløb i dets arkiv.

Han omtaler ikke private anliggen-

Aage Danneskiold-Samsø i de første barneår. Billedet er taget af Georg E. Hansen, København. (Kort- og Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek).

der i beskrivelsen. Det mest personlige, han anfører, er velsagtens, at han den 3. oktober 1922 havde indgået ægteskab.

En mere indgående beretning om sit liv begik han ikke. Hvor andre offentlige personer, der har indleveret en sådan beretning til hoffet, tilnærmelsesvis er en biografi, har *Danneskiold-Samsø* valgt at lave sin som et *Curriculum Vitae*.

Hele *Aage Danneskiold-Samsø*s opdragelse byggede grundlæggende på det hverv, han var blevet bestemt til at påtage sig, når hans far afgik ved døden. Det meget store engagement, som hans far havde i offentligt regi, påvirkede også *Aages Danneskiold-Samsø* opvækst, og til meget stor forveksling ligner hans levnedsfremgang sin fars meget. Han stræbte dog ikke efter en poli-

Aage Danneskiold-Samsøe, fotograferet i slutningen af 1880'erne. Efter datidens normer ansås et drengsbarn for af langt større betydning end en pige, hvorfor et drengsbarns påklædning på samtidige fotos sædvanligvis var langt mere dekoreret end en piges. (Kort- og Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek).

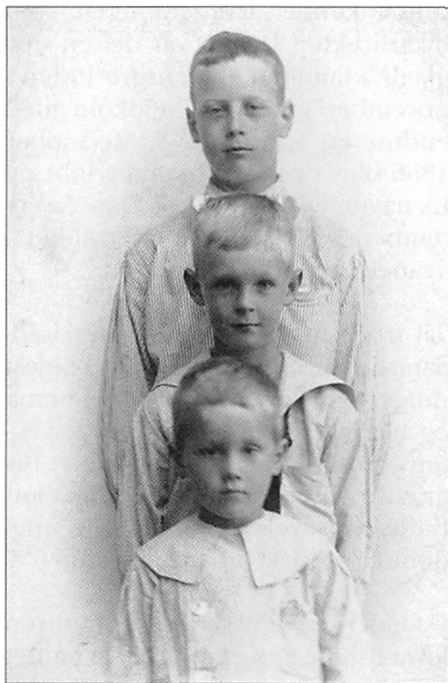
tisk karriere som sin far, og resten af livet levede han en meget anonym tilværelse, og blandede sig ikke i det offentlige liv, hvilket også er grunden til, at det i dag er yderst begrænset, hvad der er at finde om hans liv og virke. Hans store engagement kredsede om hans erhverv, godser og mange tillidshverv.

Skolegang i København

Aage Danneskiold-Samsøe voksede op på Gisselfeld som yngste barn i en stor søskendeflok, hvoraf han, grundet sin storebrors død, var det eneste drengsbarn. Det er givet, at hans opvækst og uddannelse ville have tegnet sig ganske anderledes,

hvis hans storebror havde levet, da grevskabet og overdirektørstillingen i så fald ville have tilgået Robert.

Som 12-årig blev han af sine forældre sendt til København, hvor han begyndte på Østersøgades Latin- og Realskole. Der var han elev fra 1898 til 1905, hvor han dimitterede som student. Fra han begyndte på skolen og til et år efter, at han var blevet

Foto, taget omkring 1900 af fotograf Thorvald Hansen, Tranebjerg, Samsø, af Aage Danneskiold-Samsøe (øverst), her afbildet sammen med sine nevøer, i midten Otto greve Moltke (1893-1910), søn af Ingeborg Agnes komtesse Danneskiold-Samsøe (1871-1942), gift med Adam Gottlob greve Moltke til Espe (1868-1959) og nederst Knud Bille Christian Eiler greve Brockenhuus-Schack (1896-1982), søn af Louise Dagmar komtesse Danneskiold-Samsøe (1875-1939), gift med Frands Axel Vilhelm greve Brockenhuus-Schack til Giesegaard (1863-1948). (Kort- og Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek).

student, boede han hos statsrådssekretær Jens Koefoed (1832-1913) i København, der var en bekendt af familien. Efter studentereksamen studerede han nationaløkonomi og landboret i København. Fra september 1907 til april 1909 opholdt han sig i Lausanne og siden i Dresden, hvorefter han rejste hjem til Danmark.

Militær- og landbrugsmæssig uddannelse

En måned efter sin hjemkomst til Danmark påbegyndte han i maj 1909 sin militæruddannelse, der dengang stadig var god tone indenfor adelen, først som rekrut ved Livgarden og derefter som elev ved Kornetskolen på Kronborg.

Hans foreløbige militæruddannelse stoppede i midten af oktober 1910, hvor han blev kornet ved Den Kongelige Livgarde, men blev senere udnævnt til løjtnant af reserven ved Livgarden.

I begyndelsen af 1911 rejste han til England, hvor han opholdt sig hos the Earl of Normanton. Indtil slutningen af 1911 var han honorær attaché ved det danske gesandtskab i London. De følgende to år studerede han landbrug og godsadministration hos W.T. Lipscomb, godsforvalter hos George Richard Lane Fox, som senere udnævntes til Lord Bingley, ejer af Bramham Hall i Yorkshire.

I sensommeren 1913 vendte Dannekiold-Samsøe hjem til Danmark efter at have været udenlands i knapt 3 år, og han udnævntes kort tid efter til sekondløjtnant ved Livgarden.

Dannekiold-Samsøe havde i sin fars sidste leveår, siden han afsluttede sin uddannelse, deltaget ihærdigt i grevskabet Samsøes administration. Hans landbrugskarriere i Danmark begyndte i april 1914, hvor hans far overlod ham forpagtningen af besiddelserne på Samsø: Brattingsborg, Hjalmarsgaard og Vestborggaard.

I vinteren 1914 fik grev Aages far, lensgreve Christian Frederik konstateret en lidelse i nyreregionerne, der efter undersøgelse viste sig at være en svulst. Den fortog sig imid-

27-årige Aage Dannekiold-Samsøe, fotografet af kgl. hoffotograf Carl Sonne (1845-1919), i forbindelse med udnævnelsen til sekondløjtnant ved livgarden i 1913, året før sin tiltrædelse som overdirektør. Fotografiet er signeret og dateret af Dannekiold-Samsøe selv. (Kort- og Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek).

lertid ved en medicinsk behandling, hvorfor der ikke blev foretaget noget operativt indgreb. Professor Schou valgte at indlægge ham henover forsomerens da lensgrevens høje alder taget med i betragtning alvorliggjorde hans sygdom. De første dage på klinikken, beskrives som smertefulde. Kræfterne svandt langsomt, og han var undertiden meget uklar i tale. Børn og svigerbørn opholdt sig i den sidste tid nærmest hele døgnet på klinikken.

Tidligt om morgenen, den 3. juli 1914 døde lensgreve Christian Frederik i en alder af 77 år på Frederiksberg.

Ved lensgreve Christian Frederiks død, blev Aage Danneskiold-Samsøe automatisk lensgreve og dermed slægtens overhoved. Han var ved sin fars død endvidere også blevet formand for den Ostenfeldtske Stiftelse i Næstved. Den Ostenfeldtske Stiftelse er oprettet af malermester Christian Ostenfeldt (1738-1818) der kom til Næstved fra Sæby i Nordjylland. I 1802 oprettede han ved testamente sin stiftelse dér, men flyttede den i 1816 til Næstved. 1823 købte stiftelsen Sortebrødregård som man nedrev i 1840 for at opføre stiftelsens nye bygning. Af fundatsen fremgår det at *"Stiftelsen yder Fribolig for 11 trængende, over 50 Aar gamle, Enker efter hæderlige Borgere i Næstved (endvidere fri Brændsel, Læge, Medicin og en aarlig Pengesum).*

Efter sin farbror Ernest greve Danneskiold-Samsøe, der afgik ved døden i januar 1908, arvede han Det Holmegaardske Pengefideikommiss⁴ med Holmegaard gods og Holme-

27-årige Aage Danneskiold-Samsøe, i livgardens uniform med tilhørende garnisonshue. Dateret 1913. Officerskorpsets portrætsamling. (Livgardens Historiske Samling).

gaards glasværk, samt ejendommen Enrum⁵ ved Vedbæk, som han i 1939 solgte til Odd Fellow Ordenen, der anvendte stedet til hvile- og rekreativ onshjem for Ordenens brødre.

Overtagelsen

Den 28-årige Aage Danneskiold-Samsøe var godt forberedt til at overtage grevskabet med tilhørende besiddelser og overdirektørstillingen på Gisselfeld.

Hans far havde gradvist indført ham i de hverv, som en mand i hans position skulle mestre, og havde ansat dygtige og trofaste funktionærer. Aage Danneskiold-Samsøe fordelte sin personlige tilstedeværelse i ledelsen af sine godser meget elegant. Resten af sit liv var det

fast kutyme, at han, omtrent fra 1. november til 1. maj, opholdt sig på Gisselfeld, resten af året på Brattingsborg på Samsø. Tidligere overdirektører havde ikke haft mulighed for i samme udstrækning at frekventere Samsø, hvilket skal ses i lyset af, at mulighederne for at komme til og fra øen var yderst begrænsede. Lensgreve Aages far havde i 1870'erne ladet opføre en ny hovedbygning til Brattingsborg i stil med et engelsk landslot. Sandsten var erstattet med det sidste nye indenfor byggeindustrien - *cement*, hvilket også gav godset tilnavnet "cement-slottet".

I forbindelse med hovedbygningen anlagdes også en park. På daværende tidspunkt var det moderne at anlægge haver i engelsk landskabsstil - med store træer og buske, velklippet plæner og stier.

Aage Danneskiold-Samsø var sig fra første færd sit ansvar og sine forpligtelser yderst bevidst. Dette sås ikke mindst på Gisselfeld, hvor han i tidens løb foretog en del forbedringer.

I 1915 gennemgik Gisselfeld en restaurering under ledelse af arkitekten Martin Borch (1852-1937). Gisselfeld havde i en årrække i 1700-tallet været pudset og hvidkalket, formentlig i et forsøg på at få det til at fremstå som et tidstypisk herresæde. Det var en mode der slog igennem herhjemme i 1700-tallet, hvor nyeste byggemåde just foreskrev pudse og hvidkalkede facader, snarere end den dystre sengotik- og renæssancestil.

Ved en tidligere restaurering af Gisselfeld ved J.D. Herholdt (1818-1902) i perioden 1869-74 fjernede man pudsen fra 1700-tallet. Ved Borchs restaurering i 1915 lykkedes det at føre Gisselfeld tilbage til Peder Oxes stil, ved at man fremdrog de brændte munkesten ved hjælp af moderne restaureringsprincipper med respekt for det oprindelige byggemateriale, således at stedet på ny fremstod som et borganlæg fra overgangsperioden mellem sengotikken og renæssancen. Der findes i dag intet synligt spor på murværket af, at Gisselfeld tidligere fremstod som et hvidkalket herresæde.

Lensafløsning og succession

Da Aage Danneskiold-Samsø succederede som overdirektør på Gisselfeld ved sin fars død den 3. juli 1914 var slægtens grevskab *Samsø* endnu ikke afløst ved lensafløsning. Ved grundlovens indførelse i 1849 var der indført en løfteparagraf, der varslede ændringer, og det var de færreste, der forventede en suveræn opretholdelse af Christian V's greve- og friherreprivilegier, men der skulle gå godt 70 år, førend en radikal ændring blev realiseret. Lensgreve Danneskiold-Samsø overtog derfor besiddelsen af grevskabet Samsø på uændrede vilkår som de fem foregående lensgrever af slægten, efter bestemmelser funderet i et enevældigt samfund, i henhold til *Grevernes Privilegier* af 25. maj 1671. Successionsretten i privilegierne er tilrettelagt efter majoratsprincippet⁶, der som hovedregel forfordeler ældste barn, samt bestemmer, at den samlede arvelod skal gå i udelte arv til førstefødte. Dette er i de gre-

velige privilegier opført i § 1, og det er formuleret således:

*"Haffver Vi udj betragtning at til saadan Ære og Værdighed med sømmelighed at bære, udfordres stor middel og formue, huilcken da letteligen forsvinder, naar den udj mange smaa lodde deeles, allernaadigst forundt og bevilget dennem og deris posteritet Jus Majoratus saaledis, at dem og deris Eldste Sønner, medens Sønnerne till ere, og døltre naaringen Sønner er allene Greffvetitel, Ære og værdighed, med alt det Gods, som till et Greffskab er erigerit skall tilhøre, og de andre Børn det øffrige Jordegods, Kjøbejord og Løsøre effter Loven /: naar for dennem ved testament ingen anden anordning giort er :/ at arffve med deris Eldste Broder, som er Greffve, mens huor ingen Greffskab er, skall den Eldste forlods udhaffve halffredie tusind tønder hartkorn, Bygningerne ey beregnit, eller 120 000 rdr: till at kjøbe saa megit gods for, og i øffrige da med sine andre Sydskinde, effter Lands Lov og Rett, gaa i dele"*⁷.

I medfør af lov nr. 563 af 4. oktober 1919 gennemførtes ophævelse af len, stamhuse og fideikommissgodser, hvorefter grevskaberne, baronerne og stamhusene blev afløst, hvilket vil sige, at besiddelserne overgik til fri ejendom. Denne frie råderet skulle købes af staten - det blev man ved loven tvunget til. Der skulle betales 20-25% skat ved ophævelsen, og afløsningen medførte også, at der skulle tilbagegives 1/3 jord til staten til udstykning, hvorefter lensbesidderen så havde fri råderet over sin besiddelse. Lensgreve Danneskiold-Samsø klarede sig relativt problemfrit igennem lensafløsningen, der nu betød, at grevskabet Samsø blev afløst, og besiddelserne, som tidli-

gere kun havde været til låns, blev hans private ejendom.

De, som blev ramt af lensafløsningen, påstod, at den fri ejendomsret var tilsidesat med håndteringen af lensafløsningen. Dette foranledigede blandt andre lensbaron *Carl Oscar Herman Leopoldus Løvenskiold* til baroniet Løvenborg til at lægge sag an mod staten. Landsretten gav lensbaronen medhold, men Højesteret var imidlertid af en anden mening. Dommerne lagde i deres afgørelse i høj grad vægt på flertalsstemningen i Rigsdagen og deres fortolkning af grundloven. Meget tyder derfor på, at der har hersket et tvivlsspørgsmål under deres behandling af sagen. Af voteringerne kan man læse, at flere dommere anerkender, at lensafløsningen var i strid med ejendomsretten og endda taler om "statens røveri" og "konfiskation"⁸.

Dr. jur. Stig Iuul påpeger således i sin afhandling om fideikommissarisk substitution fra 1934, at grundloven ikke gav hjemmel for at medtage løsøre og kapitaler under afløsningen, og bemærker hertil, at dommen af 25. oktober 1920 ikke kom ind på netop dette spørgsmål, men tilsidesatte loven i sin helhed som værende stridende imod grundloven⁹.

Lensafløsningen endte således med det mest omfattende indgreb i ejendomsforholdene i landets historie, og man kan således påpege, at grundlovens § 73, der netop sikrer de helt fundamentale rettigheder i ejendomsretsspørgsmålet, er trådt under fode, idet der i § 73 bestemmes, at "*ejendomsretten er ukrænkelig. Ingen kan tilpligtes at afstå sin ejen-*

dom, uden hvor alment vellet kræver det. Det kan kun ske ifølge lov og mod fuldstændig erstatning"¹⁰. Professor, dr. jur. et phil. Ditlev Tamm har i Nationalmuseets firbindsværk *Herregården* bemærket følgende om lensafløsningsloven: "At et så simpelt lovindgreb skulle afføde en afgift til staten, kunne være svært at begrunde med andet end grådighed, manglende respekt for ejendomsretten og politisk ligegyldighed over for en samfundsklasse, der identificeres med rigdom og lediggang, og som måtte anses for frit bytte, når nye magthavere trådte til".

Lensafløsningsloven blev til på baggrund af en løfteparagraf i grundloven, men på meget væsentlige punkter afviger loven fra grundlovens bestemmelser, idet grundloven kun udtalte, at der skulle gives adgang til, at godserne kunne overgå til fri ejendom, hvorimod lensafløsningsloven statuerede dette som en tvang¹¹.

Kammersagen - tvisten om successionsafgift for overdirektøren

En ikke ofte omtalt sag¹², som lensafløsningslovens indførelse forårsagede, skete på baggrund af afløsningen af grevskabet Samsøe, der i medfør af loven af 1919 blev afløst i 1921. Efter fundatsbestemmelsen var besidderen af grevskabet Samsøe tillige overdirektør for Gisselfeld Kloster. Som sådan har grevskabet Samsøe intet at gøre med Gisselfeld, udover at besidderen af grevskabet er født som successor til overdirektørstillingen. Lensafløsningsloven omfattede ikke Gisselfeld, da det var omfattet af en særlig bestemmelse, der sikrede, at det ikke kunne udlægges til fri ejendom og derfor

ikke kunne afløses på lige fod med andre godser.

Ernst Kauffmann anfører i *Erhvervsdrivende Selvejende Institutioner*, om arvelige hverv bl.a. følgende: "En illustration heraf foreligger i Gisselfeld adelige Jomfrukloster, der i sin tid af Justitsministeriet (Lenskontrollen¹³) blev antaget ikke at være omfattet af Lensafløsningsloven"¹⁴.

Modsat de omtalte sager, der blev indbragt for domstolene af besidderne selv, blev den sag, der skal omtales nærmere her, indbragt af myndighederne, da man fandt det betænkeligt, at den for de øvriges vedkommende pålagte arveafgift ikke uden videre kunne pålægges den til enhver tid værende overdirektør for Gisselfeld.

Gisselfeld måtte qua dets fundatsbestemmelse ikke være privatejet, og det påberåbte lensgreve Danneskiold-Samsøe sig, da Skattedepartementet rettede henvendelse til ham i foreliggende anledning af, at man også ønskede arveafgiften indbefattet på Gisselfeld i kølvandet på lensafløsningsloven. Den sag, der udviklede sig på baggrund af dette spørgsmål, satte for første gang fundatsen på en prøve igennem retssystemet.

Skattedepartementet rettede ved skrivelse af 25. maj 1920 henvendelse til lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe, hvori man opfordrede ham til at indgive arveanmeldelse og svare arveafgift i anledning af sin succession, jfr. arveafgiftslovens § 4 c, hvori det hed: "Arveafgiften svares foruden af al egentlig Arv tillige i følgende Tilfælde [...] c. Ved Erhvervelsen af

*Ret til at nyde godt af Familielegater eller Familiestiftelser, der i Kraft af legal eller fundatsmæssig Successionsorden overgaa til den berettigede*⁷⁵. Departementet fandt på den baggrund, at overdirektørens succession tillige måtte omfatte bestemmelsen i lovens § 4 c. Idet lensgreve Danneskiold-Samsø ikke reagerede på departementets skrivelse, valgte man at sagsøge ham med påstand om få ham tilpligtet at svare arveafgift samt at indgive arveanmeldelse med de nødvendige oplysninger til brug ved afgiftens fastsættelse.

Kammeradvokaten v/højesteretssagfører Knudtzon fremsendte pr. 30. maj 1923 en stævning i kammersag 217/1923 til behandling ved Østre Landsrets 2. afdeling. Den indledes således:

*"Som kst. Kammeradvokat indstævner jeg herved efter Ordre fra Skattedepartementet Overdirektøren for Gisselfeldt adelige Jomfrukloster Hans Excellence Lensgreve Aage Danneskiold Samsø, Gisselfeldt, til at møde som Sagsøgt i nednævnte Retssag, hvorunder jeg agter at nedlægge den ærbødige Paastand, at Sagsøgte Lensgreve Aage Danneskiold Samsø tilpligtes til at erkende, at han er pligtig til at svare Arveafgift i Anledningen af hans Succession ved hans Faders Død den 3' Juli 1914 i Stillingen som Overdirektør for Gisselfeldt adelige Jomfrukloster samt at indgive Arveanmeldelse med de fornødne Oplysninger til Brug ved Afgiftens Fastsættelse, og at Sagsøgte tilpligtes at betale Sagens Omkostninger, derunder mit Salær*⁷⁶.

Den konstituerede kammeradvokat gør endvidere gældende i stævning

gen, at *"Det fremgaar af Konventionen, at der tilkommer Overdirektionen fuldkommen Magt og Myndighed til at beskikke og forordne alle Ting ved Klosterets og Fundatsens Indrettelse, og efter Konventionen maa det antages, at den til enhver Tid værende Overdirektør, saalænge han ikke krænker Testamenterne og Konventionen, ikke er regnskabspligtig*⁷⁷ for nogen, idet det kun siges, at *Overdirektørens Arvinger er forbundne at gøre Rigtighed og Regnskab for alle Klosterets Midler og Indkomster til næste Successor. [...]. Det maa herefter antages, at Stillingen som Overdirektør for Klosteret er af en saadan Beskaffenhed, at der i Tilfælde af Succession skal betales Arveafgift i Henhold til Lov Nr. 136 af 27' Maj 1908 om Arveafgift § 4 c af den Indtægt og Brugsnydelse, som Overdirektøren har af Klosterets Ejendomme og Formue. Da der ikke i Anledning af Sagsøgtes Succession i Stillingen som Overdirektør for Klosteret blev indgivet Arveanmeldelse eller beregnet Arveafgift, opfordrede Skattedepartementet i skrivelse af 25' Maj 1920 Sagsøgte til at indgive den fornødne Arveanmeldelse, men de herefter førte Forhandlinger angaaende Indgivelse af Arveanmeldelse med de fornødne Oplysninger er forblevet resultatløse, hvorefter det er blevet nødvendigt at anlægge nærværende Sag*⁷⁸.

Lensgreve Danneskiold-Samsø afviste at efterkomme departementets krav, og påstod sig frifundet. I præmisserne i den senere landsretsdom, ses kammeradvokaten v/højesteretssagfører Knudtzons på Skattedepartementets vegne fremførte indlæg udlagt som følgende:

"Da der ikke i Anledning af Lensgreve Aage Danneskiold Samsø's Succession i

Stillingen som Overdirektør for Klostret ved Lensgreve Christian Frederik Danneskiold Samsøe's Død den 3. Juli 1914 blev indgivet Arveanmeldelse og beregnet Arveafgift i Anledning af Successionen i Stillingen som Overdirektør, sandt Skattedepartementet, da det var blevet opmærksom herpaa, sig foranlediget til at anstille nærmere Undersøgelse af det retlige Forhold med Klostret og med Stillingen som Overdirektør for samme, særlig med Hensyn til Spørgsmaalet, om hvorvidt der ved Successionen i Stillingen som Overdirektør maatte være at svare Arveafgift. Skattedepartementet kom til det Resultat, at Stillingen som Overdirektør er afen sådan Beskaffenhed, at der i Tilfælde af Succession i Henhold til Bestemmelsen i § 4 c i Lov Nr. 136 af 27. Maj 1908 om Arveafgift, hvorefter Arveafgift svares ved Erhvervelse af Ret til at nyde godt af Familielegater eller Familiestiftelser, der i Kraft af legal eller Fundatsmæssig Successionsorden overgaa til den Berettigede, skal betales Arveafgift af den Indtægt og Brugsnydelse, som Overdirektøren har af Klosters Ejendomme og Formue¹⁹.

Den konstituerede kammeradvokat fremførte i øvrigt, at der var fastsat bestemmelser om ydelser til overdirektøren i fundatsen, idet der særskilt var oprettet en selvstændig stiftelse netop til fordel for slægten. Man gjorde endvidere gældende, at de ydelser, der blev stillet overdirektøren til rådighed, ikke svarede til det arbejde, han udførte for klostret. Samtidig forsøgte man at dække stillingen ind under en ganske anden betydning end en almindelig administrators. Eksempelvis kan stillingen beklædes af en umyndig, hvilket ikke er gældende for admi-

nistrerende direktører i det øvrige private erhvervsliv, og - vigtigst af alt - at overdirektøren ikke i levende live er regnskabspligtig overfor sin og klostrets bestyrelse, idet dette forhold henstiller til arvingerne at gøre rigtighed og regnskab for klostrets midler i forbindelse med næste succession.

Lensgreve Danneskiold-Samsøe afviste departementets påstand om, at Gisselfeld frit kan sættes i klasse med den lovbestemmelse, der omfatter familielegater og stiftelser. Han redegjorde for forskellen mellem disse legatstiftelser og den konkrete sag, og fremførte, at i sådanne legatstiftelser er forholdet det, at hele nettoindtægten, eller en nærmere bestemt andel deraf, af vedkommende bestyrelse uddeles til de berettigede, og gjorde for retten gældende, at det på Gisselfeld var således, at overdirektøren intet fik udbetalt af den samlede nettoindkomst, men at der udbetaltes overdirektøren et passende vederlag af klostrets bruttoindtægt for det arbejde, han udførte for klostret²⁰.

Af fundatsens post 6, fremgår det, at overdirektøren har "... fri Bopæl med Have paa Gisselfelde, frit Vildt til eget Brug, samt aarlig 72 Tønder Havre, 22 Stk. Høveders Græsning, 36 Læs Hø à 40 Lpd. Vægt, 40 Læs Halm à 40 Lpd. Vægt, 50 Favne Brænde og 50 Skovlæs Tørv; Brænde og Tørv skoves og tilføres Overdirectøren frit. Men naar Hovedgaardens Marker vorder udparcellerede, da udlægges Overdirecteuren et passende Stykke Jord, som efter lovlig Maal og Taxation kan være Vederlag for Havren, Græsningen, Høet og Halmen, hvilken Jord han

derefter selv besørger drevet og dyrket, uden Hielp eller Byrde fra Stiftelsens Side. I Stedet for de 50 Favne Brænde og 50 Skovlæs Tørv ydes der nu 150 rm. Bøgeklov og 60 Tons Kul aarlig. Som Vederlag for de forskellige nærmere angivne Naturalpræstationer, om hvilke det i Fundatsen bestemmes, at de, naar Hovedgaardens Marker udstykkes, skulde vederlægges med et passende Stykke Jord, har Overdirektøren faaet overladt til fri Brug Gaarden "Edelesminde" med Ager og Engs Hartkorn ca. 48 Tdr., af Areal ca. 350 Tdr. Land og vurderet til Ejendomsskyld til 349.000 Kr. Klostret udreder samtlige Udgifter til Vedligeholdelse m.v. af Klosters Hovedbygning med dertil hørende Udbygninger, Have og Park, samt til Skatter, i alt 90 à 100000 Kr. aarlig. Af "Edelesminde" betaler Overdirektøren selv Skatter ca. 6600 Kr. aarlig, medens Klostret betaler Vedligeholdelsen ca. 1000 Kr. aarlig²¹.

Dernæst fremførte lensgreve Aage, at det ikke var korrekt, at han ikke havde nogen regnskabspligt²², og henviste til det punkt i fundatsen, der pålægger enhver arving i slægten at føre tilsyn med overdirektørens arbejde, såfremt man skulle finde, at denne administrerede klostrets midler på en uhensigtsmæssig måde²³. Dette system skulle ses i lyset af slægtens høje sociale status, der efter datidens opfattelse ville have fundet det særdeles upassende at lade en tilsynsmyndighed mod overdirektøren være repræsenteret af andre end hans egen slægt²⁴. Overdirektøren skal især drage omsorg for i sin varetagelse af embedet, at følgende 3 punkter efterkommes: 1) Overdirektørens familie - og arvinger til stillingen er

tilpligtet til at føre tilsyn og se til, at overdirektøren fuldt og helt lever op til de i fundatsen fastsatte bestemmelser. 2) Overdirektøren kan suspenderes fra stillingen såfremt denne overtræder fundatsbestemmelsen, eller misbruger sin stilling. 3) Overdirektøren er ikke regnskabspligtig i levende live. Revision af klostrets regnskab beror hos arvingerne.

Dommene

Mandag den 10. september 1923 blev der ved Østre Landsret afsagt dom i sagen. Lensgrevens advokat, højesteretssagfører Shaw, nedlagde påstand om frifindelse af sin klient i henhold til Gisselfelds fundatsbestemmelser. Denne påstand tog Landsrettens dommere til efterretning og bestemte, at "Sagsøgte Overdirektøren for Gisselfeld adelige Jomfrukloster, Hs. Exc. Lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe, Gisselfeld, bør for Sagsøgerne Skattedepartementets Tiltale i denne Sag fri at være".

Skattedepartementet, på vegne af kammeradvokaten v/højesterets-sagfører Knudtzon lod landsrettens dom appellere til Højesteret.

Året efter, den 10. november 1924, blev der på ny afsagt dom. Højesteret stadfæstede landsrettens afgørelse og fastslog dermed, at der er tale om en privat rettighed, der nedarves, men som følge af, at rettigheden indebærer en betydelig arbejdsforpligtelse, svares der ikke arveafgift efter de i arveafgiftsloven af 1908 nærmere fastsatte bestemmelser²⁵. Den til enhver tid værende overdirektør arver altså kun rettighederne til at bestride stillingen,

Samtidigt foto af Aage Danneskiold-Samsøes hjem - Gisselfeld, set fra nordvest, fotograferet af Sven Türck (1897-1954). Lensgreven opholdt sig her halvårligt fra november til maj, resten af året på Brattingsborg på Samsø. Oven over porten ses en sandstensplade med følgende inskription: "M.D.X.L. paa thedt sivendne Aar Loed Peder Oxe thendne Gaar flytte och bygghe af ny som ha(n)d her staar segh oc sine Arvinghe tnil nytthe Gvdt vndne thennom ath bygghe oc boe och saa i Verden ath vere ath thedt bliffver thennom til Fredt och Roe ofver aldt Thing thil Gvdtz. Ære". Pladen er opsat af Gisselfelds bygherre, Rigshofmester Peder Oxe i 1547. (Kort- og Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek).

med dertilhørende forpligtelser - men arver ikke klosteret, der kun er en embedsbolig for overdirektøren, så længe han varetager embedet. Et arveafgiftspålæg forekommer derfor ikke at være hidhørende under bestemmelsen. Dette er forklaringen på, at successionsordningen på Gisselfeld i dag ikke omfatter at svare arveafgift ved overdirektørskift. Det skal påpeges at det i større grad var Aage Danneskiold-Samsøes indsigt, og overblik over situationen, end det var fundatsens juridiske holdbarhed, der sikrede lensgreven og Gisselfeld en sejr, såvel ved landsret som højesteret. Siden har ingen forsøgt at nedlægge påstand

om, at Gisselfeld skal betale arveafgift, da dette ikke kan gennemføres på sædvanlig vis; Gisselfeld kan ikke overgå til privat ejendom. Var rettens afgørelse faldet ud til Skattedepartementets fordel, ville Gisselfeld ikke have bestået i sin nuværende form i dag.

Gisselfelds økonomi ville ikke have kunnet bære en arveafgiftsudbetaling ved hver succession siden lensafløsningen, således som tilfældet var på hovedparten af landets godser, især når det tages med i betragtning, at Gisselfeld blev succederet hele 2 gange i 1960'erne, nemlig i 1966 og igen i 1969.

Giftermål og familieførøgelse i 1920'erne

Danneskiold-Samsøe var 34 år, før han indgik ægteskab. Ved bryllup den 3. oktober 1922 blev han viet til enkebaronesse Fanny von Lotzbech (1889-1977), datter af viceadmiral Anton Ferdinand Mazanti Evers. Fanny von Lotzbech blev den oktober 1909 viet i Holmens kirke til kammerjunker, sekondløjtnant Christian Eduard baron von Lotzbeck (1884-1920). Christian von Lotzbeck var attaché ved det danske gesandtskab i Berlin. Christian von Lotzbeck døde i Berlin kort før jul i 1920, kort forinden fyldt 36 år, og blev begravet på Südlicher Friedhof i München.

Efter knap 2 års enkestand giftede Fanny von Lotzbeck sig med Danneskiold-Samsøe - den 3. oktober 1922 i Gentofte kirke.

Den 21. januar 1924 fødte lensgrevinde Fanny en datter hjemme på Gisselfeld. Den 6. april blev den lille pige døbt i Bråby kirke og fik navnene *Elisabeth Henriette komtesse af Danneskiold-Samsøe*²⁶. Lensgrevinde Fanny bragte børn med sig ind i ægteskabet, som hun havde fra sit ægteskab med Christian von Lotzbeck, og disse børn tog Aage Danneskiold-Samsøe til sig, som var det hans egne, og han blev for dem en enestående, kærlig og omsorgsfuld fader.

Godsejer og industrimagnat

Lensgreve Aage deltog selv i arbejdet på sine godser, og han vidste præcist, hvad der foregik indtil mindste detalje i deres drift. Han havde en forståelse for det, som han

var blevet betroet, og en ydmyghed, som enhver stor erhvervsmand skal have.

Udover at være en dygtig godsejer, administrator og overdirektør var Aage Danneskiold-Samsøe også en meget dygtig forretningsmand, hvilket klarest kom til udtryk i hans ledelse af Holmegaards Glasværk. I 1920'erne kom glasværket ind i en depression, som der tilsyneladende ikke var nogen vej ud af. En hvilken som helst anden leder, ville have valgt at indstille produktionen og afskedige en hel del ansatte. En sådan løsning lå Danneskiold-Samsøe meget fjernt. Han valgte at tage dette tab på sig og bekostede i stedet en del udvidelser og driftsændringer for at sikre, at den fremtidige produktion kunne holdes på et højt og hæderligt niveau. Det lykkedes at rette det op, og kimen til det statussymbol, Holmegaards Glasværker stadig er i dag som kunstindustri, er lagt af Aage Danneskiold-Samsøe, og æren er ene og alene hans. Der skal ikke efterlades tvivl om, at det var Danneskiold-Samsøes engagement og kendskab til forholdene på glasværket, der bevirkede, at han var så tilstrækkelig inde i driften, at det var muligt for ham at iværksætte strukturændringer, der var langsigtede holdbare. Eksempelvis kan det påpeges, at han i 1923 underskrev en kontrakt med Den Kongelige Porcelainsfabrik, hvorefter glasværket skulle fremstille serviceglas efter porcelænsfabrikkens tegninger og kunstneriske opsyn. Glassene skulle sælges og markedsføres af Den Kongelige Porcelainsfabrik.

Den økonomiske situation i landet

på daværende tidspunkt var meget usikker. Danneskiold-Samsøe forlangte, at det hidtidigt tolererede underskud på Gisselfeld skulle bringes betydeligt ned. Efter hans ønske blev herskabets forbrug nedprioriteret, og produktionen til detail- og engrossalg havde den absolutte førstehedsprioritet. Denne omlægning resulterede i, at økonomien langsomt, men sikkert forbedredes, indtil den kulminerede under krigen. Der var ingen distribution af betydning, da transporten var stærkt begrænset eller helt stoppet for det, der ikke var livsnødvendigt²⁷.

Forsøgshuset - et glemt eksperiment med bygningstømmer

Lensgreve Aage var en meget idéudviklende person, som antageligt var drevet af perfektionistisk overbevisning for problemløsning. Et meget sigende eksempel på netop denne evne, til at løse problemer og skabe nye indfaldsvinkler og muligheder, er det såkaldte *forsøgshus*. I 1920'erne opstod en tvist om kvaliteten af nordisk tømmer. Tvisten gik på, hvilket grantømmer der var mest langtidsholdbart: danskproduceret gran eller svenskproduceret gran? Det blev et omdiskuteret emne, der blev drøftet i afhandlinger og diverse tidsskrifter i årevis.

Danneskiold-Samsøe fik den ide, at man kunne teste det nordiske tømmeres kvalitet, ved at bygge et hus af både dansk og svensk tømmer, og så se hvilket af det, der først tæredes af vind og vejr. Resultatet kunne tillige statuere, hvorvidt det var nødvendigt at importere svensk eller norsk tømmer hertil landet, hvis dansk tømmer var mindst ligeså holdbart

og kvalitetsegnet som det, der kom fra de andre lande. Projektet blev sat i gang, og man opførte et træhus på Gisselfelds område med skiftevis danske og svenske bjælker - og indgraverede et "D" i det danske tømmer, og et "S" i det svenske.

Imidlertid glemte man spørgsmålet, og hvorvidt man sidenhen har værdiget den gamle diskussion en tanke, skal være usagt. Nu, mange år senere, kan der gøres status af Danneskiold-Samsøes projekt. "Forsøgshuset" står der endnu. Ikke én eneste planke er rådnet.

Fredlysningerne af mindesmærkerne på Samsø

På det kulturhistoriske plan udviste lensgreve Aage også megen forståelse og respekt for det hans forpligtelser pålagde ham at værne om. I Det Kongelige Biblioteks håndskriftsamling, findes den ene del af en korrespondance mellem lensgreven og Hans Kjær (1873-1932), der var museumsinspektør ved Nationalmuseet. Korrespondancen omhandler bl.a. et restaurerings- og fredlysningsprojekt på Samsø. Den del af korrespondancen der befinder sig i samlingen fandt sted henover forsommeren og efteråret 1930. Initiativet til dette blev taget af Danneskiold-Samsøe selv. De fleste af fredningerne på lensgrevens jorde var selvskevne, men i tilfældet vedr. øen Kyholm i Kattegat, beliggende mellem Samsø og Vejrø, opstod der vanskeligheder, idet anliggendet hverken beroede hos Nationalmuseet eller Kirkeministeriet. Det lykkedes dog alligevel at løse problemet.

Aage Danneskiold-Samsøe taler ved genindvielsen af Kyholms gamle kirkegård fredag den 22. juli 1932. Begivenheden blev nøje fulgt af pressen. Ved indvielsen talte også pastor Terkelsen, lærer Bent Rasmussen og provst Thomsen. Lensgreven ses omtrent midt i billedet. (Samsø Egnarkiv).

På foranledning af Danneskiold-Samsøe, rettede Hans Kjær ved skrivelse af 21. juni 1930 henvendelse til kirkeministeriet, hvori han skriver:

"Paa den Lensgreven tilhørende ø i Stavns Fjord paa Samsø, Kydholm, var der, efter en ved Sundtolden paataget Forpligtelse, i aarene 1831-1859 etableret en omfattende Regerings-Karantæneanstalt, med ca. 25 Bygninger, et Kapel og en Kirkegaard. Allerede i 1709-11 havde der i øvrigt været Karantænestation for Jylland, med eet hus, samt 1801-14 "Kydholms Fæstning". I kapellet holdtes i Karantænestationens Tid Gudstjeneste en Gang ugentlig ved en af Samsøs Præster og der var indrettet en lille Kirkegaard, smykket med et Trækors med Digteren Prems velkendte Strofer: venlige Grav, i din Skygge bor Fred, Din tavse Indvaaner af Sorger ej ved. [...] For faa dage siden besøgte

jeg efter Hs. Exc.^s8. Ønske sammen med ham Kydholmen. Skansen vil efter Lensgrevens Forslag blive fredlyst under Nationalmuseet, og Havnen freder for saa vidt sig selv. Vanskeligere er Spørgsmålet om Kirkegaarden. Den har selvsagt været indviet Grund, og Flertallet af de der Gravlagte er Danske (og Norske), andre Mænd af vidt forskellig Nationalitet. Kydholmen hørte tidligere i gejstlig Henseende til Onshjerg, nu til Tranebjerg Sogn, og begge Kirker er selvejende. [...] Lensgreven ønsker nu, idet han paa Forhaand stiller sig velvilligt til Spørgsmaalet, Sagen om Kirkegaardens fremtidige Skæbne afgjort. En Fredlysning under Nationalmuseet ligger udenfor de Opgaver, som Museet anser for sine"²⁹.

Skanserne blev fredet men sagen vedrørende kirkegården beroede som nævnt hverken hos Nationalmuseet,

eller kirkeministeriet. Det blev derfor et anliggende mellem lensgreven og menighedsrådet i Tranebjerg sogn. Lensgreven bekostede rydningen og rensningen af pladsen, ligesom han forærede det egetræ som korset, der blev genrejst på stedet, blev udført af. Det var hensigten at kirkegården skulle føres tilbage til sit oprindelige udseende. Der skulle rejses et kors, svarende til det, der tidligere fandtes på kirkegården. Man fik udfærdiget en tegning af korset efter de gamle beskrivelser, som man lavede korset ud fra. I sommeren 1932 - to år senere var projektet tilendebragt. Tirsdag den 5. juli 1932 blev korset opsat på stedet hvor det oprindelige kors stod. Ved opsættelsen fandt man endvidere resterne af det oprindelige kors, der i modsætning til det nye, var udfærdiget i fyrretræ.

Genindvielsen af kirkegården var først fastlagt til tirsdag den 19. juli, men grundet dårligt vejr fandt den først sted om fredagen, den 22. juli. Det var en begivenhed der havde pressens bevågenhed, og i Samsøs Folkeblad kunne man læse talerne fra genindvielsen i deres fulde længde. Først talte lensgreve Danneskiold-Samsøe, dernæst pastor Terkelsen, lærer Bent Rasmussen og sidst provst Thomsen.

Danneskiold-Samsøe bød velkommen og redegjorde i sin tale for hele projektets forløb:

"Det er mig en glæde at se, at de alle har fulgt Tranebjerg Menighedsråds indbydelse. Som ejer af Kyholm vil jeg byde Dem alle velkommen til Kyholm. Så længe mine forældre levede, lærte de

mine søskende og mig at have den dybeste veneration (ærbødighed) for alle de gamle minder på Samsø.

Da Grevskabet gik over til fri ejendom, lå det mig på sinde, at få fredet alle mindesmærker på Brattingsborgs grund. Jeg henvendte mig til Nationalmuseet, og jeg skylder dette og museumsinspektør Hans Kjær megen tak. Oldtidsminderne fredede vi ved fredningsdeklaration, der blev tinglæst på ejendommen, og de fleste er allerede fredet på Nationalmuseet foranstaltning.

Da vi kom til minderne den historiske tid 1801-15 blev det vanskeligere, da Nationalmuseet aldrig freder noget, der hører nutiden til; men vi har dog fået fredet de 4 skanser ved Lyshagen samt de tre Batterier (Lilleør, Kyholm og Besser Rev)⁹⁰.

Det sidste var at få ordnet forholdene ved Kyholms kirkegård. Den sag kunde Nationalmuseet ikke tage sig af, og kirkeministeriet heller ikke. Forholdene kom da tilstå mellem Tranebjerg menighedsråd og mig. Det var glædeligt for mig at erfare, med hvilken forståelse denne sag blev mødt, ikke alene fra menighedsrådet og provstiudvalget side, men også fra sognerådene.

En oprigtig tak til alle, der har bidraget hertil. Jeg ser heri afslutningen på dette fredningsværk.

Når mange år er gået og vi er gået bort, vil jeg håbe at der i Tranebjerg sogn stadig må være mange, der søger ind i Tranebjerg kirke og finde fred og hvile for deres tanker og nære de samme ønsker som vi overfor Kyholm: at deres grave må blive i fred.

Aage Dannekiold-Samsøe viser forsvarsartilleriet på det gamle Kyholm. I baggrunden ses det nyopsatte sortmalede egetræskors, der var blevet rekonstrueret efter gamle beskrivelser af et tidligere kors på stedet. Lensgreven skænkede et egetræ til formålet. Tirsdag den 5. juli 1932 blev korset opsat på stedet, hvor det oprindelige kors stod. Ved opsættelsen fandt man endvidere resterne af det oprindelige kors, der i modsætning til det nye, var udfærdiget i fyrretræ. Korset bærer følgende inskription: "O, venlige Grav, i din Skygge bor Fred, din tavse Indvaaner af Sorger ej ved". (Samsø Egnarkiv).

Hermed overdrager jeg den fremtidige vedligeholdelse til Tranebjerg sogns menighedsråd³¹.

Vedligeholdelsen beror stadig hos menighedsrådet i Tranebjerg sogn der hvert år på grundlovsdag tager til Kyholm for at ordne den gamle kirkegård. Lensgrevens store engagement har ej heller i dette anliggende været forgæves.

Herskab og tjenestefolk

Forholdet mellem herskab og tjenestefolk var betydningsfuldt i dagligdagen. Lensgreven skulle ifølge loven og religionen være som en fader for sine tjenestefolk. *"De dengang udbredte patriarkalske forhold var en kendsgerning på Gisselfeld, hvor lensgreven var undersåtternes krævende,*

*men også beskyttende alfader³², som Christian A. Thomsen udtrykker sig i sin erindringsbog *Klostergartneren*. Selvom denne beskrivelse af et forhold mellem herskab og tjenestefolk er foretaget, som Holberg ville have gjort det i 1700-tallet, så var det alligevel denne opfattelse, som man i større eller mindre omfang nærede mange steder helt frem til begyndelsen af 1960'erne. Således var det altså både i Aage Dannekiold-Samsøe barndom og sidenhen i hans egen husholdning.*

Han havde den meget moderne opfattelse, at tjenestefolk og ansatte på hans godser skulle have bedre vilkår. Mange af hans ansatte havde tidligere tjent på andre godser, og de mærkede en markant forskel

i de forhold, der kunne tilbydes på Gisselfeld og på Brattingsborg. De ansattes beboelsesforhold på Brattingsborg var helt exceptionelle i sammenligning med andre godser. På værelserne var der centralvarme, varmt vand, træk & slip, tørrerum til tøj m.v. Flere af disse ansatte har siden hen berettet om deres tid i lensgrevens brød, så derfor ved vi i dag, at der vitterligt var en markant forskel. Til de gifte landarbejdere byggede han smukke huse uden jordtiliggende, og han skaffede husmændene vilkår, så at de var langt forud for flertallet af deres ligestillede. Kløften blev for stor, hvis man skulle drive en moderne virksomhed, for det var som sådan, han betragtede sine godser. De ansatte benævnte han altid som sine *medarbejdere* og tjenestefolkene som *personalet* - og ikke som sine "folk" eller "tyende". En særlig skattet person på Gisselfeld i mange år var *Aksel*, som var familiens *altmuligmand*. Han beskrives som lensgreve Aages og lensgrevinde Fannys fortrolige i mange forhold og var i særdeleshed personlig værdsat af komtesse Elisabeth.

Aksels funktioner for familien og for Gisselfeld var mangfoldige. Hans alsidige kunnen gjorde, at han både var hushovmester, ceremonimester, fjerkræoppasser og brændefordeler. Aksel boede i en af Gisselfelds bedste funktionærboliger, det nordre tårnhus, noget han forstod betydningen af og levede op til resten af livet. *"Noget, der fortæller om hans adfærd og menneskelige karakter (var): evnen til at tale og nok så vigtigt - at tie! Aksel var en smuk mand. Han mindede lidt om Chaplin bortset fra moustachen og den høje hat"*³³.

På Gisselfeld var om efteråret hans vigtigste arbejde klargøring af liljekonvaller til drivning. Sidst på året fik gartneriet hjælp af fire damer, der efterhånden havde udviklet et speciale i sorteringens vanskelige kunst. Klostergartneren fortæller, at damerne sorterede på *akkord* - 4 øre pr. knopstikker spire, der blev bundtet med 25 stk. og sendt efter bestilling til drivning - 6 kr. pr. bundt³⁴.

Officersuddannelse og hæders-tegn i 1930'erne

I januar 1930 deltog lensgreven i et kaptajnskursus på Hærens Officersskole på Frederiksberg Slot, og i januar 1933 udnævntes han til kaptajn af reserven ved Den Kongelige Livgarde. I december samme år blev han kaptajn i nummer i Forstærkningen.

Den 6. juli 1934 blev han tildelt titlen Ridder af Dannebrog. Den 28. februar 1936 blev han afskediget af krigstjenesten i nåde og efter ansøgning. Ved sin afgang fra Livgarden samme år blev han tildelt eksemplar nr. 72 af *Garderstatuetten af 1905*, en bronzestatue udført af kunstneren C. Th. Wegener.

Den 28. juni 1939 udnævntes han til Dannebrogsmænd, en hæder der tildeltes indehavere af Dannebrogordenen som en ganske særlig udmærkelse. Kongehusets begrundelse for at tildele denne hæder til Danneskiold-Samsøe var, at han den 4. juli samme år havde været overdirektør for Gisselfeld Kloster i 25 år, havde mange betydelige tillidshverv og tillige var en dygtig administrator af sine godser, samt havde udført et prisværdigt

Fra Paraden på Ermelundssletten i anledning af Livgardens 275 års jubilæum den 30. juni 1933. Fra venstre: Generalmajor Sylow (kaptajn af reserven), Aage Danneskiold-Samsøe, (Livgarden), dronning Alexandrine, baron Blixen-Finecke (civil), prins Georg af Grækenland (søofficer) og prins Gustav (Livgarden). (Livgardens Historiske Samling).

arbejde som executor i afdøde lensgreve F. Moltkes bo. I anledningen af denne udnævnelse, indsendte Danneskiold-Samsøe pligtskyldigst sin levnedsskildring, dateret 26. juli 1939³⁵.

Successionsforberedelsen udenfor direkte linje

I efteråret 1945 fik Danneskiold-Samsøe konstateret en uregelmæssighed på den ene lunge, og det har med overvejende stor sandsynlighed fremskyndet hans overvejelser om at iværksætte en struktureret handlingsplan for sin efterfølger på Gisselfeld. Han havde i sine sidste leveår gjort sig meget store overvejelser med hensyn til, hvad der skulle

ske med Gisselfeld, den dag han ikke selv var mere. Hans sygdom tvang ham til at tage direkte stilling til, hvorledes Gisselfeld og hans private besiddelser skulle administreres. Det var lensgrevens opgave, da der ikke var nogen tilsynsmyndighed for Gisselfeld og ej heller nogen bestyrelse på daværende tidspunkt. I tilfælde af, at overdirektøren ikke skulle efterlade sig en mandlig livsarving, og det var jo situationen for Aage Danneskiold-Samsøe, fulgte udnævnelsen nærmeste successor. Aage Danneskiold-Samsøe var klar over, hvem hans mandlige efterfølger var, men det gik ikke i lige linje, og det gav ham en del spekulationer og besværligheder, eksempelvis ville bodelingen være mere omfattende, end ved tidligere overdirektørskift.

Han udfærdigede nogle meget detaljerede breve om, hvorledes han ønskede driften skulle være efter hans død. Disse breve vedrørte primært besiddelsen på Samsø og Holmegaard Gods og Glasværk. Da alt dette var ordnet, skulle han bestemme for Gisselfeld. Det blev til et decideret arbejdsdokument, som opførte et ledelsesmønster for driften af klostret - en ledelsesplan i hans egen stil.

I hvor lang tid Aage Danneskiold-Samsøe har gået med tanken om Gisselfelds fremtid vides ikke - han var ikke en person, der delagtiggjorde andre i sine tanker. Som et meget ansvarsbevidst menneske har hans inderste ønsker og tanker kun været kendt af ham selv, indtil iværksættelsen var en realitet.

Den nærmeste slægtning til ham,

der kunne overtage Gisselfeld, efter de fundatsmæssige bestemmelser, var hans farfars brors barnebarns søn - James Christian Carl *Sophus* greve Danneskiold-Samsøe³⁶, der siden 20-års alderen havde været bosat i Californien. Aage Danneskiold-Samsøe kontaktede ham pr. brev, men skrev flere gange forgæves til ham. Da grev Sophus i 1921 forlod Danmark, havde han ikke tanker om nogensinde at vende hjem, og det var på dette tidspunkt aldeles usandsynligt, at næste overdirektør skulle blive ham. Hvem kunne på dette tidspunkt vide, at der i Aage Danneskiold-Samsøes ægteskab ikke ville fødes en søn?

Valget af grev Sophus som næste successor forekommer umiddelbart som et brud på fundatsen, idet det her fastslås, at "... *hvervet som overdirektør altid skal gå lige i arv og ikke forsøges overført fra een gren af slægten til en anden*". Successionen af grev Sophus er en overførsel af hvervet fra en gren af slægten til en anden.

Aage Danneskiold-Samsøe havde bemyndiget hofjægermester Gregers Juel til Juelsberg til at styre Gisselfeld, indtil hans efterfølger kunne tiltræde. At han valgte at bemyndige andre til på vegne af sig selv at tage vare på Gisselfeld i tilfælde af hans død, inden successionen mellem ham og grev Sophus Danneskiold-Samsøe var på plads, skal nok ses i lyset af, at han ikke vidste, om grev Sophus overhovedet ville tage imod posten, og hvem skulle i givet fald næste successor være? Aage Danneskiold-Samsøe var på dette tidspunkt kun 58 år, og hvorfor det skulle gå så hurtigt, må bero på, at hans lungekræft,

som der var tale om, var meget fremadskridende.

Tilsyneladende har man overset en mulighed for en midlertidig afløser for Aage Danneskiold-Samsøe i samme slægtled. En bestemmelse i fundatsen fastslår nemlig, at "*Skulle det blive ældste kvinde af ældste, d.v.s.. Christian Danneskiold-Samsøes³⁷, gren af slægten, der arver hvervet som overdirektør, skal hun varetage direktionen over klosteret, indtil hun bliver gift. Herefter skal hun intet have at gøre med hverken klosteret eller dets direktion. Såfremt hun har søstre, da skal hendes ældste lillesøster straks overtage direktionen og varetage opgaven, så længe hun er ugift. Og således fortsætter man nu i denne, ældste gren af slægten, så længe der findes ugifte kvindelige arvinger, der både vil og kan stå i spidsen for klosteret*"³⁸.

Lensgreve Aages datter komtesse Elisabeth havde ved sin fars død endnu ikke indgået ægteskab. Hun var fyldt 21 år, og hun var således myndig.

Således kunne hun være bemyndiget til at varetage overdirektørposten, indtil en mandlig descendent kunne indsættes. Komtesse Elisabeth var ugift indtil 1954, hvor hun indgik ægteskab med Frants Aksel Lassen, der var bror til krigshelten Anders Lassen. Man skulle synes, at en sådan mulighed havde været den oplagte løsning i overgangsperioden, frem for at konstituere overdirektører udenfor slægten. Hvorfor man valgte at se bort fra denne mulighed, er uvist, men meget tyder på, at årsagen skal søges i, at lensgreven ikke ønskede denne enorme opgave lagt over på hans

datter, når det på længere sigt ikke var muligt for hende at beholde embedet.

Danneskiold-Samsøe skriver følgende i sit testamente post 11: *"Det er mit Ønske, at mine Executorer skal overtage Ledelsen som Overdirektion for Gisselfeld Kloster i Tidsrummet efter min Død, indtil min Efterfølger i Stillingen som Overdirektør kan faa sine Forhold afviklet og tiltræde Stillingen. Det er min Hensigt at søge at faa dette bekræftet ved en Overenskomst mellem min Efterfølger og mig, men forsaavidt en saadan Overenskomst ikke skulde foreligge ved min Død, er det mit Ønske, at Vakancen udfyldes som her bestemt".*

En sådan overenskomst blev gennemført henholdsvis den 26. februar og 9. maj 1941, hvor lensgreve Aage og grev Sophus underskrev en aftale om overdirektionens varetagelse i tilfælde af lensgrevens død, inden Sophus kunne tiltræde stillingen. Skrivelserne blev formidlet til grev Sophus igennem det danske konsulat i Los Angeles.

Hvordan lensgreve Aages helbred skrantede, vidste han kun selv. Ingen kendte til, hvordan han havde det, ikke engang hans familie. Han har betragtet dette som noget meget privat, som ikke andre end han selv skulle bekymre sig om. Til sidst kunne man dog mærke, at han med hensyn til Gisselfeld havde mistet sit ellers stålsatte engagement. Hans helbred svækkedes, men han ville ikke erkende det - og han formåede stædigt at fastholde sit virke og ansvar, så ingen havde øjnet nogen synlig svækkelse, og det var nok den medvirkende årsag til, at han

var aktiv indtil ganske få dage før sin død. Få dage før jul havde han været på besøg på Samsø, - ingen havde hæftet sig ved nogen svækkelse, og derfor ikke forventet at dette besøg skulle blive hans sidste.

Lensgrevens død i 1945

På sin 59 års fødselsdag den 4. november 1945 var han hele dagen på sneppejagt på Samsø, hvor han gik meget. Han pådrog sig en forkølelse, der var svær for ham at komme over. Af jagtprotokollerne fremgår, at der hverken før eller siden er skudt så mange snepper på én dag.

Op til julen havde han gennemgået en længere undersøgelse i København, og da han den 20. december kom hjem til Gisselfeld, var han meget afkræftet. Det han ellers så stædigt havde formået at holde skjult, var ikke længere muligt for ham. Kræften havde øjensynligt vundet over ham. Det var en dødsmerket mand.

Juleaftensdag bad han gartner Wedege om at ledsage sig til *Sophies Have*, hvor han kunne udpege det sted, hvor han ønskede at blive stedt til hvile.

En af juledagene blev han efter et ildebefindende hentet af en ambulance hjemme og skulle køres til Rigshospitalet med henblik på en større operation, der var usædvanlig dengang. Ambulancen kom 3 timer forsinket til Gisselfeld. Lensgrevinden ledsagede sin mand til Rigshospitalet, mens den øvrige familie blev tilbage på Gisselfeld. Undervejs til København brød ambulancen sammen grundet problem

med kardanakslen, og det forsinkede dem yderligere. Da ambulancen en tid efter kunne køre videre, var varmeapparatet defekt, og temperaturen i vognen var meget nær frysepunktet. Da lensgreven ankom til hospitalet, blev han straks indlagt på professor Husfeldts afdeling og opereret. Han skulle gennemgå en alvorlig og ret gennemgribende lungeoperation, og overfor de krav, operationen stillede, slog hans helbred ikke til. Under operationen svigtede hjertet, og lensgreven døde, endnu inden operationen var afsluttet. Aage Danneskiold-Samsøe døde torsdag den 27. december 1945.

Budskabet om hans pludselige død i København kom ganske uventet, og det gjorde et dybt indtryk både på egnen omkring Gisselfeld og på Samsø. *"Det gik som en rød Traad gennem alt, hvad der blev sagt og tænkt i Aftes, da Meddelelsen om Grevens Død langsomt spredtes over Gisselfeld Gods, at her er han fuldstændig uerstattelig"*, som Berlingske Tidende beretter dagen efter hans død.

Tunge skyer begyndte at trække sig sammen over Gisselfeld. Stamgrenen i slægten kunne nu se en ende på retten til Gisselfelds overdirektorat, da lensgreveparret aldrig fik nogen søn, og dermed blev hovedlinjen af slægten udtømt for mandlige descendenter til stilingen som overdirektør.

Bisættelsen

Slægtens sidste officielle gerning på Gisselfeld var begravelsen af den sidste lensbesidder af grevskabet Samsøe - nytårsaftensdag i befrielsesåret.

En snes mand havde dagen før været beskæftiget i gravlunden, og dertil havde de hugget 28 læs gran til havegangene og til at dække graven, så det var i orden, til det nye år rullede ind over landet. Utallige kranser var signeret med bånd fra adel og kongehus. De mange kranser fra lokale måtte leveres fra Haslev.

Der skulle også pyntes op i spisestuen i østfløjens anden sal, hvor der var inviteret 80 personer til frokost før bisættelsen, og dertil kom familiens eget nytårsbord kl. 18.30.

Klostret blev pyntet. Den ceremonielle del af begravelsen skulle finde sted i riddersalen, der ligger i forlængelse af en gang fra hallen. Riddersalen var ved bisættelsen pyntet med grønne planter og flag som et rigtigt kapel og udstyret med stilladser til de 4 store sølvlysestager, der flankerede den dannebrogsdækkede kiste. Dagligstuerne ovenpå var lige så smykkede; enke-lensgrevinden sagde, at det var den sidste højtidelighed i denne slægts historie, hvilket også var rigtigt.

Højtideligheden begyndte kl. 13 med salmesang og orgelspil. Aage Danneskiold-Samsøe gamle huslærer holdt en gribende tale, før kammersanger Byrding sang B. S. Ingemanns salme fra 1841 *"Den store Mester kommer"*.

Enkelensgrevinden og hendes bror, kommandør Evers, havde bl.a. udvalgt klostergartner Thomsen til at være med til at bære lensgreven til hans sidste hvilested - ude i Sophies Have. Det krævede 6 hold med 8 mand i hvert. 2 mænd skulle bære

bukke til kisten, som den kunne stå på, når holdene skiftede. Gangene til gravlunden fra slottet var pyntet med grankviste.

Kisten blev efter højtideligheden båret ned ad stentrapperne, gennem klostergården og videre igennem haven. Kisten blev hestetrukket på vogn det sidste stykke vej til gravlunden. Godt hundrede mennesker fulgte, foruden den nærmeste familie fra England og Sverige, tillige med funktionærer og andre, der i kortere eller længere tid havde haft relation til lensgreven eller været beskæftiget på Gisselfeld og Brattingsborg.

Den næsten 90-årige forpagter Nielsen stod umiddelbart før gravlunden ret som i gardertiden med stram honnør, medens følget defilerede forbi. Pastor Munch talte meget personligt og smukt, da kisten var båret ned i graven.

Afskedsbrevet

Aage Danneskiold-Samsøe havde skrevet et brev til sine efterladte, et brev der efter hans eget ønske skulle læses op ved den ceremonielle del af hans begravelse. I brevet skrev han blandt andet:

"I min store virksomhed har jeg altid følt det så svært at skulle have med så mange mennesker at gøre, fordi man helst skal forstå den enkeltes tankegang og sindelag, og desuden, fordi det har været så svært ikke at komme til at begå nogen uretfærdighed mod den enkelte. Dersom jeg alligevel har gjort det, beder jeg om tilgivelse, og kan forsikre, at det er sket mod min vilje og mod mit ønske. Jeg har altid følt en stor taknemmelighed mod mine

mange arbejdere, for stor trofasthed og loyalitet mod mig, og for det store arbejde, som de har udført så godt. Også tak til deres hustruer, som har stået dem bi. Jeg håber, det til en vis grad er lykkedes at give dem lønsforhold, arbejdsforhold og boligforhold, så de har kunnet føle, at deres hjem blev et godt sted for deres børn. Men foruden mine nærmeste medarbejdere er der mange mennesker, der på en eller anden måde har været knyttet til virksomhederne. Også dem bringer jeg en hjertelig tak for al venlighed og trofasthed, som jeg håber, de vil bringe videre til dem, der følger efter mig. Dernæst er der en stor skare af mennesker, som jeg i årenes løb er kommet i berøring med, og som jeg har søgt råd hos. Det har altid forbauset mig at møde en utrolig venlighed og hjælpsomhed, når jeg søgte folks råd, ofte mennesker, som jeg ikke kendte, men opsøgte, fordi jeg vidste, de havde kendskab til den sag, det drejede sig om. Hvor har jeg været et lykkeligt menneske at møde så megen venlighed og forståelse".

Prisværdigt er det, at han med så få linjer, og i det allersidste som hans nærmeste og hans medarbejdere hørte fra ham, er i stand til at beskrive sig selv med en sådan intensitet er næsten ubegribeligt.

Han undskylder med stor overbevisning og oprigtighed for sin uretfærdighed mod den enkelte. Hvorvidt man kan mene, at han var urimelig, er op til den enkelte. Han var en meget markant personlighed - autoritær og respektindgydende. Ingen på egnen var i tvivl om at han skulle tiltales i tredje person - og han benævntes altid som *Excellencen*. Alligevel var han vellidt og højt respekteret, fordi der var rene lin-

jer, og hans personale erkendte, at Gisselfeld var et yderst veldrevet gods, hvor tingene var i orden.

"Det var sandelig i dyb taknemmelighed man strøg topsejlet og bukkede dybt for Hans Excellence, lensgreven og overdirektøren, når man mødtes", som klostergartner Thomsen bemærker i sin bog. Aage Danneskiold-Samsøes altoverskyggende hæderlighed anses stadig i dag af dem, der kendte ham, som en ganske særlig kvalitet ved ham. Til trods for at de fleste med en så høj social status tidligere nærmest fandt en sådan ærbødighed som en selvfølge, ville denne bemærkning for underdanighed fra klostergartneren ikke have behaget Danneskiold-Samsøe.

Dagen efter Danneskiold-Samsøes død stod at læse i Nationaltidende:

"Et meget virksomt Liv er endt, og en udpræget Personlighed er gaaet bort [...] Lensgreven var en fin kultiveret Personlighed, overalt respekteret for sin retsindige Karakter, sit venlige ligefremme Væsen og sin store Hjælpsomhed. Han var yderst afholdt paa sine Godser og var inde i hver Detalje af deres Drift. I øvrigt var han kendt baade som Jæger, Lystfisker og som en dygtig Rytter".

Nekrologen i Berlingske Tidende nævnte også det personlige aspekt, at hans hustru havde bragt to børn med sig ind i ægteskabet, som han også blev en kærlig og omsorgsfuld fader for.

Testamentet og overdragelsen af boet

Fordelingen af lensgreve Aage Danneskiold-Samsøes bo, privatformue og besiddelser blev indledt i begyn-

delsen af 1946 og skete i henhold til lensgrevens testamente af 5. december 1938³⁹, med kodicil af 12. maj 1943 og på ny af 11. april 1945.

Eksekutorboets omfang var stort. Danneskiold-Samsøe havde bemyndiget kammerherre, hofjægermester C. A. baron Blixen-Finecke, Gregers Iuel og hofjægermester Niels Iuel som eksekutorer i boet efter ham. Der var mange aspekter, der skulle imødeses ved den korrekte fordeling og overdragelse. Testamentet skitserede lensgrevens ønsker med hensyn til fordeling. Det bærer præg af meget grundige overvejelser, og ethvert tvivlsspørgsmål vedr. lensgrevens dispositioner synes således at være udtømt, men delingen af boet var udenfor den sædvanlige procedure, set i sammenligning ved tidligere overdirektørskift og overdragelse af Grevskabet Samsøe.

Dels havde lensafløsningen fundet sted siden sidste overdirektørskift i 1914, og dels var der i Aage Danneskiold-Samsøes ægteskab ikke født en mandlig descendent. Bodelingen var derfor mere omfattende end som så, ligesom det ikke tidligere havde været i så stort omfang nødvendigt at præcisere, hvilke genstande der tilhørte Gisselfeld, og hvilke der tilhørte overdirektørens særeje. Tidligere var besidderen af Grevskabet Samsøe tillige overdirektør for Gisselfeld Kloster, hvorfor overdragelsen af såvel overdirektørens privatformue som besiddelsen af grevskabet Samsøe som udgangspunkt fulgte majoratsprincippet. Dødsboet efter lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe kunne ikke praktiseres efter dette princip.

Lensgreve Aages datter, komtesse Elisabeth Henriette Danneskiold-Samsøe skulle indsættes som lensgrevens universalarving af hans privatformue og af det afløste grevskab. Hun var således efter testamentets post 3 begunstiget med alt, hvad lensgreven måtte efterlade sig, efter loven. Post 5 oplyser, at *"Den Arv, som tilfalder min Datter, Komtesse Elisabeth Henriette Danneskiold-Samsøe, saavel som Arv, der maatte tilfalde andre Livsarvinger, som jeg maatte efterlade mig, skal være vedkommende Arvinges (Arvingers) Særeje udenfor ethvert ægteskabeligt Formuefællesskab"*¹⁰. Om besiddelserne på Samsø, bestemte han således, at *"Brattingsborg Gods, bestaaende af Gaardene Brattingsborg, Hjalmarsgaard og Vestborggaard med tilhørende Holme i og udenfor Stavns Fjord samt Brattingsborg Skov, saavidt muligt maa blive bevaret som Familie-Besiddelse"*¹¹.

Successorfonden skulle sammen med Det Holmegaardske Pengefideikommiss ved afleveringsforretning overdrages til den efterfølgende overdirektør, grev Sophus, der var udenfor direkte linje.

Justitsministeriet havde i skrivelse af 21. februar 1946 meddelt grev Sophus, at *"efter at have modtaget Meddelelse om, at den hidtilværende Besidder af "Det Holmegaardske Fideikommiss" Hofjægermester, Lensgreve Aage Conrad Danneskiold-Samsøe den 27. December 1945 er afgaaet ved Døden, anerkender Justitsministeriet Dem herved som Besidder af det nævnte Fideikommiss"*¹².

Den 25. oktober 1946 blev der ved skrivelse foretaget afleveringsfor-

retning af grevskabet Samsøes successorfond til grev Sophus, idet det blev meddelt, at *"... Højesteretssagfører Carl Heise som generalbefuldmægtiget for Lensgreve Sofus Danneskiold-Samsøe og Kammerherre, Hofjægermester, Baron C.A. Blixen-Finecke og Hofjægermester Niels Iuel som executores testamenti i Boet efter Lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe herved ved vore Underskrifter (erklærer), at de til Grevskabet Samsøes Successorfond henhørende Værdieffekter nu er overgaaet fra Boet til Lensgreve Sofus Danneskiold-Samsøe"*¹³.

Et år efter lensgreve Aages død kunne grev Sophus i januar 1947 flytte ind på Gisselfeld. Han kom til Gisselfeld med sin hustru og søn den 22. januar 1947. Det beskrives af klostergartneren som en særlig festdag, og om den nye overdirektørs ankomst til Gisselfeld fortæller han: *"Tårnuret har just registreret kl. 15 med 3 slag, da en taxa besindigt ruller over vindebroen og ind i porten, hvor godsforvalteren åbner døren ind til hallen, så snart herskabet forlader bilen. Den bidende frostvind får grevinden til at skrutte sig i pelsen, og 10-årige Valdemar ser ud som den gør, der er rystende ligeglad, men parat til at spørge, om ikke snart de skal hjem til Pasadena. Grevnen smiler venligt udadvendt, let rørt over gensynet med slægtens gamle borg, som han aldrig havde drømt om skulle blive ham til låns"*¹⁴.

Sophus Danneskiold-Samsøe foretog en midlertidig omlægning af Gisselfelds ledelsesform i 1960, hvor han forud herfor skrev om successionen mellem ham og lensgreve Aage, og bemærkede, at *"Gennem flere hundrede år er stillingen som overdirektør for Gisselfeld Kloster overgået*

Aage Danneskiold-Samsøe portrætteret i Livgardens gallauniform, dekoreret med dannebrogssordenen (tildelt 1934) og dannebrogsmændenes hæderstegn (tildelt 1939). I 1943 udnævnte hoffet i øvrigt Lensgreven til hofjægermester. Dannebrogsmændenes hæderstegn var en hæder, der tildeltes indehavere af dannebrogssordenen som en ganske særlig udmærkelse. Proveniensen: Store dagligstue, Gisselsfeld Kloster. (Privat foto). (For Livgardens gallauniform se nærmere Bert Hansen: Danske Uniformer 1910-1920, del II, Næstved 2011, s. 20. Lig med Vaabenhistoriske Aarbøger 2011, nr. 56, red.).

fra fader til søn, uden at dette har givet anledning til vanskeligheder af nogen art. Først ved min tiltrædelse som overdirektør skete der en succession udenfor den lige linie, men da dette fandt sted på grundlag af en forinden truffen skriftlig overenskomst mellem overdirektøren for Gisselsfeld Kloster, hofjægermester, lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe og mig, fandt overgangen sted uden vanskeligheder^{m5}.

Afsluttende bemærkninger

Lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe var en meget karismatisk og højt begavet person - autoritær i sit virke, med en formidabel evne til at skære igennem. Han var ikke just en per-

son af mange ord, men ingen omkring ham var ved hans tilstedeværelse i tvivl om hans mening - hans aura var altoverskyggende og vejede tungere end ord. Han havde en udpræget evne til med et køligt overblik at finde ind til sagens kerne.

De mangfoldige succeser i hans virksomhedsledelse viser, at han må have haft ganske særlige forudsætninger. Fra 1926 var han medlem af Københavns Handelsbanks Repræsentantskab. To år før sin død udnævntes han til hofjægermester - en stor anerkendelse af hans personlige engagement i alt, hvad han havde beskæftiget sig med. Hans

primærhverv - som overdirektør formåede han at få bevist, at Gisselfelds styreform stadig var gældende efter de gamle principper, selvom lensafløsningen havde umuliggjort at opretholde lignede familiestiftelser i deres oprindelige form.

Han var på mange områder forud for den tid, han levede i. Han betragtede mere Gisselfeld og de øvrige godser, som han besad, som en virksomhed og ikke som godser i traditionel forstand. Ingen har som han drevet et gods som en moderne virksomhed imod normen for datidens retningslinjer. Mange godsejere nærrede ikke kærlighed til begrebet *menneskerettigheder* - men det gjorde han, og han satte en meget stor ære i det. I dag er det en forudsætning for at have andre mennesker i sit brød. Danneskiold-Samsøe havde meget tilovers for sine ansatte og gjorde mange ting for dem, der kunne forbedre deres hverdag og levevilkår - men han forlangte til gengæld også orden og disciplin på Gisselfeld, og forlangte at medarbejderne var indforstået med, at den virksomhed, de var en del af, skulle holdes på et højt og hæderligt niveau, og at dette kun var muligt, hvis alle var med. Hans medarbejdere respekterede ham meget; overalt var han vellidt for sin retsindige indstilling til tingene.

Lensgreve Aage efterlod sig ingen mandlige descendenter i ægteskab. "Efter mig er det hele forbi", sagde han - men henvisning til, at alle mandlige aner i direkte linje med ham var udtømt.

Efter Aage Danneskiold-Samsøes

død begyndte tiderne at ændre sig radikalt, men han efterlod Gisselfeld i sin stamfaders ånd til sine efterfølgere.

Den tid, hvor overdirektørposten gik fra far til ældste søn, og hvor venerationen til stedet skyldtes *barn-domshjemstilknytningen* var for længst forbi. Gisselfeld fik i årene fremover mere status af en *forretning* - eller en familievirksomhed, og det ville være uundgåeligt, om ikke dette slægtsbrud ville påvirke både veneration og ledelsen af stedet. Alle overdirektører, der kom efter lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe er *rekrutteret* til stillingen fra andre grene af familien, og til dels også fra andre samfundslag, hvilket også er årsagen til, at stamgrenen af familien ikke benævner overdirektørerne efter lensgreve Aage som *efterkommere* - men *efterfølgere*.

Sammen med år 1945 var en historisk epoke forbi.

Noter

- 1 De funderede bestemmelser for Gisselfeld består af: 1) Christian Gyldenløves ægtepagt og testamentarisk klausul af hhv. 19. september 1701 og 18. september 1702. 2) Arvingernes konventioner af hhv. 26. juni og 16. juli 1725, indgået mellem Christian Gyldenløves børn, Christian lensgreve Danneskiold-Samsøe, Friedrich greve Danneskiold-Samsøe, Frederikke Louise hertuginde af Slesvig-Holstein Sønderborg, født Danneskiold-Samsøe. 3) Fundats for Gisselfeld Kloster af 14. februar 1799, underskrevet af overdirektør, Christian Conrad Sophus lensgreve Danneskiold-Samsøe og kongeligt konfirmeret den 25. oktober 1799 af Christian VII. 4) Reglement for Gisselfeld Kloster, dateret 30. september 1851, underskrevet af overdirektør, Frederik Christian lensgreve Danneskiold-Samsøe og konfirmeret den 15. oktober samme år af Frederik VII. 5) Tillæg til Gisselfeld Klosters fundats, dateret den 28. januar 1873 og underskrevet af overdirektør, Christian Conrad Sophus lensgreve Danneskiold-Samsøe. 6) Tillæg til Gisselfeld Klosters fundats, dateret den 5. maj 1948, underskrevet af overdirektør James Christian Carl Sophus lensgreve Danneskiold-Samsøe og kongeligt konfirmeret den 16. marts 1950.
- 2 Stamtavle for Danneskiold-Samsøe. Danmarks Adels Aarbog 1997-1999 (DAÅ) [nr. 58]. Aage Conrad lensgreve Danneskiold-Samsøe (1886-1945). Gisselfelds 6. overdirektør 1914-1945.
- 3 Stamtavle for Danneskiold-Samsøe. Danmarks Adels Aarbog 1997-1999 (DAÅ) [nr. 41]. Christian Frederik lensgreve Danneskiold-Samsøe (1838-1914). Gisselfelds 5. overdirektør 1886-1914.
- 4 Det Holmegaardske Pengefideikommis indgår ikke i oversigten over fideikommisgodser i dr.jur. Stig Iuuls afhandling fra 1934 om fideikommisærisk substitution.
- 5 Efter kammerherre Johan Frederik Gyldenstjerne Sehesteds enke Hedevig Kaas' død i 1833 kom Enrum gods ved Vedbæk ind under Det Sehestedske Fideikommis, hvorfra godset i 1845 blev solgt til Gisselfelds fjerde overdirektør Christian Conrad Sophus lensgreve Danneskiold-Samsøe (1800-1886). Hovedbygningen, der stammede fra Conrad Fabritius' ejer-tid lod lensgreven nedrive og lod i årene 1862-64 opføre en ny i gotisk-engelsk renæssancestil, som tidens mode foreskrev. Arkitekten på projektet var J.D. Herholdt.
- 6 Majoratsprincippet betegner en gods- eller formuemedel der arves efter nærmere fastsatte successionsprincipper.
- 7 Birgit Bjerre Jensen: Christian V's greve- og friherreprivilegier. Artikel i Arkiv - tidsskrift for arkivforskning. 2. bind, København 1968-69. Rigsarkivet, p. 94.
- 8 Spørgsmålet om lensafsløsningslovens grundlovsmæssighed blev forelagt domstolene, men Højesteret fastslog UfR 1921 148 H og UfR 1921 153 H, at lensafsløsningen var berettiget, og at vilkårene om end byrdefulde dog ikke kunne tilsidesættes som stridende mod grundlovens bestemmelse om ejendomsrettens beskyttelse (grundlovens § 91, nu § 73). Danmarks Riges Grundlov - med kommentarer. Redigeret af Henrik Zahle. 1. udgave. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1999, p. 500.
- 9 Stig Iuul: Fideikommisærisk Substitution, København 1934, p. 144.
- 10 Danmarks Riges Grundlov - med kommentarer. Redigeret af Henrik Zahle. 1. udgave. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1999. Om § 73, stk.1. p. 367
- 11 Stig Iuul: Fideikommisærisk Substitution, p. 144.
- 12 Vedr. arveafgiftsspørgsmålet i medfør af Lov nr. 136 af 27. maj 1908, § 4 c.

- 13 Lenskontrollen, der er en instans under Civilstyrelsens Fondskontor, har til formål at administrere de successorfonde, som blev oprettet i forbindelse med lensafløsningen i 1919. Siden majoraternes oprettelse i forbindelse med udstedelsen af de grevelige privilegier har statsmagten udøvet kontrol med len, stamhuse og fideikommisgodser. Kontrollen blev oprindelig udøvet gennem Danske Kancelli og sidenhen gennem Justitsministeriet. Fra 1914 foregik administrationen fra ministeriets Lenskontor. Efter ophævelsen af det sidste majorat i 1930 blev Lenskontoret nedlagt, og de resterende forretninger deltes mellem Justitsministeriets departement og det nydannede organ, Lenskontrollen, der indtil 1982 hørte under Overformynderiet.
- 14 Ernst Kauffmann: *Erhvervsdrivende Selvejende Institutioner*. 2. udvidede udgave, 1968, p.174.
- 15 Arvcafgiftslov nr. 136 af 27. maj 1908, § 4 c. Kongeriget Danmarks Love: Udgivne og forsynede med Henvisninger af Holger Federspiel. Gyldendal, 1910, bind II, p. 519.
- 16 Stævning i Kammersag 217/1923, Østre Landsrets 2. afdeling, DA-011, lbnr. 99. Landsarkivet f. Sjælland, p. 1.
- 17 Overdirektøren er ikke regnskabspligtig i levende live. Revision af klostrets regnskab beror hos arvingerne. Overdirektøren kan suspenderes fra stillingen, såfremt denne overtræder fundatsbestemmelsen eller misbruger sin stilling.
- 18 Stævning i Kammersag 217/1923, Østre Landsrets 2. afdeling, DA-011, lbnr. 99. Landsarkivet f. Sjælland, p. 2.
- 19 Østre Landsrets Dombog, 2. afdeling, 1923 31/5-1925 3/11. Sag nr. 217/1923. Dom 10. september 1923, p. 7.
- 20 Østre Landsrets Dombog, 2. afdeling, 1923 31/5-1925 3/11. Sag nr. 217/1923. Dom 10. september 1923, p. 9.
- 21 Østre Landsrets Dombog, 2. afdeling, 1923 31/5-1925 3/11. Sag nr. 217/1923. Dom 10. september 1923, p. 6-7
- 22 *Overdirektøren skal varetage sit hverv på forsvarlig vis. Overfor efterfølgeren skal hans arvinger altid være forpligtet til at gøre fuldstændigt og nøjagtigt regnskab for alle klosterets midler og indtægter.* Konvention af 1725.
- 23 *Såfremt nogle af vores arvinger eller efterkommere, som beklæder overdirektørhvervet, skulle forespørge at overtræde de testamentariske bestemmelser eller ændre i aftalerne eller træffe modstridende bestemmelser; er det de andre arvingers pligt at følge deres samvittighed og modsætte sig dette; og de skal efter bedste evne se til, at de allerede trufne foranstaltninger vitterlig bliver respekteret, forsvaret og håndhævet.* Konvention af 1725.
- 24 Bestemmelse kan ligestilles med et familieråd.
- 25 Højesterets dom af 10. november 1924, UFR 1925.12H, p. 19-20.
- 26 Stamtavle for Danneskiold-Samsøe. Danmarks Adels Aarbog 1997-1999 (DAÅ) [Ottende slægtled I, nr. 72]. Elisabeth Henriette Danneskiold-Samsøe.
- 27 Christian A. Thomsen: *Klostergartneren*, p. 76.
- 28 Forkortelse af *Hans Excellence*.
- 29 Skrivelse fra Hans Kjær til Kirkeministeriet af 21. juni 1930. Det Kongelige Bibliotek. Håndskriftsamlingen. NKS 4959. 4°
- 30 Brev fra Hans Kjær til lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe af 24. juni 1930. Det Kongelige Bibliotek. Håndskriftsamlingen. NKS 4959. 4°

- 31 Karl Erik Kornmaaler Mikkelsen: *Genindvielsen. Taler ved kirkegården på Kyholm. Fra den stemningsfulde højtidelighed på den lille ø.*
- 32 Christian A. Thomsen: Klostergartneren - en blumists erindringer fra Hornum til Gisselfeld, p. 77.
- 33 Christian A. Thomsen: Klostergartneren, p. 80-81.
- 34 Christian A. Thomsen: Klostergartneren, p. 79.
- 35 Protokol med begrundelse for udnævnelse til Dannebrogsmænd af 28. juni 1939. Levnedbeskrivelse af 26. juli 1939. Ordenskapitlets Arkiv.
- 36 Stamtavle for Danneskiold-Samsøe. Danmarks Adels Aarbog 1997-1999 (DAÅ) [nr. 77]. James Christian Carl SOPHUS lensgreve Danneskiold-Samsøe (1900-1966). Gisselfelds syvende overdirektør 1947-1966.
- 37 Christian Gyldenløves ældste søn. Stamtavle for Danneskiold-Samsøe. Danmarks Adels Aarbog 1997-1999 (DAÅ) [nr. 9]. Christian lensgreve Danneskiold-Samsøe (1702-1728).
- 38 Aftale af 26. juni 1725 og 16. juli 1725. Nudansk oversættelse ved professor, dr. phil. Henrik Stevnsborg.
- 39 Fremlagt som Prot. Bil. 6 i Boet efter lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe. Retten i Haslev, Haslev Skifteret. Sager til eksekutorbojournal, nr. 203/45, løbenr. v.k. 28-29. Landsarkivet for Sjælland.
- 40 Fremlagt som Prot. Bil. 6 i Boet efter Lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe.
- 41 Fremlagt som Prot. Bil. 6 i Boet efter Lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe.
- 42 Fremlagt som Prot. Bil. 6/a i Boet efter Lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe.
- 43 Fremlagt som Prot. Bil. 60 i Boet efter Lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe.
- 44 Christian A. Thomsen: Klostergartneren, p. 110.
- 45 Sophus Danneskiold-Samsøe. Skrivelse af 18. november 1960 [privatarkiv].

Forfatteren

Andreas Ørskov-Lindhardt, født 1983. Stud.jur., Juridisk Institut ved Syddansk Universitet.

Specifikke arbejdsområder: Fideikommisarisk substitution, lensafløsningen, arvesuccessionen og suveræniteten 1660-1849, offentlige og private stiftelser og foundationer (herunder Vallø Stift, Herlufsholms Stiftelse, Carlsen-Langes Legatsstiftelse, Vemmetofte Kloster, Gisselfeld Adelige Jomfrukloster i Sjælland, samt Det grevelige Dannemandske Stift på Aastrup Kloster).

Enevældens proces- og bevissystem.

Tømreren af Pedersborg

Af Asger Nielsen (†), Pedersborg

Parcellistsønnen, der blev tømrermester

Dette er en fortælling om tømrermester Frederik Johansen fra Pedersborg.

Pedersborg var en selvstændig sognekommune, lidt nord for Sorø by, indtil 1970, hvor den blev sammenlagt med Sorø og dermed blev en del af Sorø kommune.

Hans Frederik Johansen er født den 3. marts 1879 som søn af parcellist Hans Peder Johansen og hustru Berte Marie Frederiksen.

Efter at have uddannet sig som tømrer startede han hurtigt op som selvstændig tømrermester (formentlig omkring år 1900) fra forældrenes landbrugsejendom, som lå på den vej, vi i dag kender som Kongevejen i Pedersborg.

Senere overtog Frederik Johansen ejendommen efter sine forældre (ca. 1915). Huset blev senere revet ned i forbindelse med bygningen af motorvejen.

Han giftede sig i 1905 med Anna Kirstine Pedersen. Med hende fik

Fig. 1. Frederik Johansens ejendom på Kongevejen i Pedersborg, malet af omvandrende maler ca. år 1913. Foto: Pedersborg Sogns Lokalhitoriske Forening.

han 7 børn, som blev til 23 børnebørn, der også har fået børn, og dermed er efterkommerne talrige.

Frederik Johansens indsats for forsamlingshuset

Tømrermester Frederik Johansen, også kaldet Tømrer Johansen, blev hurtigt en kendt og respekteret håndværker i Pedersborg-området. Udover at yde godt håndværk var Johansen også ivrig gymnast i den lokale gymnastikforening og dermed også en af foregangsmændene for opførelsen af Pedersborg forsamlingshus i 1905, hvor han både som håndværker og formand for Pedersborg Gymnastikforening fra 1901-09 deltog i det udvalg, som stod for opførelsen af huset.

Da udvalgsgruppen havde fået pladseringen af huset på plads, tilbød

Johansen at udarbejde tegningerne og det økonomiske budget (uden beregning). Så blev huset bygget, og billedet af huset fra indvielsen i 1906 (fig. 3) viser tydeligt Johansens evner for både detaljen og det fine håndværk. "Initiativgruppen ønskede et smukt hus, og det fik de."

I forbindelse med tilbudsgivning var tømrer Frederik Johansen billigst med prisen på borde, bænke og tribune, han ville lave det hele for 77 kr., og det fik han så lov til.

Og da den første bestyrelse til forsamlingshuset skulle udpeges, var Frederik Johansen selvfølgelig også en af de 7 valgte.

Den store interesse for forsamlingshuset kom selvfølgelig, fordi Johan-

Fig. 2. Frederik Johansen og Anna Kirstine Pedersen giftede sig i 1905 og fik 7 børn og senere 23 børnebørn. Foto fra ca. 1940. Foto: Pedersborg Sogns Lokalthistoriske Forening.

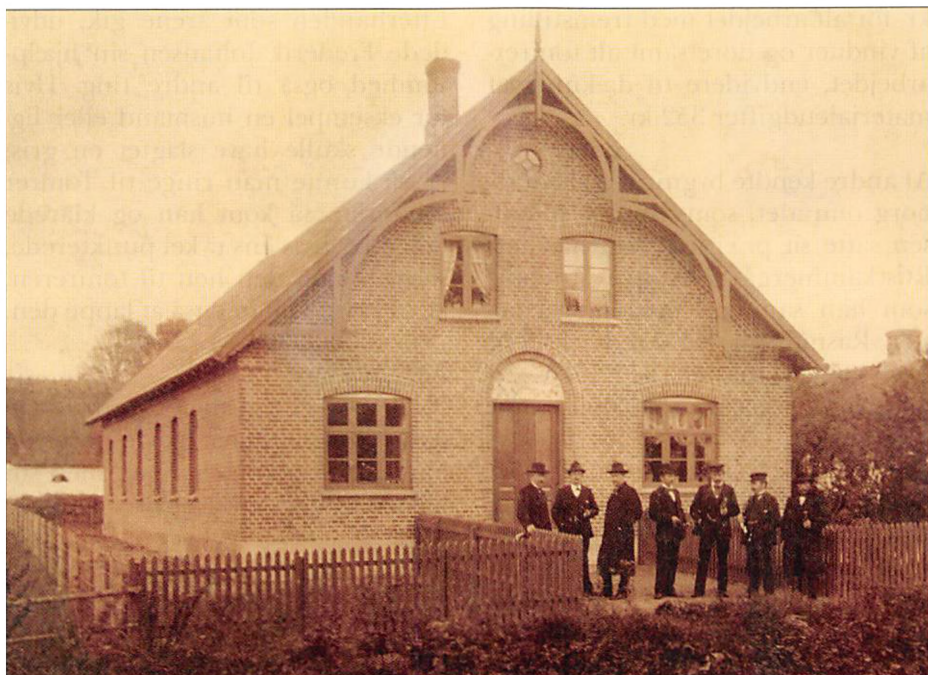

Fig. 3. Bestyrelsen for Pedersborg Forsamlingshus er samlet her i forbindelse med, at bygningen var færdigbygget, d.v.s. omkring årsskiftet 1905-06. Huset blev indviet den 4. januar 1906. Fra venstre ses: gdr. Peter Vilhelm Christiansen (formand), A. Andersen (kasserer), pastor Bertel Bjerre (næstformand), lærer H. F. Kristiansen, parcellisterne Christian Jensen og Peter Jensen samt vores hovedperson tømrer Frederik Johansen. Foto i Lokalthistorisk Forening for Pedersborg Sogns arkiv.

sens havde stor interesse for gymnastik, og man manglede i den grad et sted at dyrke interessen, som hidtil havde været afholdt i diverse landbrugsplader i omegnen.

Andre byggearbejder m.v.

Tømrer Johansen var kendt som en opfindsom, hjælpsom og alsidig mand med mange interesser, og med flere svende og lærlinge ansat, som udførte alt fra fremstilling af døre, vinduer og møbler på eget værkstedet, reparation af landbrugsredskaber, indramning af billeder og andre glarmester-arbejder samt almindeligt tømrerarbejde på omegnens bygninger.

Priserne på håndværk var jo også anderledes dengang i begyndelsen af 1900-årene. Man læser i Frederik Johansens regnskabsbog fra 1904 til 1920, at sadelmager P. Jensen i 1904 har fået 2 sengerammer á 1,30 kr. pr. stk., og at slagter Olsen den 19. marts i 1905 har fået fremstillet en kødblok til den store pris af 4 kr. Det lyder som en høj pris, når Niels P. Nielsen den 17. april 1905 fik filet en sav for 10 øre.

Gårdejer Jens Pedersen besluttede i 1907 at bygge et nyt stuehus til sin gård, her var Frederik Johansen også med. Ifølge regnskabsbogen skulle Frederik Johansen have 300

kr. for alt arbejdet med fremstilling af vinduer og døre samt alt tømrerarbejdet, endvidere til dækning af materialeudgifter 352 kr.

Af andre kendte bygninger i Pedersborg området, som Tømrer Johansen satte sit præg på, kan nævnes: Rustkammergårdens nye stuehus, som han sammen med murermester Rasmussen fra Frederiksberg stod som bygmester for i 1936 - til den svimlende sum af 19.000 kr. for hele huset.

At han var en dygtig og alsidig håndværker og havde en egen evne til at kunne lave alting, selv om det ikke direkte hørte ind under hans daglige virke, var en ros, han fik af domkirkearkitekt Lønborg Jensen efter Frederik Johansens medvirken i en større gennemgribende ombygning af Pedersborg kirke engang i 1920'erne.

Hans håndværksmæssige opgaver på bygninger og som møbelsnedker var talrige, og de ses stadig i omegnen.

Producent af cementvarer

Da der var en mulighed for grusgravning på stedets landbrugsjord, var det en naturlig ting, at Frederik Johansen også solgte grus og sten og tilmed også leverede det på de forskellige byggepladser. Med de mange materialer inde for rækkevidde var det helt naturligt, at Frederik Johansen startede en produktion af cementprodukter, såsom tagsten, gelænder stolper, mursten m.m., en produktion, som senere blev videreført af hans søn Svend Johansen.

Efterhånden som årene gik, udviklede Frederik Johansen sin hjælpsomhed også til andre ting. Hvis for eksempel en husmand eller lignende skulle have slagtet en gris, ja, så kunne man ringe til Tømrer Johansen, så kom han og klarede det, eller hvis ens cykel punkterede, så trak man den hen til tømreren, ja, så klarede han også at lappe den.

Alderdommen

På hans ældre dage stod folkedansen også hans hjerte nær, og han deltog gerne sammen med sin hustru i folkedanseropvisninger.

Efter få dages sygdom døde Frederik Johansen den 27. december 1943, kun 64 år gammel, og Pedersborg havde mistet en af datidens gode håndværkere og landsbyen en personlighed i særklasse, således her beskrevet.

Litteratur, anbefalet af redaktionen

"Pedersborg Forsamlingshus gennem 100 år, 1905 - 2005". Udg. af forsamlingshusets bestyrelse og udarbejdet af Historiegruppen, u. tryksted og år. Bemærk især s. 7-11.

Ægteparret Anna og Frederik Johansen poserer i deres folkedanserdragter. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn.

Historien om genopdagelsen af Lille Hjemdalsgaard ved Suserup

Af Arne Larsen

Indledning

En skøn sommerdag i 2010 banker det på døren hos gdr. Johannes Hansen på "Hjemdalsgården", Parnasvej 56 (Lynge sogn). Udenfor står en mand, som på klingende norsk spørger, om det er manden på gården.

Han præsenterer sig som Kurt Hjemdal fra byen Grimstad, ikke

langt fra Kristiansand i Norge, og fortæller, at han er blevet henvist hertil af lokalarkivet i Sorø.

Hvor er "Lille Hjemdalsgaard"?

Hans ærinde er at finde stedet, hvor hans familie havde boet for ca. 150 år siden, og det måtte bonden på Hjemdalsgården da kunne hjælpe med at finde. Johannes, der for længst har passeret de 80, havde nu

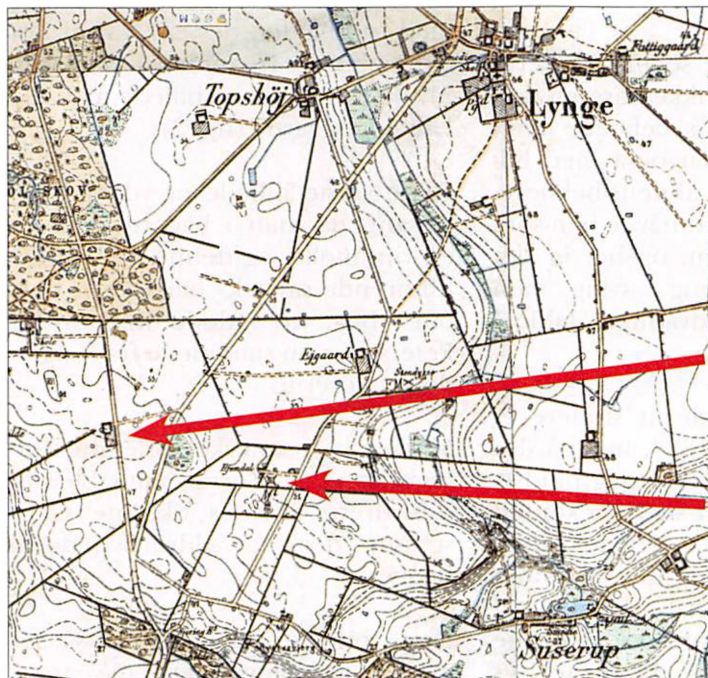

Fig. 1.
Udsnit af generalstabskort fra sidst i 1800-tallet med markering af de to ejendomme, som er omtalt i artiklen.
Bearbejdnig v/forf.

A:
Hjemdalsgården på Parnasvej 56 hvor Johannes bor.

B:
Hjemdal er en lille lavning i terrænet, og ejendommen, vi fokuserer på i artiklen, ligger lidt t.h., ovenover mølletegnet.

*Fig. 2.
Gammelt foto af
Lille Hjemdalsgaard
og vindmøllen i
Suserup, ældre end
1920'erne.
Foto i privateje.*

aldrig hørt om en "Lille Hjemdalsgaard", men lover at arbejde videre med spørgsmålet. Han får mandens adresse og mail-adresse og henvender sig til mig, idet jeg er aktiv i den lokalhistoriske forening, som hedder "Ka' du huske".

Johannes har i de senere år været mig til stor hjælp, ikke bare med at fortælle om egnens beboere langt tilbage i tiden, men også med billeder fra egnen og af dens beboere. Lille Hjemdalsgaard havde han som sagt aldrig hørt om, og her er det så, at jeg sætter mig i sving, men ingen af mine sædvanlige "kilder" kan hjælpe.

Men ved indgående at studere et gammelt kort fra 1898, hvorpå der også er højdekurver, ser jeg pludselig til min glæde et sted, på kanten af en sænkning i terrænet, hvor der er markeret en lille ejendom med navnet "Hjemdal", skrevet med meget små bogstaver, og som kunne være den eftersøgte. På kortet ses

også i nærheden deraf et mølletegn og forkortelsen "MI" (se fig. 1).

Gamle fotos bekræfter

Jeg sender en mail til manden i Norge og vedhæfter kortet, og kort tid efter får jeg et glad svar tilbage med to billeder, det ene var et flot familiebillede fra omkr. år 1900 (fig. 3), og det andet et billede af "Lille Hjemdalsgaard" (fig. 2).

Dette sidste billede er yderst interessant, da man i baggrunden ser en vindmølle, og denne mølle med tilhørende savværk "har nogen hørt om", bl.a. nu afdøde Rigmor Jul Petersen, som stammede fra "Søgården" i Suserup.

Møllen og savværket brændte formentligt i 1920'erne, men blev til sidst drevet af Niels "Skis'me" Christensen, der som ældre flyttede til Lyng.

Dette billede, hvor man altså ser møllen i baggrunden, må anses

Fig. 3. Det gamle ægtepar Niels og Ane Marie Hansen ses her omgivet af familie (bl.a. 5 børn og åbenbart det første barnebarn), alle i det stiveste puds og placeret af den omværende fotograf foran familiens lille, typisk sjællandske landejendom sidst i 1800-årene. Foto i privateje.

som bevis på, at den nu nedrevne, eller flyttede, "Lille Hjemdalsgaard" engang har ligget på den mark, som nu tilhører Slettevej 26.

Fra Hansen til Hjemdal

Den gamle Niels Hansen (f. 1837), som ses siddende midt i billedet sammen med sin kone Ane Marie (f. o. 1839), var træskomager. Der var 5 børn i ægteskabet, og derfor var økonomien nok ret stram.

Den ældste søn, Hans Christian (f. 16. maj 1868), kom ud at tjene som 8-årig, men der var krummer i drengen, og på en eller anden måde må nogen have hjulpet, for han fik en god stilling som korrespondent i Nordisk Brandforsikring i København. Men her der var en anden

ansat, som hed det samme, og derfor blev "Hjemdal" Hans Christians andet efternavn i henhold til skrivelse af 12. december 1906 fra Overpræsidenten i København.

Hans Christian blev gift 17. maj 1905 i Kappel med Meta Cathrine Asmussen. De fik flere børn, og nu gik navnet Hansen helt ud af brug, for børnene hed til efternavn Asmussen Hjemdal. Et af børnene var datteren Karen. Hun blev gift med Jørgen Ejgil Nielsen fra Kalundborg (f. 1909), og de flyttede så til Kerteminde.

Her fik de i 1943 sønnen, som er vores hovedperson, Kurt Hjemdal, der i 2010 begyndte at lede efter sin hjemstavn i Danmark.

Norske Kurt Hjemdal ved kaffebordet på "Lillevang", da han den 22. juli 2011 gæstede sin danske hjemstavn. Privat foto.

På deres ældre dage rejste gamle Niels Hansen og hustruen Ane Marie til Bagsværd, hvor de boede ved sønnen, nu Hans Christian Hansen Hjemdal, der i mellemtiden var blevet inspektør på Hareskov Kuranstalt i Bagsværd.

Hjemdal'erne i Norge

Kurt Hjemdal fik en bankuddannelse i Vejle i 1963, og der fik han også nogle gode venner, der havde været på bibelskole i Oslo, og det fik Kurt også lyst til, så han tog til Norge. Det førte til en stilling som bibelskolelærer og senere rektor på en bibelskole i Grimstad fra 1982. Derfra er der ikke langt til at blive præst, og det blev han i 1998 i byen Ski lige uden for Oslo, hvor han virkede i mange år sidenhen, og han har også været forlagsdirektør i Oslo fra 1991.

Kurt Hjemdal var i 1966 blevet gift med en norsk pige, Raidun, fra Arendal, og parret har i dag 3 sønner, hvoraf den ældstes hustru (Line Hjemdal) er medlem af Stortingets præsidium. Men nu er både Kurt og hustruen blevet pensionister og er flyttet tilbage til Grimstad.

Kurt Hjemdals forældre flyttede til Norge i 1975, idet nu også deres datter var bosat i Oslo. Moderen døde i 1998 og faderen i 2009, og de er begge begravet i Oslo.

Hjemstavnsfølelsen

Kurt Hjemdal har også sendt mig en udførlig slægtstavle og oplyser, at han har kontakt med flere fætre og kusiner, som naturligvis er spredt ud over det meste af Danmark. Der er dog ingen, der bor i Lynge Sogn og ej heller i Sorøs omegn.

I sommeren 2011 besøgte Kurt Hjemdal og hustru lokaliteten for "Lille Hjemdalsgaard" for ved selvsyn at se, hvor hans forfædre stammer fra. Det blev en stor oplevelse, også for Johannes Hansen og mig!

Kilder

Bl.a. www.nittebjergger.dk

Forfatteren

Arne Larsen er gårdejer i Lynge-Eskilstrup med bopæl på "Lillevang", Skælskørvej 60. Han er aktiv i den lokalhistoriske forening på Frederiksberg i Lynge sogn, der kalder sig "Ka' du huske", og kom i 2008 ind i Samfundets bestyrelse. I 2007 og 2009 bidrog han til årbogen med stof fra egnen.

Ny Sølyst – Sorøs svar på Oscarshall

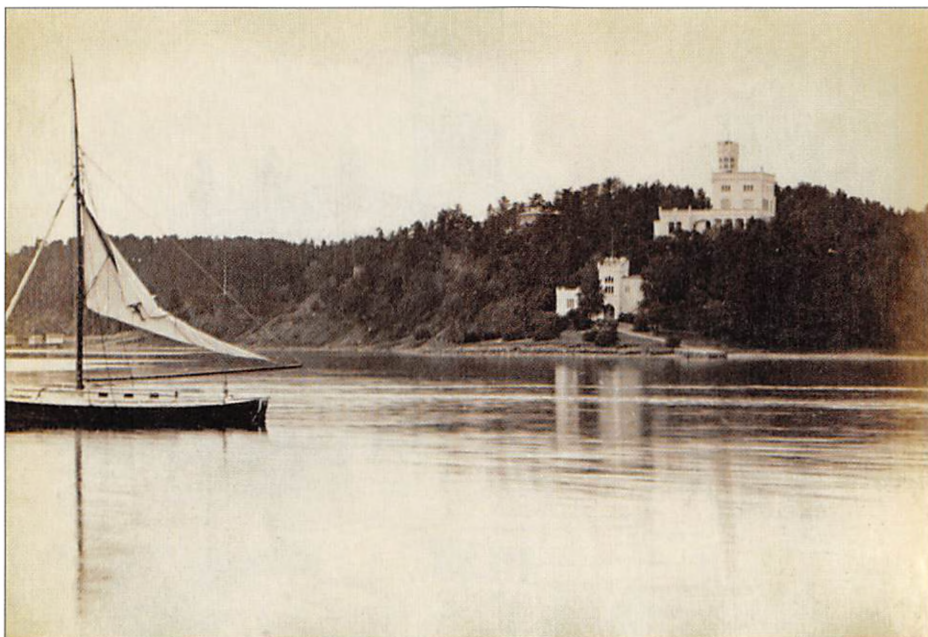

Af Helge Torm

Det norske Oscarshall

Oppe i Norge, tæt ved den gamle kongsgård på halvøen Bygdø på den vestlige side af Oslo-fjorden ligger der et kongeligt sommerslot, kaldet Oscarshall, og det har ligget der siden 1850'erne og været til fornøjelse for Norges regenter gennem årene og til glæde for ikke mindst de mange, der kommer sejlene til Norges hovedstad.

Det var Oscar I, konge af Sverige-Norge fra 1844-1859, som fik lyst til at have et sommerslot på det historiske sted ved den smukke fjord, og det blev en dansk arkitekt, N. S. Nebelong (1801-1871), som fik til opgave at give tegninger til det ny byggeri, som meget naturligt fik navn efter byherren: Oscarshall eller Oscarshall, som det skrives i dag¹.

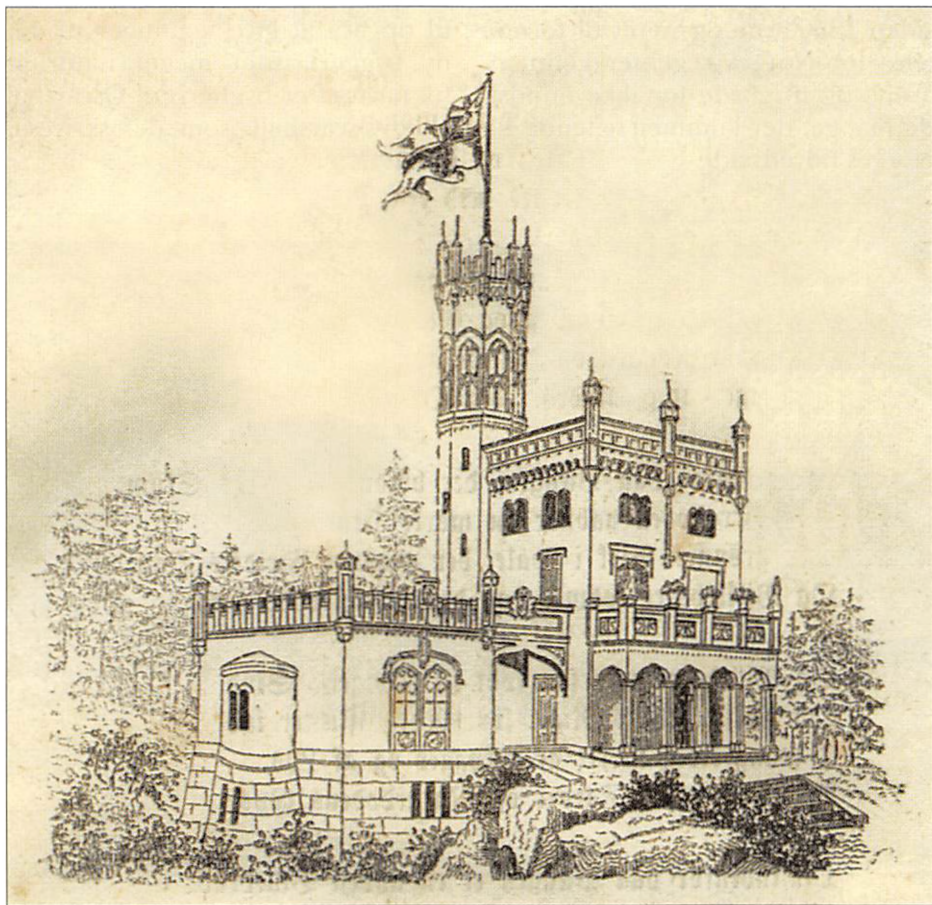
Oscarshall set fra søsiden. Fotografi fra ca. 1890 i album erhvervet privat ved salg af sager fra Sorø Akademis Bibliotek.

Nebelong er herhjemme nok mest kendt for bygningsværker som fængslet i Vridsløselille fra 1859 (forhåbentligt dog normalt kun udefra!) og fyrtårnet på Grenen ved Skagen fra 1858, men det var også ham, for at blive helt lokal, der tegnede Ny Kloster på Bjergbygade i Slagelse, der stod færdigt i nygotik i 1857², men som siden er blevet svært skamferet ved den sidste istandsættelse ved et boligselskab for nogle år siden, nå, men tilbage til Norge.

Nebelong lod smitte af på det ny slot, som mest af alt kom til at ligne en middelalderborg i forskelligt udformede bygningsdele med et højt, kantet tårn som samlende var-tegn og med spidsbuede elementer og mange pinakler, men bygningen blev hvidkalket, hvor man i middelalderen sværgede til den blanke mur, og som det markant mest afvigende fra gotikken, ja, for den sags skyld fra alle tidligere stilarter, blev bygningsdelene forsynet med flade tage.

Det var også den gotiske stil, som

Men hvorfor overhovedet beskæf-

Oscarshall. Træsnit v/ukendt kunstner, bragt i Dansk Folkekalender 1852, s. 113.

tige sig med noget i vor sammenhæng, som ikke bare befinder sig udenfor det gamle Sorø Amts grænser, men tilmed ligger i et helt andet land? Forklaring følger straks.

Oscarshalls popularitet i Danmark

Oscarshall blev straks efter opførelsen rosende omtalt, ja hyldet her-

hjemme, bl.a. i et digt på i alt 10 vers, der blev publiceret i et meget læst værk i 1852³. Herfra skal tre vers citeres. De er sandelig ikke lige vellykkede, poetisk set, men de beskriver dog med begejstring og vågen sans for de arkitektoniske elementer den særegne stil, som Oscarshall blev forlenet med.

*"I Luften Taarnet strækker sin ranke, smalle Krop,
Det frie Norges Banner frit flagrer fra dets Top.
Og fra Altanen skues et Panorama vidt,
Et Paradis, der lukkes af Granernes Stakit.*

*Med vimpelsmykte Tinder og gothisk Zirat,
Med spidsbuet Hvælving og Tagværket fladt,
En Borg og et Lysthus omtrent lige ligt,
Fra Midalderstiden et oversat Digt. –*

*Hil sidde Du, Kong Oscar, i Din nye Oscarshall!
For kommende Slægter engang den vidne skal,
At Norges unge Kunst Kongen bød være Tolk
For Norges egne Minder, dets Natur og dets Folk."*

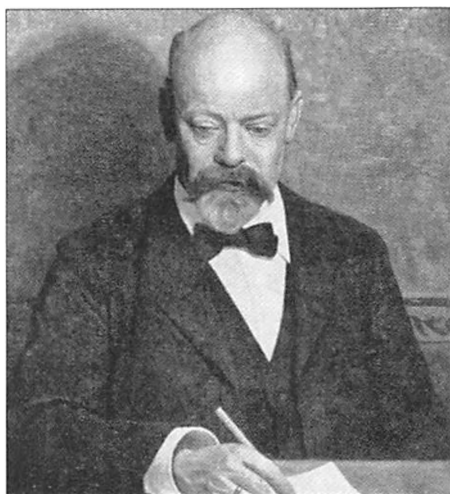
Det ny slot tiltrak sig megen opmærksomhed fra første færd, og der kom da også danske turister derhen, da det at rejse ud og se seværdigheder andre steder i verden blev mere almindeligt mod slutningen af 1800-årene i kraft af bedre togforbindelser og bekvemmeligere dampskibssejlsads.

Sorø-frues begejstring for Oscarshall

Således drog da også ægteparret Emma Techt Hansen og Richard Hansen en gang efter deres giftermål i 1885 til Norge. Eller tog hun alene derop?

Imidlertid, hvad vi ved, er, at da fru Hansen på et uoplyst tidspunkt på en tur i det norske ved selvsyn iagttog Oscarshall, blev hun begejstret for Oscars slot. Hun faldt åbenbart pladask for dets nygotiske arkitektur.

Derfor, da hun atter var hjemme i det lille Sorø, opsøgte hun byens førende arkitekt på den tid, F. C. C. Hansen (1858-1923), og bad ham bygge en villa på en tom grund, som hun og hendes mand havde erhvervet i 1901 tæt ved det gamle Sølyst, der var en stråtækt lyste-jendom i bindingsværk, beliggende

Arkitekt F. C. C. Hansen, virksom i Sorø, fik en usædvanlig opgave af Emma Techt Hansen: byg et Oscarshall ved Sorø sø! Foto efter portræt v/Gorm Hansen o. 1920.

ud til Slagelsevej ved Skjolden⁴, og denne villa skulle ligne det norske sommerslot. Arkitekt Hansen sagde først nej, men lod sig overtale og tegnede det, som blev til "Ny Sølyst", men som er en (næsten) sand imitation af Oscarshall⁵.

Man forstår så udmærket F. C. C. Hansens vægring ved at tegne den ønskede bygning, når man ved, at Hansen o. år 1900 nok gik ind for den historicistiske blandingsstil med bl.a. dyrkelse af gotikken, men lagde vægt på bl.a. blankt murværk og stejle tage af skifer med rådhuset ved torvet i Skælskør (opført 1892 og fredet i dag) som det fornemste eksempel, og i øvrigt var han på vej over i den ny bevægelse, som skulle få navnet "Bedre Byggeskik", hvad der bevirkede, at han gav de nye vilakvarterer i Sorø, som skød op fra ca. 1910, et roligt, homogent præg uden store falbelader.

Den ambitiøse Emma Techt Hansen og fotografen

Hvem var denne åbenbart noget excentriske kvinde bag Sorøs svar på Oscarshall? Det er desværre ikke så meget vi ved om hende, men lidt har også ret.

Hun var født den 7. oktober 1855 i København som datter af kaptajn Aksel Thorvald Techt (1816-85) og Helene Holst (1817-1902).

Den 20. januar 1885 blev hun gift i Sorø med fotograf Richard Hansen. De boede til at begynde med i et lille hus i Rolighed 12 på hjørnet af Ingemannsvej, og manden havde sit atelier i en bygning i haven bag ved. Utallige er de billeder, som Richard Hansen har taget af bygninger, begivenheder og ikke mindst portrætter af personer i Sorø.

Eftersom Emma Techt Hansen ikke var alene om at bane vejen for muliggørelse af planerne om et nyt hus nær ved det gamle Sølyst, skal også mandens data kort nævnes.

Richard Hansen var født den 21. juni 1857 i Tingjellinge som søn af gårdejer H. F. G. Hansen (1824-90) og Vilhelmine Jensen (1834-1882). I 1867 blev Richard Hansen elev på Sorø Akademi, hvorfra han blev realist i 1873 og siden uddannede sig som fotograf, hvad hans var blevet i mellemtiden med forretning i Sorø. Denne overtog han efter faderen i 1880.

De beskedne rammer i huset ved Rolighed slog ikke til, da ægteparret Hansen efterhånden fik i alt tre børn (alle drenge)⁶. Det var da på

Fotograf Ricard Hansen og hustru Emma Techt Hansen, ca. 1910. Visilkortfoto med Ricard Hansens navn på, enten optaget ved selvudløser eller ved hjælp af en assistent. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn.

tide at finde sig en større bolig – eller bygge noget nyt. Det blev vist det første – i første omgang.

Familien Hansens nye tilhørsforhold til Sølyst

Det har alle dage, næsten da, været en drøm for mange at kunne bo, så man kunne få søudsigt ved Sorø sø. Men Sorøs smukke natur i form af skov sætter sine grænser for, hvor mange der kan få deres ønsker opfyldt.

Der var Emma og Richard heldige med at kunne finde et ledigt areal

i forbindelse med den matrikel, hvor den gamle lystgård "Sølyst" lå – og altså fortsat ligger. Sognefoged Hans Jensen (vel af Sorø Landsogn) solgte i 1901 både grunden med "Sølyst" og en tilstødende, ubebygget parcel til Ricard Hansen for 18.000 kr. med 15. juli 1901 som overtagelsesdato. Skødet blev udstedt den 17. juli 1901 og tinglyst den 15. august s.å.⁷.

Hvad der herefter er foregået, er ikke helt afklaret, men det ser ikke ud til, at Hansens i første omgang er gået i gang med at bygge nyt. Hvis man kan stole på oplysningerne i BBR-registret, er den Oscarhalls-lignende villa nemlig først opført i 1915! Jorden, den blev bygget på, blev udskilt fra matr.nr. 12a under matr.nr. 12x.

Enkefruen lever sin drøm ud i Ny Sølyst

Er baggrunden for byggeriet virkelig den, at den 22. august 1914 døde Ricard Hansen i København (han blev begravet fra Sorø kirke den 30. samme måned), og kan det stemme, at Emma Techt Hansen først som enkefrue gik i gang med at realisere sin slotsdrøm?

Ja, der er altså noget, der tyder på, at enkefru Hansen er gået til arkitekt Hansen med sine visioner, og inden længe er byggeriet gået i gang for at stå færdigt i 1915.

Men hvordan skal man i grunden forklare fru Hansens byggemæssige ambitioner, ud over at hun kunne lide Oscarshall? Var hun meget snobbet eller excentrisk? Betød det noget, at hun var datter af en kap-

tajn? Jamen, der fulgte da også "en Baad med Tilbehør" med i købet af Sølyst, så hvem ved? Vel var Sorø sø ikke verdenshavet eller bare Oslo Fjord, men det smagte da lidt derhenad...

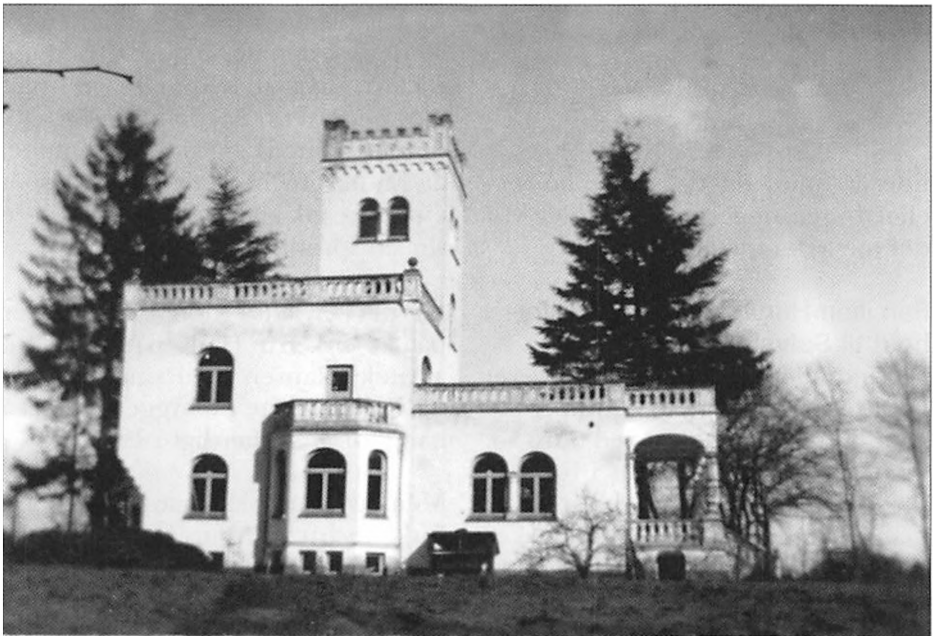
Da villaen stod færdig, fik den det passende navn "Ny Sølyst", men det var utvivlsomt hele tiden Oscars-hall, der foresvævede Emma Techt Hansen, da hun til daglig færdedes enten i sit nye hjem, der utvivlsomt er blevet indrettet i bedste klunkestil, eller spadserede i den store have, der gik ned mod Skjolden, og så var der jo en smuk udsigt over søen på alle tidspunkter af året.

Enken blev boende, nu på Ny Sølyst, i uskiftet bo i henhold til skifteudskrift af 4. oktober 1917 indtil februar 1924, hvor hun solgte villaen. Hun forblev dog i Sorø, hvor

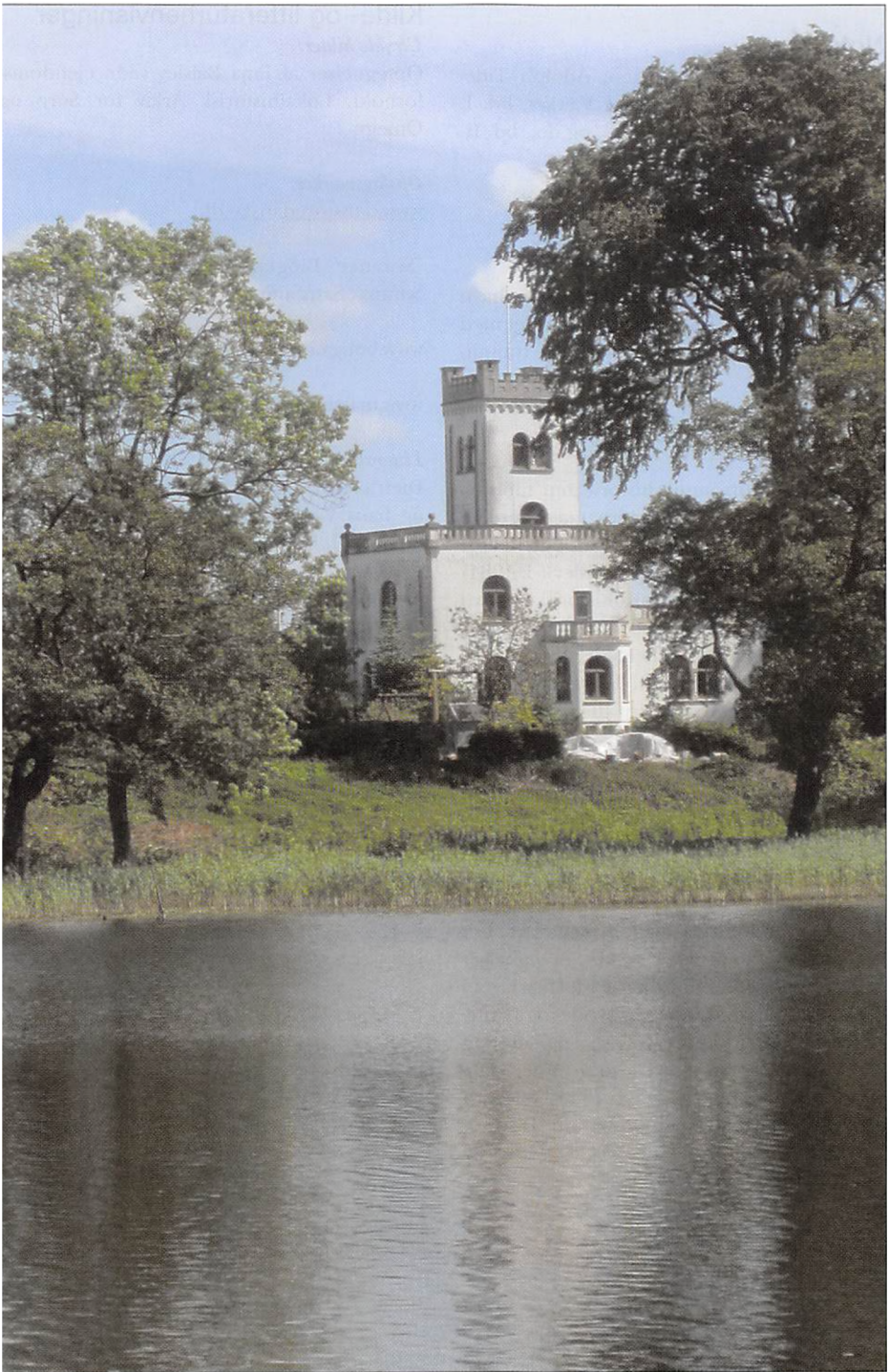
hun døde den 1. marts 1936, men "slottet", der nu har adresse på Kongebrovej 47, ligger der endnu.

For år tilbage blev det overtaget af ejendomsmægler Mogens Due, hvis søn Peter Due nu fører forretningen videre, men Mogens Due er fortsat registreret som den foreløbig sidste "slotsejer" på stedet.

I øvrigt vil jeg da gerne afsløre, at da jeg som ret nyudnævnt museumsinspektør i Sorø søgte bolig i byen, var en af mulighederne en lejlighed eller rettere et par værelser ovenover hinanden i tårnet på ny Sølyst. Jeg så på det, men lige så imponerende denne bygning ser ud udadtil, lige så primitive er forholdene i tårndelen af bygningen, og så kan det være det samme med søudsigten!

Ny Sølyst set fra havesiden. Amatørfoto fra 1950'erne. Privateje.

Ny Sølyst set fra søsiden. Foto: Helge Torm 1. juni 2011.

Noter

- 1 Se f.eks. L. Dietrichson: Adolph Tidemand, hans Liv og hans Værker, bd. I, Christiania 1878, s. 188 f., og do., bd. II, Christiania 1879, s. 4 f.
- 2 Se www.denstoredanske.dk
- 3 Folkekalender for Danmark. København 1852, s. 113-114. Digtet er illustreret med det i artiklen som fig. 1 afbildede træsnit.
- 4 Denne ejendom er i dag kendt som restauranten "Støvlet Katrine".
- 5 Denne morsomme historie om tilblivelsen af en af Sorø's mere mærkværdige bygninger kan vi takke afdøde lektor ved Sorø Akademi Luja Balslev (d. 1984) for, idet han til det lokalhistoriske arkiv i Sorø, som han var medstifter af i 1967, på et stykke papir nedfældede, hvad ligeledes afdøde Karen Raft, der var datter af F. C. C. Hansen og hustru til en kollega til Balslev, havde fortalt ham desangående.
- 6 De biografiske oplysninger om familien Hansen er hentet fra "Soraner Biografier 1822-1900", udg. af Soransk Samfund 1977, s. 265.
- 7 De ejendomsmæssige oplysninger her og senere i artiklen skyldes optegnelser af Luja Balslev, der beror i lokalarkivet i Sorø. Balslevs kilder var skøde- og panteprotokoller samt realregistre på Landsarkivet i København. De to grunde, Hansen købte, begge af Sorø lille Ladegård Hovedgård, har hhv. matr.nr. 12 a (= Søløst) og 11a (= "en Parcel af en ubebygget Jordlod").

Kilde- og litteraturhenvisninger

Utrykte kilder:

Optegnelser af Luja Balslev vedr. ejendomsforhold, Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn

Opslagsværker:

www.denstoredanske.dk

"Soraner Biografier 1822-1900", udg. af Soransk Samfund 1977

www.boliga.dk/bbr

www.martinus.dk

Litteratur:

Dietrichson, L.: Adolph Tidemand, hans Liv og hans Værker, bd. I, Christiania 1878, og do., bd. II, Christiania 1879

Skønlitteratur:

Folkekalender for Danmark. København 1852

Forfatteren

Helge Torm er uddannet historiker fra KU 1975. Museumsleder i Sorø 1978-2001. Udarbejdet talrige lokalhistoriske og andre historiske værker. Adr.: Munkevænget 2, II t.h., 4180 Sorø.

Johs. Lyshjelm in memoriam

Af Helge Torm

Den 15. juli 2011 fik vi det triste budskab gennem dagspressen, at vores tidligere formand Johs. Lyshjelm var afgået døden den 12. juli, 84 år gammel.

Det kom uventet for mange. Så sent som ved generalforsamlingen i april i år mødte Lyshjelm op, og jeg havde nogle gange fra sidste sommer og op til generalforsamlingen talt i telefon med Lyshjelm om et projekt, som han lod som om ikke var hans eget, men det blev jeg klar over, at det var, da jeg fik lov at se på bøger m.v. i boet efter ham. Her lå nemlig et læg af karton med betegnelsen "Historisk Samfund", og deri lå bl.a. en udprintet indholdsfortegnelse for alle de årbøger, som vi har udgivet!

Lyshjelm er måske den, der næst efter foreningens stifter L. F. la Cour har gjort hurtigst karriere i foreningen, idet han kun eet år efter at være blevet indvalgt i bestyrelsen, det var i 1963, blev formand, og denne tillidspost bestred han helt frem til 1991, altså i alt igennem 27 år, og det er faktisk noget af en rekord, som det bliver svært at slå!

Den historiske interesse havde Lyshjelm haft så at sige altid, og hvor han end opholdt sig i sit lange liv, dyrkede han det pågældende steds historie, og det kom så i særlig grad Skælskør og omegn til gode fra 1960'erne og helt frem til hans død.

Men som hans historiske engagement virkede til gavn for den by, hvis førstemand han også var som borgmester fra 1974-86 (alligevel bestred han fortsat i disse år formandshvervet i vores forening), så tænkte han altså også i lidt større baner og viede meget af sin tid og sine kræfter på den historie, som har udfoldet sig i hele det nu for længst nedlagte Sorø Amt.

Lyshjelm fik også tid til at levere flere bidrag til vores årbog, første gang i 1968 (om ålefiskeriet i ved Stignæs) og sidste gang så sent som i 2008 (om skanserne ved Stignæs). Jeg har selv haft fornøjelsen af at sidde i bestyrelsen sammen med

Lyshjelm i en halv snes år, fra jeg blev valgt ind i 1981 og så frem til Lyshjelms fratræden 1991. Jeg var ved min indtræden ganske ung, så man skulle være sig for at sige noget uovervejet. Med Lyshjelm ved bordenden blev sagerne kørt igennem uden større slinger, men altid var Lyshjelm venligt indstillet, og ikke mindst hans humor løsnede eventuelle spændinger.

Ved nærmere eftertanke er det nu lidt mærkeligt at forestille sig, at Lyshjelm blev formand, mens der stadig var noget, der hed Sorø Amt, og som foreningen havde haft navn efter siden sin stiftelse i 1911. Vi var ærligt nogle stykker, der var lidt spændte på, hvordan netop Lyshjelm ville reagere på bestyrelsens udspil omkring navneforandring til dette års generalforsamling, iflg. hvilket "Sorø Amt" skulle udgå af navnet, men Lyshjelm, der som nævnt mødte op, bøjede sig loyalt for denne mindre revolution.

Som tak for Lyshjelms store og for tjenstfulde indsats for foreningen gennem næsten en hel generation udnævnte vi ham ved generalforsamlingen på hans hjemmebane, altså i Skælskør, i 2009 til æresmedlem, en praksis, der ikke er kendt fra foreningens tidligere historie. Lyshjelm blev da også meget rørt over denne hæder og har lige siden, har jeg erfaret, påskønnet den.

Måske er det stedet her at afsløre, at planen om nyt æresmedlem ellers var lige ved at gå i vasken i sidste øjeblik, idet Lyshjelm ved kaffebordet blev noget oprørt, da jeg i min årsberetning nævnte Jørgen Mik-

kelsens udmærkede artikel i årbog 2008 om Skælskørs købstadsprivilegier; den rykkede lidt ved de gængse opfattelser, og Lyshjelm, den gamle borgmester, skulle man i hvert fald ikke komme og fortælle noget andet. Han ville nu, da han blev mindet om denne artikel, melde sig ud af foretagendet! Heldigvis var det kun de nærmeste, der hørte hans vredesudbrud, og ligesom ved et mirakel mildnedes hans sind pludseligt, og udnævnelseschancen kunne forløbe på bedste vis.

I dag er vi glade for, at vi i tide fik hyldet den person, der i så høj grad har sørget for foreningens ve og vel i en tid, hvor andre fritidsinteresser opstod i kølvandet på velfærdssamfundet, men hvor netop den lokalhistoriske interesse også øgedes voldsomt. Her er det blevet til et frugtbart samarbejde mellem os og de lokalhistoriske arkiver og foreninger.

Således som Lyshjelm på så mange, fortræffelige måder har sat sig varige spor i Skælskør by og i hele Skælskør gl. kommune, f.eks. på bygningsbevarings- og museumsområdet, således vil hans navn i vores regi være omgivet af en stor nimbus mange år fremover. Han har efterladt os mange gode minder – og så på det sidste en komplet indholdsfortegnelse! Jamen, den skal da lægges ud på nettet så hurtigt som muligt – det skylder vi Johs!

Johs. Lyshjelm blev begravet fra Skælskør kirke lørdag den 16. juli under velfortjent, stor deltagelse.

Æret være Johs. Lyshjelms minde!

Små glimt fra foreningens fortid

TIL MEDLEMMERNE.

Bestyrelsen har vedtaget, at Historisk Samfund opretter en Postgirokonto (8290), og man anmoder Medlemmerne om at indsende Aarsbidraget (3 Kr.) ved Hjælp af vedlagte Indbetalingskort *inden 1ste April*. Skulde det ikke være indgaaet til den Tid, vil det blive taget ved Postopkrævning med Tillæg af Porto.

Ved Indsendelsen af 70 Øre til Formanden, Akademikasserer, cand. mag. *la Cour*, Sorø, vil Medlemmerne af Historisk Samfund for Sorø Amt kunne faa det i disse Dage udkomne Foredrag af Bibliothekar *Carl S. Petersen*: Holberg i Sorøegnen, der udgives af Holbergsamfundet af 3. December 1922, tilsendt, medens Bogladeprisen ellers er 1,50.

Omstaaende findes Indholdsfortegnelse til X. Bind, der ved en beklagelig Fejltagelse ikke kom med sidste Aar.

**Ved Brug af vedlagte Giro-
Kort kan Betalingen for Aarbog
1929, 3,00, fremsendes i Løbet
af 1929 for en Porto af 5 Øre.**

Bestyrelsen har bragt i Erfaring, at adskillige Medlemmer i Historisk Samfund for Sorø Amt mangler Aarbog I (1912), hvoraf der ikke findes flere i Bestyrelsens Besiddelse, ligesom heller ikke af VI, 2 (1917). Den Tanke er derfor bleven fremsat fra visse Medlemmers Side at lade disse optrykke, men for at man skal kunne indlade sig derpaa, maa de dermed forbundne, ikke ubetydelige Udgifter søges dækket, bl. a. ved Forudbestilling, og man opfordrer derfor dem, der maatte ønske Eksemplarer af de paagældende Aargange, at meddele det til Formanden inden 1ste April 1926.

Årsberetning for 2010-2011

Bestyrelsen

Ved generalforsamlingen den 27. april 2010 i Korsør blev både Erik Damm Andersen, Carsten Egø Nielsen og Gunnar Holst genvalgt til bestyrelsen.

Bestyrelsen konstituerede sig den 11. maj 2010 ved et møde hos Gunnar Holst uden ændringer på tillidsposterne, d.v.s. med undertegnede som formand, Kurt Rehder som næstformand, Carsten Egø Nielsen som sekretær og Erik Damm Andersen som kasserer.

Bestyrelsen har siden holdt i alt fire møder. Det første, ordinære møde fandt sted den 9. august 2010 hos Arne Larsen, dernæst mødtes vi den 5. november 2010 hos Carsten Egø Nielsen og igen den 28. januar 2011 hos Torm samt den 18. februar 2011, atter hos Carsten Egø Nielsen.

Årsagen til, at vi har holdt flere bestyrelsesmøder end ellers, er den, at vi har brugt megen tid på at diskutere nye vedtægter for foreningen.

Medlemsaktiviteter

Forud for sidste års generalforsamling fortalte Kurt Rehder ganske kort om Korsør Fæstnings historie og guidede efterfølgende deltagerne rundt på terrænet.

Sommerudflugten, der fandt sted lørdag den 29. maj 2010 og var tilrettelagt af turudvalget, havde det nordvestligste Skåne som mål. Her

så man først Brunby Kirke, hvor en lokal person fortalte om kirkens historie, hvorefter vi lige rundede Kullen, inden vi indtog frokosten på en restaurant ved havnen i Mölle. Bagefter gjaldt det herregården Krapperup, hvor der var rundvisning i det indre ved lokale guider og bagefter vandring på egen hånd i parken med de mange rhododendroner. Eftermiddagskaffen indtoges i stedets café, d.v.s. ved bordene udenfor i et hæderligt forårsvejr.

Efterårsturen lørdag den 25. september 2010 gik i Svend Gønges fodspor. Turen, der var arrangeret af turudvalget med Carsten Egø Nielsen som hovedaktør, foregik i bus med Lundby som første holdt. Her fik deltagerne en god orientering i kirken om sammenhængen mellem gøngehøvdingen og Lundby ved radiomanden Peter Sten. Dernæst kørtes til Frederiksminde ved Præstø, hvor vi fik frokost, og hvor en statue af Gønge står i haven. Turen sluttede på Jungshoved, hvor Carsten Egø Nielsen fortalte om stedets tilknytning til dagens hovedperson. Udover voldstedet vakte også kirken og dens indre megen interesse.

Ved præsentationen af Årbog 2010 fredag den 3. december 2010 i Kirkeladen ved Skt. Mikkel i Slagelse fortalte formanden kort om Skt. Mikkel og kirken, mens Carsten Egø tog sig af nyere tids historie i tilknytning til stedet. Trods det kolde vintervejr med sne mødte o. 50 med-

lemmer op til en hyggelig sammenkomst over et glas vin.

Årbogen for 2010

Det blev igen en publikation med et blandet, men lødigt indhold med spændende bidrag fra Poul Erik Nielsen om Kongegården i Korsør, Jørgen Nielsen om filosofen Birchner i Korsør, Helge Torm om Birchner og forbindelsen til collinerne og H. C. Andersen, Preben V. Andersen om sparekassernes 200 års jubilæum, Ulrich Holstein-Holsteinborg om Holsteinborg Sparekasses historie, Jørgen Woetmann Andersen om Have Mølle ved Ringsted, Preben Espenhein om barndoms- og ungdomserindringer fra Slagelse og Arne Larsen om Bjerget i Lynge-Eskilstrup.

Bogudsalg

Som annonceret har vi gennemført nogle week-ends med udsalg af gamle årgange af vores årbog. Det foregik hos Kurt Rehder, som sammen med Carsten Egø har overflyttet vores boglager fra den gl. skole

i Broby til et nyt lager på Rehders landejendom i Knivkær. Salget gik ganske godt, hvad der dog først vil influere på regnskabet for 2011, men jeg kan da godt afsløre her, at vi har tjent lidt over 5.000 kr. på udsalget.

Dansk Lokalhistorisk Forening

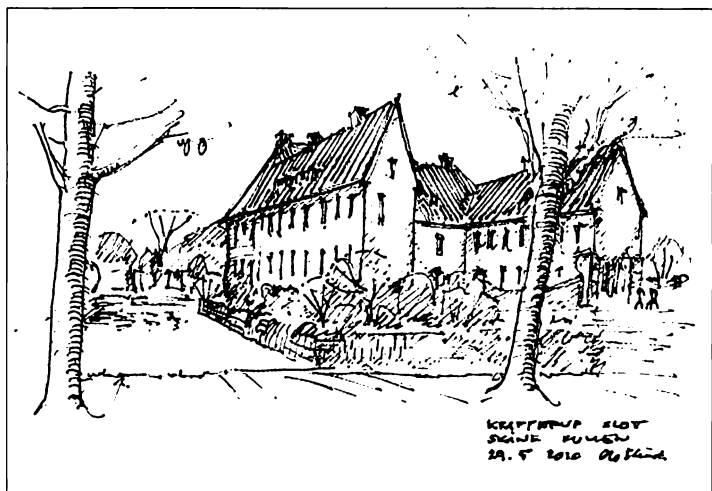
Samarbejdet med hovedorganisationen er både nært og godt. Torm er fortsat knyttet tæt til bestyrelsen for DLF og deltager aktivt i møderne. Både Torm og Carsten Egø Nielsen deltog i DLF's kursus d. 8.-10. april i år på Dalum Landbrugsskole. Temaet var: De folkelige bevægelser.

Tak

Jeg takker bestyrelsen for godt og fornøjeligt samarbejde – og medlemmerne for fortsat opbakning til foreningen og dens aktiviteter.

Aflagt af formanden for bestyrelsen ved generalforsamlingen den 12. april 2011 på Liselund.

Ved foreningens Skåne-tur den 29. maj 2010 besøgte den gamle, danske herregård Krapperup nord for Helsingborg. Her tegnet af bestyrelsessuppleanten ark. Ole Skude.

Historisk Forening 1911 - 2011

Fortegnelse over formændene

1911-1932:

Forstander, senere akademikasserer
Lars Frederik la Cour, Hindholm,
senere Sorø (1869-1951)

1932-1955:

Amtmand Vilhelm Topsøe, Sorø
(1885-1972)

1955-1956:

Erik lensgreve Holstein-Holstein-
borg (1896 - 1970)

1956-1957:

Lektor, dr. phil. Poul Helms, Sorø
(1884 - 1959)

1957-1959:

Skoleinspektør Jens Heltoft, Haslev
(1889 - 1982)

1959-1964:

Lektor, cand. mag. Luja Balslev,
Sorø (1901 - 1986)

1964-1991:

Skoleleder, senere borgmester Johs.
Lyshjelm, Skælskør (1927 - 2011)

1991-2001:

Sparekassedirektør Preben V.
Andersen, Fuglebjerg (1938 -)

2001 - :

Fhv. museumsinspektør, cand. mag.
Helge Torm, Sorø (1946 -)

Litteraturhenvisninger

Litteratur vedr. formænd:

la Cour: se Poul Schærff, nekrolog
i Soraner-Bladet 1951; www.densto-
redanske.dk

(Der blev ikke skrevet mindeord i
foreningens årbog (sic!).)

Poul Helms: se J. Heltoft: "Dr. Poul
Helms", nekrolog i Aarvog 1960 (=
bind 47), s. 119-120; www.denstore-
danske.dk

V. Topsøe: se Folmer Christensens
nekrolog i Årbog 1973 (= bind 60),
s. 156-157

Jens Heltoft: se Jens A. Niensens
nekrolog i Årbog 1983 (= bind 70),
s. 80-82

L. Balslev: se Erling Petersens nekro-
log for Balslev i Årbog 1986 (= bind
73), s. 94-95

Litteratur vedr. foreningens historie i almindelighed:

Oprindelsen og første år:

Helge Torm: "Er Historisk Sam-
fund for Sorø Amt stiftet i 1911 el.
1912?", art. i: Årbog 2002 (= bind
89), s. 101- 119

Helge Torm: "Historisk Samfund og
museumssagen i Sorø amt for 75 år
siden", art. i: Årbog 1987 (= bind
74), s. 11-16

1911-1961:

Jens Heltoft: "Historisk Samfund
for Sorø Amt i 50 år", art. i: Aarvog
1962 (= bind 49), s. 7-25

1962-1987:

Ole G. Nielsen: "Historisk Samfund
for Sorø Amt 1962-1987", art. i:
Årbog 1987 (= bind 74), s. 7-10.

Lokalhistorisk litteratur fra Midt- og Sydvestsjælland 2010-2011

Anmeldelser v/bestyrelsen

Korsør-litteratur,
anmeldt v/CEN

Korsør Kalender 2011 samt Korsør Kalenderens Julehæfte

(redaktion: Hans-Jørn Andersen & Ole Seyffart Sørensen)

32. årgang af Korsør Kalenderen indeholder som altid flotte farvefotos fra Korsør-området af fem forskellige fotografer. Med kalenderen følger for fjerde år Korsør Kalenderens Julehæfte. Kalenderen og Julehæftet har alle fire år været meget efterspurgt og er hurtigt blevet udsolgt – det gælder sikkert også årgang 2011.

Der er mange spændende, lokalhistoriske artikler af mange forskellige forfattere. Der er mindst 12 forfattere og emner, og disse spænder fra breve af Jens Baggesen til Korsør-prammen – og også en beretning om at være skibsfører på den hedengangne Storebæltsoverfart. Nævnes skal også en artikel om Hugo Matthiessens Korsør. Artiklen kan betragtes som en forsmag på den længe ventede bog om museumsmanden Hugo Matthiessens fotos fra de tre tidligere købstæder Korsør, Skælskør og Slagelse.

Ole Seyffart Sørensen m.fl.: Johannes Henriksens gymnaster 1952-1956

Hæftet koster 100 kr. og kan købes på Korsør Bibliotek og på Lokalhistorisk Arkiv i Korsør.

Fjerde bind af serien om gymnastikpædagogen Johannes Henriksens liv er nu udkomet. Hæftet beskæftiger sig med perioden 1952-1956, hvor Johannes Henriksen for alvor kæmpede for at få sine synspunkter omkring gymnastik og bevægelse ud til resten af verden. Johannes Henriksen havde udgangspunkt i Korsør. I sommeren 1956 blev gymnasterne inviteret til et internationalt arrangement i Royal Albert Hall i London. Og denne begivenhed og oplevelse bliver skildret i hæftet, der også indeholder en række samtidige fotografier.

Årsskrift 2011 fra Fuglebjergeg- nens Lokalhistoriske Forening – Borupris's Venner

Årsskriftet fra Fuglebjergegnens Lokalhistoriske Forening er udkommet større end nogen sinde, nemlig på 132 sider. Som sædvanlig er årsskriftet fyldt med lokalhistoriske artikler, der spænder bredt i temaer, lokaliteter og forfattere.

Forsiden af årsskriftet prydes af et foto af Sandved station fra den sidste driftsdag i 1971, og årsskriftets første artikel handler netop om denne station. Artiklen er skrevet af Svend H. Pedersen, der boede på stationen i en årrække efter banens nedlæggelse. Artiklen er aktuel i forbindelse med etableringen af friluftsstien – kaldet "Fodsporet" – på den tidligere jernbanestrækning mellem Slagelse-Skælskør-Næstved.

Bagsiden af årsskriftet er et foto af politibetjent Sven Johansen fra 1925. Historien om "Danmarks stærkeste politibetjent" er skrevet af Preben V. Andersen, der i lighed med tidligere årbøger sammen med Hans Jørgen Heegaard og Bertel Hansen udgør årbogens redaktion. Alle tre bidrager i øvrigt med artikler i årbogen. De to artikler er fremhævet, fordi omslaget har foto, der knytter sig til dem, men de øvrige artikler er alle læseværdige, og må ikke glemmes. Der er f.eks. også en fortsættelse af sidste års artikel om byfesterne i Fuglebjerg, denne gang dækkende perioden 1986-2010.

Jul i Skælskør 2010

Red.: Steen Andersen, Henrik Falch, Ib Marquardsen og Steen Olsen. 23. årgang. Rigt ill., 80 s.

23. årgang fortsætter linjen fra de foregående årgange med korte og længere artikler. I al korthed drejer det sig om følgende:

Ketty Nielsen afslutter sine erindringer fra et langt livs tjeneste ved DSB i Skælskør, og grev Ulrich Holstein-Holsteinborg skriver om Danmarks første sparekasse i anledning af 200-året for oprettelsen af Holsteinborg Sparekasse.

Jens "Jeep" Jørgensen skildrer sin fars historie, hvordan denne som kontrolassistent fandt et bierhverv som koklipper (d.v.s. klippe klove), når han alligevel var på gårdene. Næste skridt var at købe en rygsprøjte og sprøjte mod fluer i staldene, hvorefter det langsomt endte med at blive Danmarks største maskinstation "Jeep-Centralen.

Endnu et jubilæum i 2010: Boeslunde skole fyldte 75 år, og skoleleder Lars Hansen beretter om oprettelsen og indvielsen af landets første Centralskole, som i 2011 blev reddet fra nedlæggelse (igen).

Skælskør Bymuseum fik i 2010 foræret et maleri af barken "Adolph Harboe". Giveren var Liss Lie, hvis svigerfar Olav Lie havde sejlet som ung styrmand på netop dette skib. Jørgen Kok har skrevet historien om skibet, dets redere og Olav Lie. Maleriet blev konserveret takket være en donation fra Kurt Mortensen, Skælskør Vinhandel, og hænger nu i Bymuseets skibssamling.

Og som øvrige år er der afsnit om: Årets gang på Agersø, Omø samt årets fugl.

"Året i glimt" husker os på små og store begivenheder i by og på land, og har man alle årgange, giver det mulighed for at følge med i Skælskør og omegns historie.

Helge Christiansen: Lokalhistorier. Slagelseegnen. 2. samling 1991, 3. oplag 2011

Hæftet – og andre samlinger – kan bl.a. købes direkte hos udgiveren Helge Christiansen på tlf. 58 54 75 11.

Det lykkes gang på gang lokalhistorikeren Helge Christiansen fra Bildsø dels årligt at få udgivet en ny samling af Lokalhistorie (se særskilt anmeldelse), dels jævnligt at få genudgivet tidligere samlinger. Denne gang er det ikke mindre end 3. oplag af 2. samling, der oprindeligt udkom helt tilbage i 1991. Der er imidlertid ikke bare tale om et ændret genoptryk. Naturligvis er der en del, der går igen, men artiklerne er suppleret med nye oplysninger, hvis sådanne er kommet til siden. Så selv om man eventuelt allerede har 2. samling i 1. og 2. oplag, kan det godt betale sig at ofre de symbolske 25 kr. for at få 35 sider opdateret lokalhistorie primært fra Hejninge og Stillinge sogne.

Der er mange små artikler om mange forskellige emner. Her skal alene nævnes en artikel om Valdbygårdens teglværk, der lå kort efter den nuværende jernbaneoverskæring på Valbygårdsvej lige ved udkørslen fra Slagelse. Det giver også forklaringen på, hvorfor de tre ejendomme overfor stadig hedder "Teglværkshusene".

Helge Christiansen: Lokalhistorier. Slagelseegnen. 21. samling 2010

Hæftet kan købes i Dagli'Brugsen i Kirke Stillinge for 25 kr. Der gives rabat ved køb af flere eksemplarer hos forfatteren Helge Christiansen, tlf. 58 54 75 11.

Som nævnt i anmeldelsen ovenfor lykkes det hvert år lokalhistorikeren Helge Christiansen fra Bildsø at få finansieret og udgivet en samling af lokalhistoriske artikler fra Kirke

Stillinge og Hejninge sogne – og såmænd også fra nabosognene. Det var også tilfældet sidste år.

Alle artikler er læseværdige. Her skal alene omtales de to mest omfattende. Den ene artikel handler om Kirstine fra Kragshøjgaard i Havrebjerg. Hun blev født i 1858 og døde i 1941. Sammen med sin mand købte og drev hun Svejstrup Østergård ved Skanderborg. Gården blev drevet på forbilledlig vis med Kirstine som en væsentlig drivkraft – i "Danske Gaarde" fra 1906 oplyses det, at "gården drives af ejerens hustru", idet der rædede den for tiden usædvanlige situation, at Kirstine havde forpagtet gården af sin mand!

Den anden og længere artikel er Gunnar Andersens erindringer "Der er så dejligt ude på landet". Gunnar Andersen, der er født i 1927, er vokset op på et husmandssted på 5 tønder land i Kelstrup Kildemark. Beskrivelsen handler om arbejdet og dagligdagen på det lille husmandssted og er tillige en hyldest til hans far, der som 14-årig reelt måtte forsørge sine forældre, da faren var syg de sidste 7 år af sit liv.

Fremhæves skal også en artikel af Helge Christiansen selv om Mullerupgaard, der ejer øen Musholm, og desuden blev kendt i 1980, hvor gårdens område blev udpeget til reservationsområde for et atomkraftværk – en reservation, der som bekendt aldrig er blevet udnyttet.

Vennerne. 30 år med SIF-Venner og Sørby Marked (2011)

Redigeret af journalist Martin W. Hansen. 85 s. og med mange billeder. Den kunne købes på markedet i perioden 2-5. juni.

Sørby Marked blev i år afholdt for 30. gang den 2.-5. juni og som sædvanlig med mange besøgende. I forbindelse med jubilæet blev der udgivet en bog, der er en lokalhistorisk beretning om de aktiviteter, som Sørbymagle IF's Venner har stået for i de 30 år. Bogen

er udgivet med et tilskud fra Landudvikling Slagelse og fra Slagelse Kommune.

De mange forskellige forfattere repræsenterer hver især forskellige indfaldsvinkler til Sørby Marked. Blandt forfatterne er flere bestyrelsesmedlemmer, præsten i Sørbymagle, Johnny Hansen fra Kandis, flere forskellige kræmmere og en tidligere borgmester, og naturligvis bidrager formanden Gregers Maglekær også.

Jens Fransen: I medgang og modgang. Danmarks Kommunistiske Parti i Slagelse 1979-2011

Udgivet af Jens Fransen, 35 s. Hæftet kan købes hos forfatteren, der bor på Fagotvej i Slagelse.

Slagelse havde i mange år en stærk, kommunistisk partiafdeling, for en stor dels vedkommende personificeret ved gartneren på Andersvænge Viggo Marker.

Partihistorien fra perioden 1979 og frem er emnet for denne lille bog. Den tidsmæssige afgrænsning er valgt ud fra, at Jens Fransen kom til byen i 1979, hvor han blev medlem af DKP-Slagelse. I øvrigt var det ved folketingsvalget i 1979, at partiet mistede sine syv medlemmer i Folketinget. Men ved byrådsvalget året før til Slagelse Byråd fik partiet hele tre mandater, hvilket gjorde Slagelse til en af partiets højborgere.

Hæftet udmærker sig ved en stribe private billeder, der ikke har været offentliggjort før. Kildematerialet er udover trykte aviser, tidsskrifter m.v. også referater, protokoller o.lgn. fra medlems- og ledelsesmøder.

Slagelse Kommune: Halkevad Mindelund (2011) og Lindes Å (2010)

Præsentation af 2 foldere.

Halkevad Mindelund gennemstrømmes af Halkevad Å og ligger ikke langt fra Flakkebjerg. Slagelse Kommune har netop afslut-

tet en restaurering af åen på stedet med henblik på at forbedre vandløbets kvalitet og dyreliv. Ved samme lejlighed er stierne m.v. i mindelunden blevet forbedret, og kommunen har også benyttet lejligheden til at udgive en lille folder på 12 sider.

Arkivlederen i Hashøj Lokalarkiv Ole G. Nielsen har skrevet historien om Halkevad Mindelund, der blev indviet 9. juni 1881 med baggrund i folkebevægelsen omkring Grundloven og den efterfølgende forfatningskamp. Historisk Samfund for Sorø Amt ejede i øvrigt i en årrække frem til 1985 mindelunden, der dette år blev overdraget til den daværende Hashøj Kommune.

I 2009 restaurerede Slagelse Kommune i øvrigt Halkevad Å et andet sted, nemlig ved Halkevad Mølle, hvor der blev etableret en faunapassage. I den forbindelse blev der også udarbejdet en folder, der bl.a. fortæller historien om Halkevad Mølle, der omtales første gang i 1252.

Jul i Slagelse 2010

Udgivet af Foreningen Jul i Slagelse. 17. årgang er på 62 s.

Juleheftet er som sædvanlig fuldt af vidt forskellige, lokalhistoriske artikler. Foreningen bag udgivelsen har de senere år hvert efterår besøgt en af herregårdene i Slagelses omegn, bl.a. er Valdbygård denne gang blevet besøgt. I dette besøg deltog Anne Marie Fodgaard, der fortalte om den julefest, der indtil 1952 blev afholdt for børnene af alle godsets ansatte. Anne Marie Fodgaard blev selv født på Valdbygård i 1930 og boede der, til hun var 15 år.

I anledning af Slagelse Klosters 425 års jubilæum har Leise Grand skrevet en artikel om klostrets historie, og Jesper Grand har skrevet om klosterparken – illustreret med en stribe flotte billeder. Redaktøren af Jul i Slagelse Ole G. Nielsen bidrager selv med en artikel om Tårnholm, og som i Korsørkalenderen (se andetsteds) varmes der også her op til den kommende bog med Hugo

Matthiessens billeder fra købstæderne med en artikel af Børge Riis Larsen om Slagelse-billederne. Helge Christiansen har skrevet om bomberne ved Bildsø fra 1942 – den ene ligger endnu i jorden.

Knud Bruun Rasmussen har skrevet om godsejer Grevenkop-Castenskiold fra Store Frederikslund, og vi får også beretningen om Slagelse Jazzklub på Moulin Rouge i 1969, forfattet af Carsten Egø Nielsen. De ikke nævnte artikler er også yderst læseværdige, så det må konkluderes, at det endnu engang er lykkedes at få udgivet en Jul i Slagelse, der appellerer til et bredt publikum.

Lissi Jørgensen Pedersen og Finn Pedersen: Erdrup – en landsby i Hemmeshøj sogn

Udkommet i 2010. Bogen kan købes hos forfatterne på adressen Kærebjergvej 27 i Boeslunde til en pris af 200 kr.

Endnu engang har Lissi og Finn Pedersen i Boeslunde skrevet en lokallhistorisk bog. Bogen handler om landsbyen Erdrup i Hemmeshøj sogn.

Med udgangspunkt i kirkebøger, folketællinger, skøde- og panteprotokoller, skifteprotokoller m.v. omtaler bogen de enkelte ejendomme med deres ejere, fæstere eller lejere gennem tiderne samt større eller mindre begivenheder og bringer billeder af de enkelte ejendomme.

Der er også foretaget interviews med folk, der har kunnet fortælle om egnen, og endelig er inddraget et stort efterladt materiale fra afdøde tømrermester Svend Åge Henriksen. Bogen indeholder også et register over adresser, matrikelnumre samt et personregister over beboerne.

Sorø,
anm. v/HT

Jul i Sorø 2010

Udgivet af "Foreningen Jul i Sorø Venner". 96. s., ill. i farver. Pris: 100 kr.

Blandt de mange udmærkede artikler må fremhæves som den fornemste lektor Steen Jensens om "Villereden", som er et stykke Sorø-guldalder af højeste karat, beliggende for enden af Søgade og i dag i brug som ministerbolig. Fine interiør-fotos giver indblik i et ellers for offentligheden lukket land.

Samme Steen Jensen skriver også spændende om Akademigrundens randbebyggelse ud mod byen, illustreret med historiske fotos, hvortil meget naturligt lægger sig Ole Hoff-Clausens ligeledes med gamle fotos udstyrede og oplysende bidrag om, hvorfor der er en "Boldhusgade" i Sorø.

Det er ikke akademi alt sammen. Således har undertegnede et opkog fra Historisk Samfunds Årbog 2009 om tilblivelsen af Sorø rådhus nr. 2, der nu er under istandsættelse, og opkog er der også fra gamle aviser af lokale nyheder om Danmarks første husholdningsskole m.m.

Også artikler om Ingemanns genfundne guldhorn (v/Ea Matzon), Sorø Andelsfrugter (v/Helge Jensen) og Marie Jensen, den kloge kone på Banevej (v/nu afdøde Børge Jensen) hører til det læseværdige stof i dette utroligt flot designede tidsskrift, som glæder øjet, og hvis indhold opstemmer sindet.

Sorø Kolonihaveforening 1911-2011

Udarbejdet af Jan Preisler med hjælp af Historiegruppen i Sorø. Udg. af kolonihaveforeningen, Sorø 2011. 32 s., ill. i farver. Henv.: Preisler, tlf. 5783 4034.

Dette lille hefte i højformat giver på en god og fornøjelig måde indblik i foreningens 100-årige historie. De første kolonihaver lå

bag Søndergade, men har siden 1940'erne ligget ude for enden af Apotekervej.

Fortællingen, som er bygget noget stift op omkring kronologien, lever i kraft af det gode, gamle billedmateriale og så en bunke nye, humørskabende fotos v/Preisler, som dokumenterer, hvordan livet leves i de små haver i 2011, sjovt at se på nu, men også af værdi for fremtidige brugere - og for lokalhistorien!

